

Założyciel i pierwszy redaktor
KS. ALFONS SCHLETZ CM

Redaktor naczelny
KS. STANISŁAW ROSPOND CM

Rada naukowa
BP JAN KOPIEC, KS. JAN KRACIK, MARIA
MICHALEWICZOWA, KS. KAROL MROWIEC CM,
KS. LUDWIK PIECHNIK SJ, JERZY STRZELCZYK

Projekt okładki
WACŁAW PISZCZEK CM

Na okładce: kościół pw. Matki Bożej Nieustającej
Pomocy w Bydgoszczy (fot. W. Umiński CM)

Wydanie publikacji dofinansowało
Ministerstwo Nauki i Informatyzacji

ISSN 0137-3218

Instytut Wydawniczy Księża Misjonarzy „Nasza Przeszłość”
30-058 Kraków, ul. Stradomska 4, tel. (12) 422-88-77; fax 429-13-17

PKO BP S.A. Nr 53 1020 2892 0000 5402 -145 7506
www.np.org.pl e-mail: np@np.org.pl

JANUSZ UMIŃSKI

DZIEJE PARAFII I KOŚCIOŁA PW. MATKI BOSKIEJ NIEUSTAJĄCEJ POMOCY W BYDGOSZCZY W LATACH 1920-1972¹

Wprowadzenie

Celem artykułu jest prezentacja dziejów parafii i kościoła pod wezwaniem Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Bydgoszczy od erygowania parafii w 1920 r. do 1972 r., kiedy nastąpiły zmiany jej terytorium. Poza pracą ks. Jana Konopczyńskiego pt. „*Budowa Kościoła Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Bydgoszczy-Szwederowie*”, wydanej ok. 1928 r., nie ukazała się dotąd żadna źródłowa monografia o parafii. W artykule wykorzystano materiały z Archiwum Archidiecezjalnego i Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie, Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu, Archiwum Parafii Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Bydgoszczy oraz Archiwów Państwowych w Bydgoszczy i Poznaniu.

Podstawowe źródła informacji stanowiły zasoby Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie – zawierające sprawozdania, informacje o wizytacjach pasterskich, misjach parafialnych oraz działalności bractw, stowarzyszeń i związków pobożnych (w okresie międzywojennym), a także dane osobowe o księżach pracujących w parafii; podręcznego archiwum Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie – grupujące niezwykle istotne akta korespondencji prowadzonej przez parafię MBNP z Kurią Metropolitalną oraz władzami państwowymi i samorządowymi.

¹ Artykuł powstał w oparciu o pracę magisterską napisaną w roku 1995 pod kierunkiem ks. dra Mariana Aleksandrowicza na Papieskim Wydziale Teologicznym w Poznaniu.

2. Geneza powołania parafii

Obszar przyszłej parafii Matki Boskiej Nieustającej Pomocy stanowiło przedmieście Szwederowo. Zabudowa tej części współczesnego miasta, ciągnącej się daleko w głąb na południe i południowy zachód od centrum Bydgoszczy, powstała w drugiej połowie XIX wieku i na początku XX wieku, równocześnie z intensywnym rozwojem przemysłu bydgoskiego. Do czasu przejścia miasta przez władze polskie dnia 20 stycznia 1920 roku, pomimo organicznych związków z Bydgoszczą, Szwederowo stanowiło podobnie jak sąsiednie osady podmiejskie o zabudowie miejskiej (np. Małe Bartodzieje, Okole, Wilczak) odrębną gminę poza obszarem administracyjnym miasta, co wpłynęło na jego chaotyczny rozwój przestrzenny. Wielokrotne próby inkorporacji do miasta podmiejskich osad do końca władztwa pruskiego nie zostały zrealizowane. Rząd pruski opierał się również podziałowi miasta na odrębne parafie rzymsko-katolickie, obawiając się szybszej integracji w nich żywiołu polskiego.

W latach 1870-1910 wytyczono na Szwederowie bezplanowo ulice, które zabudowano w większości parterowymi i jednopiętrowymi, murowanymi lub drewnianymi domami. Szwederowo stanowiło główne skupisko ludności polskiej w mieście (51%), podczas gdy według tendencyjnie zresztą zaniżanych statystyk niemieckich z 1910 roku, ludność polska w centrum Bydgoszczy stanowiła jedynie 16,2%. Z inicjatywy komisarycznego prezydenta miasta Jana Maciaszka² dnia 1 kwietnia 1920 roku Szwederowo włączone zostało w obręb miasta wraz z 18 podmiejskimi gminami.

W 1917 roku, podczas wizytacji kanonicznej parafii bydgoskiej p.w. św. św. Marcina i Mikołaja, ówczesny arcybiskup gnieźnieński i poznański Edmund Dalbor (1915-26) zwiedził także robotniczą dzielnicę Szwederowo, zapoznając się z trudną sytuacją materialną i duszpasterską jej mieszkańców. W efekcie wizytacji powstała koncepcja powołania nowej parafii, a w pierwszej kolejności ustanowienia osobnego wikarego (w ramach parafii bydgoskiej) dla obsługi duszpasterskiej Szwederowa i budowy kościoła.

² Jan Maciaszek (1876-1932), prawnik, konspirator związków młodzieżowych, działacz Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu, organizator Straży Ludowej w Bydgoszczy; od dnia 19 kwietnia 1920 roku do dnia 4 lipca 1921 roku pełnił funkcję prezydenta miasta Bydgoszczy.

Z inicjatywy abpa Edmunda Dalbora jeszcze tego samego roku powołane zostało Katolickie Stowarzyszenie Budowy Kościołów w Bydgoszczy i Okolicy z siedzibą w Bydgoszczy³. Celem tego Stowarzyszenia była zbiórka regularnych składek pieniężnych i dobrowolnych datków z przeznaczeniem na budowę kościołów i innych obiektów służących celom kościelnym i charytatywnym na Szwederowie, a także w okolicy. Według regulaminu Stowarzyszenia warunkiem przystąpienia do niego było osiągnięcie 21 lat, zamieszkiwanie na terenie archidiecezji gnieźnieńsko-poznańskiej lub diecezji chełmińskiej. Członek Stowarzyszenia zobowiązany był do płacenia miesięcznych składek w wysokości minimum 25 fenigów. W przypadku rozwiązania Stowarzyszenia majątek uzyskany w czasie jego działania miał przejść na rzecz parafii rzymsko-katolickiej w powiecie bydgoskim, wyznaczonej urzędowo przez arcybiskupa.

Na Szwederowie zamierzano nabyć przez pośrednika działki oznaczone numerami 201 (o powierzchni 12 arów, 80 m²) i 507 (18 arów, 2 m²) położone przy ówczesnej Schwedenbergstraße (obecnie ul. ks. Ignacego Skorupki) nr 1/2 i 4/5 (od roku 1931 nr 2-4 i 8-10)⁴. Pierwszego sierpnia 1917 roku za zgodą władzy duchownej wspomniane działki nabył notarialnie za kwotę 45.000 mk. (marek niemieckich) od Wandy Jasiak z domu Leppert, wdowy po nauczycielu, kupiec Józef Milchert z przeznaczeniem dla Katolickiego Stowarzyszenia Budowy Kościołów w Bydgoszczy, które je przejęło 1 września 1917 roku⁵. Wpis do księgi wieczystej został dokonany w okresie od 14 do 23 września 1917 roku, a w końcu roku Edmund Pitak opracował wstępny projekt mającego powstać na tym terenie kościoła. Z uwagi na trwającą I wojnę światową nie udało się jednak przystąpić do jego budowy.

W 1919 r., korzystając z klęski Niemiec abp Edmund Dalbor wy mógł na władzach pruskich zgodę na powoływanie nowych parafii.

³ Kuria Metropolitalna w Gnieźnie (dalej cytowana: KMG), Par. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy (dalej: MBP), t. 1 1920-1955, k. 37-44. Katholischer Kirchenbauverein Bromberg und Umgegend in Bromberg, Kreis Bromberg.

⁴ W oparciu o Rozporządzenie Prezydenta Miasta Bydgoszczy z dnia 12 lutego 1931 roku, począwszy od 21 czerwca 1931 roku wprowadzona została sukcesywnie zmiana numeracji domów na terenie miasta Bydgoszczy, według zasady nieruchomości położone po prawej stronie ulicy - numery parzyste, po lewej - numery nieparzyste.

⁵ KMG, MBNP, t.1 1920-1955, k. 41.

Potrzeba podziału parafii bydgoskiej wynikała z jej wielkości. W 1918 roku liczyła ona 32.000 parafian.⁶ Polecenie opracowania koncepcji podziału parafii bydgoskiej otrzymał ksiądz Edward Becker⁷, proboszcz bydgoski. Ponieważ projekt księdza E. Beckera nie spełniał w pełni zaleceń arcybiskupa, ks. arcybiskup Edmund Dalbor polecił w październiku 1919 roku opracowanie nowego kompleksowego projektu ks. prałatowi Antoniemu Laubitzowi, proboszczowi inowrocławskiemu⁸. Jeszcze w tym samym miesiącu przybył on w tej sprawie do Bydgoszczy, ale zatrzymany na Dworcu Głównym przez bojówkę Grenzschutz, mógł jedynie na dworcu, dzięki osobistym staraniom księdza proboszcza E. Beckera odbyć konferencję z potencjalnym administratorem przyszłej parafii na Szwederowie ks. Janem Konopczyńskim, działającym na rzecz jej powołania od 1918 r.⁹ Dnia 25 stycznia 1920 roku ks. Antoni Laubitz przekazał prymasowi elaborat „zawierający m.in. szczegółowo opracowany projekt podziału dotychczasowej parafii bydgoskiej na 5 parafii i dokładną charakterystykę sytuacji kościelnej w Bydgoszczy”¹⁰.

Dekretem z dnia 11 lutego 1920 r. (nr 586/20)¹¹ ks. kardynał E. Dalbor ustanowił od dnia 1 kwietnia 1920 r., w okresie przygotowawczym do podziału parafii bydgoskiej, cztery okręgi duszpasterskie: farny (przy kościele p.w. św. św. Marcina i Mikołaja), kościoła Świętej Trójcy, kościoła Serca Pana Jezusa oraz na Szwederowie, powierzając administrację tego ostatniego i opiekę duszpasterską nad wiernymi ks. Janowi Konopczyńskiemu. Okręg duszpasterski na Szwederowie miał obejmować nieruchomości położone przy ulicach: Altestraße (obecnie Teofila Lenartowicza), Frankenstraße (Stanisława Leszczyńskiego), Neuhöferstraße (Nowodworskiej), Schwedenbergstraße (ks. Ignacego Skorupki), Triftstraße (Żuławy), Wißmannshöhe

⁶ S. Wilk, *Archidiecezja Gnieźnieńska w II Rzeczypospolitej*, Lublin 1987, s. 62.

⁷ Ksiądz Edward Becker, urodzony w 1867 roku, wyświęcony dnia 12 marca 1892 roku, otrzymał dnia 1 lipca 1912 roku w zarząd parafię bydgoską p.w. św. św. Marcina i Mikołaja. Dnia 10 marca 1921 roku przekazał zarząd nad parafią w ręce ks. Tadeusza Skarbak-Malczewskiego. Będąc Niemcem nie współdziałał z władzami pruskimi w germanizacji ludności polskiej w Bydgoszczy.

⁸ S. Wilk, op. cit., s. 65-66.

⁹ J. Konopczyński, *Budowa Kościoła Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Bydgoszczy – Szwederowie*, Mikołów b. r., s. 8.

¹⁰ S. Wilk, op. cit., s. 66.

¹¹ KMG, MBNP, t. 1 1920-1955, k. 206.

(Wzgórze Dąbrowskiego) w obrębie przedmieść: Schwedenhöhe (Szwederowo) oraz Müllershof (Biedaszkowo) i graniczyć od północy z okręgiem duszpasterskim kościoła Świętej Trójcy, od zachodu z Jeziorem Jezuickim włącznie, od południowego zachodu z gminami Ciele i Zielonka oraz torem kolejowym linii Inowrocław – Bydgoszcz, od wschodu z traktem idącym od Bielic, potem skręcającym przez ulice Szwederowa do granicy okręgu Świętej Trójcy. Liczba mieszkańców tego okręgu miała wynosić około 6.700 dusz¹². W dziedzinie spraw majątkowych nie przeprowadzono zmian. W dalszym ciągu majątkiem parafialnym miały zarządzać korporacje parafii p.w. św. św. Marcina i Mikołaja¹³.

Ksiądz Jan Konopczyński został we wspomnianym dekreście zobowiązany do starań o pozyskanie pomieszczeń na kaplicę oraz mieszkanie dla siebie i utworzenie w nim biura parafialnego, w którym miał założyć księgi parafialne i wykonywać wszelkie czynności duszpasterskie. Administrator okręgu został także zobowiązany do poinformowania parafian, zamieszkujących okręg o jego ustanowieniu poprzez wywieszenie informacji w kościele parafialnym wraz ze spisem ulic, podanie w miejscowej prasie oraz kilkakrotne ogłoszenie z ambony¹⁴.

W pierwszym okresie po ustanowieniu okręgu duszpasterskiego na Szwederowie z powodu braku kościoła parafialnego odprawiano przez trzy kwartały w niedziele i święta Msze św. pod gołym niebem, a w dni powszednie w tak zwanej kuchni dla ubogich przy ul. Orlej 34 (66). Dzięki pomocy parafian i mieszkańców Bydgoszczy udało się skompletować niektóre paramenty liturgiczne¹⁵. Prowadzone były równocześnie pertraktacje o uzyskanie na Szwederowie tymczasowych pomieszczeń do odprawiania Mszy świętej. Ks. Jan Konopczyński przedstawił Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie dwie propozycje: budowę tymczasowego kościoła na zakupionej przez Stowarzyszenie działce u zbiegu ulic Orlej i ks. Ignacego Skorupki (przejętej przez ks. J. Konopczyńskiego na cele parafialne – mieszkanie dla księdza i służby kościelnej) lub uzyskania od miasta dawnej niemieckiej sali Conit-

¹² J. Konopczyński, op. cit., s. 9-10.

¹³ S. Wilk, op. cit., s. 66.

¹⁴ J. Konopczyński, op. cit., s. 10-12.

¹⁵ Ibidem, s. 12-13.

zera (tzw. Conitzersäle) przy ul. Dąbrowskiego 2¹⁶, a następnie jej adaptacji na prowizoryczny kościół.

Pierwotnie Kuria Metropolitalna w Gnieźnie zdecydowała, po kolejnej wizytacji okręgu duszpasterskiego na Szwederowie przez księdza Antoniego Laubitza, o budowie tymczasowego kościoła w oparciu o projekt opracowany bezpłatnie przez budowniczego Pawła Kuklińskiego. Zakładane koszty budowy świątyni miały wynieść, według kosztorysu z kwietnia 1920 roku około 300.000 mkp (marek polskich)¹⁷. Jako materiał budowlany zamierzano wykorzystać dawne baraki wojskowe z Osowej Góry, o których przekazanie ks. kardynał Edmund Dalbor wystąpił do generała brygady Kazimierza Grudzielskiego, ówczesnego zastępcy dowódcy Okręgu Generalnego Poznań¹⁸. W związku z brakiem szybkiej decyzji władz wojskowych (pozytywna odpowiedź nadeszła dopiero we wrześniu 1920 roku), zdecydowano się na podjęcie kroków mających na celu uzyskanie sali tanecznej Conitzera. W pozyskaniu obiektu dla odbywania w nim nabożeństw, znacznej pomocy udzielił prezydent miasta Jan Maciaszek, przeciwny budowie prowizorycznego kościoła¹⁹, wyrażając zgodę na odstąpienie go parafii, po uprzedniej rezygnacji z jego użytkowania przez dotychczasowego dzierżawcę Bronisława Kolasińskiego, któremu według kontraktu przysługiwała dzierżawa przez najbliższe trzy lata. Na skutek sprzeciwu małżonków Kolasińskich, mimo przyrzeczenia im przez prezydenta miasta udzielenia koncesji na prowadzenie restauracji w dowolnej części miasta oraz mediacji prowadzonej z upoważnienia ks. kardynała Edmunda Dalbora przez patrona wielkopolskich kółek rolniczych posła Kazimierza Brownsforda (1856-1925), dopiero w sierpniu, najpierw dawną salę taneczną, a później restaurację parafia nabyła na cele kościelne. Bronisław Kolasiński za ostateczną cenę 30.000 mkp odstępnego oddał obiekt parafii, a Zarząd Miejski zawarł

¹⁶ Ibidem, s. 14.

¹⁷ Podczas I wojny światowej na ziemiach polskich kursowały pieniądze rosyjskie, austriackie i niemieckie. Głównie papierowe. Pozostały one w obiegu jeszcze w pierwszych latach po wojnie, mimo, że już w 1918 r. za środek płatniczy na terenie całego państwa uznano marki polskie. Dopiero jednak w 1922 r. stały się one prawnym środkiem płatniczym w Polsce. W wyniku reformy skarbowej Władysława Grabskiego w roku 1924 marki zastąpiono złotym, którego wartość zabezpieczały rezerwy złota i dewiz.

¹⁸ KMG, MBP, t. I 1920-1955, k. 18.

¹⁹ Ibidem, k. 6.

z parafią kontrakt na dzierżawę nieruchomości miejskiej z ogrodem z przeznaczeniem na budynek kościelny (osobno wypożyczono sprzęt: stoły i krzesła) na przeciąg pięciu lat – od dnia 1 października 1920 roku do dnia 30 września 1925 roku. Umowę można było przedłużyć na dalsze trzy lata, gdyby nie została wypowiedziana na sześć miesięcy przed upływem terminu. Na nieruchomości ciążył dług hipoteczny w wysokości 92.000 mk, z czego parafia uregulowała 60.000 mk. Oplatę kwartalną ustalono na 4000 mkp²⁰.

Przy pomocy parafian udało się w krótkim czasie adaptować salę na prowizoryczny kościół. Przebudową sali na tymczasowy kościół kierował bezpłatnie Paweł Kukliński. Koszt przebudowy wyniósł 100.000 mkp, które uzyskano z dobrowolnych ofiar parafian. Do wzbogacenia wystroju kościoła przyczynili się m.in. Felicja i Jan Gburczykowie z Parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa w Bydgoszczy, ofiarując Drogę Krzyżową wartości 1.400.000 mkp oraz ponosząc koszty jej przesyłki i ustawienia w kościele²¹. Organy darował Kazimierz Brownsford²². Tokiem prac nad adaptacją sali na cele duszpasterskie interesował się osobiście ks. kardynał Edmund Dalbor, który w tym okresie dwukrotnie wizytował okręg duszpasterski na Szwederowie.

Uroczyste poświęcenie i wprowadzenie wiernych do tymczasowego kościoła nastąpiło dnia 10 października 1920 roku. Poświęcenia dokonał ks. E. Becker²³. Na wniosek księdza J. Konopczyńskiego pismem z dnia 28 sierpnia 1920 roku ks. kardynał E. Dalbor wyraził zgodę na umieszczenie w wielkim ołtarzu obrazu Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, pochodzącego z parafii farnej, z prawem odpustu. Prawo jego własności zastrzeżone jednak zostało nadal dla parafii farnej²⁴. Ponieważ sala służyła jedynie tymczasowo jako kościół, nie nadano jej formalnie tytułu²⁵.

W trosce o zabezpieczenie mienia kościelnego – nieruchomości przy ul. ks. Ignacego Skorupki 1/2 i 4/5, ks. Tadeusz Skarbek-Mal-

²⁰ Ibidem, k. 7-8, 24.

²¹ Ibidem, k. 42. Poświęcenia Drogi Krzyżowej dokonał ks. Jan Konopczyński w Wielki Piątek dnia 14 kwietnia 1922 r. (vide *"Dziennik Bydgoski"*, R. XV:1922, nr 78).

²² Ibidem, k. 59.

²³ J. K o n o p c z y ń s k i, op. cit., s. 16.

²⁴ KMG, MBNP, t. I 1920-1955, k. 19.

²⁵ Ibidem, k. 16.

czewski, zarządzający od 10 marca 1921 roku parafią bydgoską, wystąpił do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie z postulatem rozwiązania Katolickiego Stowarzyszenia Budowy Kościołów w Bydgoszczy, którego członkowie nie gwarantowali rozwoju tej instytucji²⁶. Dnia 16 czerwca 1922 roku biskup A. Laubitz wydał dekret o zapoczątkowaniu likwidacji Stowarzyszenia. Proces likwidacji trwał kilka lat, ale już dnia 17 lipca 1922 r. w oparciu o dekret nr 2364/22 z dnia 22 kwietnia r. przeprowadzony został wybór korporacji kościelnych na obszar parafii Szwederowo, co umożliwiło przejście na własność parafii nieruchomości położonej przy ul. ks. Ignacego Skorupki nr 4/5²⁷. Upoważnienie do przejścia własności dotychczasowego Stowarzyszenia tj. nieruchomości przy ul. ks. Ignacego Skorupki 1/2 i 4/5 wyłącznie na rzecz parafii na Szwederowie wyraził zarówno Konsystorz Arcybiskupi w Gnieźnie – pismem l.dz. 327/23 z dnia 16 stycznia 1923 roku, jak i Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie – pismem nr 1292 z dnia 4 marca 1924 r.²⁸.

Drugiego lipca 1923 roku w następstwie kontraktu kupna – sprzedaży zawartego między Bronisławem Małkiem i Teofilem Malakiem, upoważnionymi przez Zarząd Katolickiego Stowarzyszenia Budowy Kościołów w Bydgoszczy a Dozorem Kościelnym Parafii Matki Boskiej Nieustającej Pomocy (MBNP) w Bydgoszczy, w którego imieniu występowali ksiądz proboszcz Jan Konopczyński i Ignacy Beczyński, posiadłości położone przy ul. ks. Ignacego Skorupki 1/2 i 4/5, zapisane w księdze gruntowej Szwederowa jako karta 201 i 507 o łącznym obszarze 30 arów, 82 m², zostały odstąpione przez Zarząd Stowarzyszenia na rzecz parafii. W zamian za to Dozór Kościelny Parafii MBNP zobowiązał „... postarać się o zakup innego odpowiedniego gruntu pod budowę kościoła”. Wartość tego wzajemnego świadczenia określono na 5.000.000 mkp. Dozór Kościelny przejął także ciężące na tej posiadłości hipoteki o łącznej kwocie 27.000 mkp, które zostały spłacone²⁹.

Dnia szóstego września 1923 roku Magistrat miasta Bydgoszczy podjął uchwałę o przekazaniu Parafii Matki Boskiej Nieustającej Po-

²⁶ Ibidem, k. 36.

²⁷ Ibidem, k. 206.

²⁸ Ibidem, k. 41.

²⁹ Ibidem, k. 45. Tekst kontraktu kupna-sprzedaży.

mocy w dzierżawę na 50 lat za cenę 50.000 mkp rocznie całego kompleksu zabudowań z ogrodem przy ul. Orlej i Dąbrowskiego, natomiast Rada Miejska uchwałą z dnia 4 grudnia tegoż roku postanowiła całą posiadłość przekazać parafii w wieczyste użytkowanie. Z dniem 1 grudnia 1923 roku wszelkie ciężary i korzyści z realności przeszły na gminę kościelną. Na posiedzeniu w dniu 16 kwietnia 1924 roku zrezygnował z ciężących na domach hipotek Wydział Powiatowy w Bydgoszczy, pod warunkiem formalnego przepisania realności na własność katolickiej gminy kościelnej Szwederowo. W tym samym roku kościół (mieszczący się katastralnie przy ul. Orlej 13) został poszerzony w następstwie usunięcia ścian bocznych i zmianę głównego ołtarza. W piętrowej kamienicy przy ul. Orlej 14 po odrestaurowaniu zamieszkały Siostry Elżbietanki, prowadzące ochronkę³⁰.

Pod koniec 1923 roku rozpoczęta została, uwzględniająca kolejne zmiany projektu z 1920 roku, kanoniczna erekcja sześciu samodzielnych parafii bydgoskich³¹. Dekretem z dnia 10 kwietnia 1924 roku, zatwierdzonym uchwałą wojewody poznańskiego hr. Adolfa Rafała Bnińskiego (1884-1942) z dnia 16 kwietnia 1924 roku, ks. kardynał E. Dalbor dokonując podziału parafii bydgoskiej erygował m.in. na Szwederowie parafię pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny Nieustającej Pomocy. Określone w nim zostały m.in. terytorium parafii, kościół i budynki kościelne, cmentarz grzebalny oraz podstawy formalno-prawne działania parafii. Dekret wszedł w życie z dniem 1 maja 1924 roku³². Dnia 24 kwietnia dotychczasowy administrator okręgu duszpasterskiego na Szwederowie został przez ks. kardynała E. Dalbora mianowany administratorem parafii. Otrzymał również

³⁰ Ibidem, k. 59.

³¹ S. Wilk, op. cit., s. 68. Dotychczasową parafię bydgoską podzielono na parafie: parafię p.w. św. św. Marcina i Mikołaja (parafia macierzysta), parafię Świętej Trójcy, parafię Serca Jezusowego, parafię p.w. św. Wincentego a Paulo Zgromadzenia Księży Misjonarzy, parafię Matki Boskiej Nieustającej Pomocy oraz parafię Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Brzozie-Przylęce.

³² J. Konopczyński, op. cit., s. 27-29; Dekret podziału parafii bydgoskiej. „Miesięcznik Kościelny dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”, R. XXXIX:1924, nr 5 (dalej stosuje się skrót: „Mieś. Kość.” odnoszący się zarówno do „Kościelnego Dziennika Urzędowego”, jak i do „Miesięcznika Kościelnego”). Do czasu wejścia w życie konkordatu (2 VII 1925), na ziemiach wcielonych uprzednio do państwa pruskiego obowiązywało nadal prawo pruskie i wszelkie zmiany w podziale sieci dekanalnej i parafialnej wymagały zatwierdzenia władz państwowych.

w administrację parafię w Brzozie-Przyłękach. Tym samym usunięte zostały w Bydgoszczy narosłe zaniedbania w dziedzinie organizacji sieci parafialnej, będące następstwem warunków, w jakich znajdował się Kościół na ziemiach wcielonych do państwa pruskiego, a równocześnie położone zostały formalno-prawne podwaliny do normalnej działalności parafii.

Piętnastego stycznia 1926 roku przed adwokatem Marcinem Śpirowskim, jako urzędowo mianowanym zastępcą notariusza w obwodzie Sądu Apelacyjnego w Poznaniu, przedstawiona została przez Marię Szlenk z domu Jowszyc, zamieszkałą przy ul. Ugory 9, właścicielkę nieruchomości przy ul. Ugory 8/9 oferta ich sprzedaży. Nieruchomości te, zapisane w tomie 15, karty 530 i 531, tomie 16, karta 557 oraz w tomie 17, karta 573, obejmujące łącznie powierzchnię 1.58,77 ha wraz z martwym inwentarzem zaoferowane zostały Adamowi Piotrowskiemu, mistrzowi stolarskiemu, zamieszkałemu przy ul. Lenartowicza 1 w Bydgoszczy za cenę 9.291,50 zł. Na nieruchomościach tych ciążyły hipoteki dla Alwiny Eichbaum i Edwarda Schwarza w łącznej kwocie 1.291,50 zł (równowartość około 7.000 mkp) wraz z zaległym i bieżącym procentem. Zostało również zastrzeżone do dnia 1 marca 1926 roku prawo do wolnego, dotychczas zajmowanego przez Marię Szlenk mieszkania³³. Cena kupna w wysokości 8.000 zł została zapłacona gotówką, natychmiast też zostało dokonane przewłaszczenie nabytych nieruchomości.

Tego samego dnia przed wspomnianym adwokatem Adam Piotrowski, działając w imieniu Marii Szlenkowej (na mocy plenipotencji z dnia 15 stycznia 1926 roku) dokonał sprzedaży za kwotę 8.000 zł nieruchomości przy ul. Ugory 8/9 na rzecz „Kościelnej parafii katolickiej pod wezwaniem Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Bydgoszczy” reprezentowanej przez członków Dozoru Kościelnego księdza proboszcza Jana Konopczyńskiego, zamieszkałego przy ul. ks. Ignacego Skorupki 4 oraz krawca Ignacego Beczyńskiego, zamieszkałego przy ul. Orlej 3. Sprzedany został także inwentarz znajdujący się na wspomnianej nieruchomości. W cenie kupna mieściły się też hipoteki na rzecz Alwiny Eichbaum i Edwarda Schwarza z zaległymi odsetkami w przeliczeniu na złote, w oparciu o ustawę waloryzacyjną

z 1924 roku³⁴, na kwotę 1.291,50 zł oraz prawo Marii Szlenk do zajmowania wolnego mieszkania na sprzedanych nieruchomościach do dnia 1 marca 1926 roku³⁵.

Dnia 2 sierpnia 1926 roku przed radcą miejskim Stanisławem Żeromskim, upoważnionym do świadczenia aktów, działającym w oparciu o Rozporządzenie Prezydenta Miasta Bydgoszczy z dnia 5 lutego 1926 roku i Uchwałę Magistratu z dnia 19 kwietnia 1926 roku oraz radcami miejskimi dr Janem Jasińskim i inż. arch. Bohdanem Raczkowskim (miejskim radcą budowlanym) występującymi w imieniu gminy miasta Bydgoszczy, zgodnie z przepisami ustawy z dnia 22 września 1922 roku o samorządzie miejskim, w Magistracie Miasta Bydgoszczy podpisany został (pod numerem 3 rejestru za rok 1926) przez proboszcza księdza Jana Konopczyńskiego, jako zastępcę Gminy Katolickiej Parafii Szwederowo w Bydgoszczy, na mocy pełnomocnictwa z dnia 30 lipca 1926 roku, kontrakt zamiany nieruchomości w dzielnicy Szwederowo. Kontraktem tym Gmina Miejska Bydgoska przekazała na rzecz parafii szwederowskiej nieruchomość zapisaną w księdze hipotecznej (tom 5, karta 188 Szwederowo) położoną przy ul. Orlej 13/14 o powierzchni 1.954 arów w zamian za część nieruchomości Gminy Katolickiej Parafii Szwederowo, zapisanej w księdze wieczystej (tom 15, karta 507), przylegającej do ulic ks. Ignacego Skorupki i Orlej o powierzchni 1.402 arów, która miała być następnie podzielona na osobne działki.

Gmina Miejska Bydgoska zobowiązała się spłacić do wysokości 16.000 mkp hipotekę Eryka Lindenburgera, obciążającą nieruchomość przy ul. Orlej 13 i 14. Inne hipoteki i ciężary obciążające nieruchomość przejęła Gmina Katolicka Parafii Szwederowskiej jako dłużniczka. Natomiast Gmina Miejska Bydgoska nie przejęła żadnych hipotek i ciężarów obciążających nieruchomość u zbiegu ulic Orlej i ks. Ignacego Skorupki, które zobowiązała się na swój koszt w ciągu jednego roku wykreślić z księgi wieczystej Gmina Katolicka Parafii Szwederowskiej. Wzajemna tradycja wyżej wymienionych gruntów nastąpiła (wraz z prawami, pożyczkami, ciężarami i ryzykiem) w dniu 2 sierpnia 1926 roku, a przewłaszczenie nabywanych gruntów, któ-

³³ KMG, MBNP, t.1 1920-1955, k. 125-127.

³⁴ Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 14 maja 1924 r. o przerechowaniu zobowiązań prywatno-prawnych (Dz. U. R. P. nr 42, poz. 441).

³⁵ KMG, MBNP, t. 1 1920-1955, k. 128-131.

rych wartość ustalono na 30.000 zł miało nastąpić na własny koszt poszczególnych stron, po akceptacji kontraktu zamiany nieruchomości przez władze nadrzędne³⁶. Na posesji u zbiegu ulic Orlej i ks. Ignacego Skorupki miasto pobudowało w 1928 roku Łaźnię Miejską.

2. Zasięg terytorialny parafii i jego przekształcenia

Terytorium parafii według dekretu z dnia 10 kwietnia 1924 roku stanowić miał klin południowo-zachodni miasta Bydgoszczy, graniczący od strony północno-zachodniej z parafią Świętej Trójcy, od wschodniej z parafią farną, a od południowej z parafią Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Brzozie-Przyłękach. Wyznaczona w akcie erekcyjnym granica parafii biegła od południowego zachodu ku południowemu wschodowi środkiem ulicy Szubińskiej (wówczas jeszcze żwirówki), a następnie środkiem ulicy Mazurskiej (obecnie ulicy Stromej) ku południowi, do dzisiejszej ulicy Szwedzkiej (wówczas bez nazwy). Dalej prowadziła ponownie na północny wschód do Wzgórza Dąbrowskiego, z kolei ulicą Podgórną ku południowi, by ulicą Terasy osiągnąć ulicę Nowodworską i skierować się nią na wschód do ulicy Sieradzkiej. Ulicą Sieradzką prowadziła na południe aż do granicy z parafią w Brzozie-Przyłęce³⁷.

W obręb parafii weszło 36 ulic: Bielicka, Brzozowa, Antoniego Chołoniewskiego, Tadeusza Czackiego, Jana H. Dąbrowskiego, dra Henryka Dietza (obecnie Romualda Traugutta), Filarecka, Gnieźnieńska, Gołębia, Grobla, Grodziska, Halicka, Inowrocławska, Jesionowa, Konopna, Marii Konopnickiej, Juliusza Kossaka, Kajetana Koźmiana (obecnie nie istniejąca), Kujawska, Teofila Lenartowicza, Stanisława Leszczyńskiego, Lwowska, Mazurska (obecnie Stroma), Myśliwska (obecnie nie istniejąca), Na Wzgórzu Dąbrowskiego, Andrzeja Niegolewskiego (dziś będąca południowym fragmentem ulicy Teofila Lenartowicza, Orła (ówcześnie zwana też Orła), Piękna, Piotrkowska (w 1932 roku przemianowana na ulicę Żwirki i Wigury³⁸), Sieroca, ks.

³⁶ Ibidem, k. 138. Teksty kontraktów zamiany nieruchomości.

³⁷ KMG, MBNP, t. I 1920-1955, k. 4; J. K o n o p c z y Ń s k i, op. cit., s. 28.

³⁸ Uchwała Rady Miejskiej w Bydgoszczy z dnia 22 września 1932 podjęta w następstwie tragicznej śmierci Franciszka Żwirki i Stanisława Wigury w dniu 11 września 1932 roku w Cierlicku Górnym (Czechosłowacja).

Ignacego Skorupki, Strzelecka, Terasy, Ugory, Ziemska oraz Żuławy. Ustalenia zawarte w dekrete erekcyjnym w zakresie terytorium i granic parafii nie uległy zmianie do wybuchu II wojny światowej.

W roku 1945 granice parafii wyznaczały ulice: na północy Plac Poznański - ulica Poznańska - Nowy Rynek, na wschodzie ulica Kujawska, na południu ulice Horodelska i Inowrocławska, a na zachodzie ulica Szubińska³⁹. Dnia 30 marca 1945 roku w administrację parafii Matki Boskiej Nieustającej Pomocy przekazany został, jako filialny, poewangelicki kościół we wsi Ciele, odległej od macierzystego kościoła o około 8-9 kilometrów. Tak znaczna odległość od miasta i brak, wówczas, dogodnych połączeń komunikacyjnych uniemożliwiały praktycznie posługę duszpasterską na rzecz mieszkańców wsi. Ostatecznie, po interwencjach księdza proboszcza Jana Konopczyńskiego w Kurii Metropolitalnej, w 1946 roku parafia zwolniona została z administracji ośrodka duszpasterskiego w Cielu⁴⁰.

Pierwsza korekta granic parafii miała miejsce w roku 1946, kiedy to mieszkańcy nieruchomości położonych przy ulicach Chołoniewskiego, Sierociej, Lwowskiej, Traugutta oraz w górnej części ulicy Wiatrakowej wyłączono z parafii farniej i przyłączono do parafii Matki Boskiej Nieustającej Pomocy. W październiku 1946 roku mieszkańcy wymienionych ulic przesłali do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie zbiorową petycję o ponowne przyłączenie ich posesji do parafii farniej⁴¹. Petycja została oddalona jako nieuzasadniona. Mieszkańcy tych ulic już w okresie międzywojennym, w znacznej części, uczęszczali do kościoła Matki Boskiej Nieustającej Pomocy. Za pozostawieniem wiernych w granicach parafii pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy przemawiał w szczególności fakt, że na Szwederowie usytuowane były przedszkola i szkoły, do których uczęszczały dzieci rodzin zamieszkałych przy spornych ulicach⁴².

Dnia 10 kwietnia 1957 roku proboszcz parafii Świętej Trójcy ksiądz radca Mieczysław Skonieczny zwrócił się do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie z prośbą o przyłączenie domów przy ulicy Stromej numer 1 i 3, położonych u podnóża tak zwanej „skarpy szwederow-

³⁹ KMG, MBNP, t. I 1920-1955, k. 330.

⁴⁰ Ibidem, k. 335-337.

⁴¹ Ibidem, k. 352.

⁴² Ibidem, k. 369.

skiej”, pozostających od roku 1947 w obrębie parafii Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, do parafii Świętej Trójcy. W uzasadnieniu ks. Mieczysław Skonieczny wskazywał na bliskie położenie wymienionych nieruchomości w stosunku do kościoła pw. Świętej Trójcy i ich przynależność do parafii aż do roku 1947, kiedy to pomyłkowo przyłączono je do parafii MBNP⁴³. Przychylając się do prośby proboszcza, dekretem nr 6699/57/PR z dnia 24 czerwca 1957 roku ksiądz prymas Stefan Wyszyński wyłączył wspomniane domy przy ulicy Stromej nr 1 i 3 z parafii MBNP i dołączył je do parafii Świętej Trójcy⁴⁴.

W styczniu oraz ponownie 21 sierpnia 1967 roku mieszkańcy bloków numer 3 i 34 a także 1 i 2 przy ul. Chołoniewskiego skierowali do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie zbiorowy wniosek o wyłączenie ich bloków z parafii Matki Boskiej Nieustającej Pomocy i przyłączenie do parafii pod wezwaniem św. Andrzeja Boboli, prowadzonej przez Księżę Jezuitów. Prośbę tę motywowali bliższym usytuowaniem kościoła – przy Placu Kościeleckich – od miejsca ich zamieszkania niż kościoła MBNP, położonego przy ul. Ugory⁴⁵. Faktycznie jednak wymienione bloki, jak stwierdził w piśmie z dnia 11 listopada 1967 roku ksiądz proboszcz parafii MBNP Czesław Rólski, nie graniczyły bezpośrednio z parafią św. Andrzeja Boboli. Dotarcie do kościoła OO. Jezuitów było możliwe jedynie ulicami Lwowską, Sierocą lub Traugutta, należącymi do parafii Matki Boskiej Nieustającej Pomocy. Odległość czasowa z ulicy Chołoniewskiego do kościoła parafialnego przy ulicy Ugory wynosiła około 10 minut. Także dzieci, zamieszkałe przy ulicy Chołoniewskiego, a uczęszczające do szkół podstawowych przy ulicach Traugutta i Jesionowej miały możliwość bezkolizyjnego dojazdu do kościoła MBNP, podczas gdy korzystanie z katechez w kościele św. Andrzeja Boboli związane byłoby z pokonywaniem kilku skrzyżowań⁴⁶. Kuria nie wyraziła zgody na przyłączenie bloków przy ulicy Chołoniewskiego do parafii p.w. św. Andrzeja Boboli.

W roku 1968 do parafii MBNP należały następujące ulice: Biedaszkowo, Bielicka, Józefa Brandta, Kazimierza Brodzińskiego, An-

⁴³ KMG, MBNP, t. 2 1956 >, k. 21.

⁴⁴ Ibidem, k. 26; Archiwum Parafialne MBNP (dalej AP MBNP) - dekret przesłany przy piśmie nr 7522/57/K z dnia 3 VII 1957.

⁴⁵ Ibidem, k. 151.

⁴⁶ KMG, MBNP, t. 2 1956 >, k. 156.

toniego Chołoniewskiego, Tadeusza Czackiego, Ciechocińska, Jana H. Dąbrowskiego, Filarecka, Wojciecha Gersona, Gnieźnińska, Gołębia, Grobla, Grodziska, Seweryna Goszczyńskiego, Halicka, Inowrocławska, Jaskółcza, Jesionowa, Kcyńska, Konopna, Marii Konopnickiej, Juliusza Kossaka, Krucza, Teofila Lenartowicza, Stanisława Leszczyńskiego, Lwowska, Łabiszyńska, Mariacka, Mylna, Na Wzgórze Dąbrowskiego, Norweska, Nowa, Nowodworska, Orla, Elizy Orzeszkowej, Pawia, Piękna, Podgórna, Podhalańska, dra Stanisława Potockiego, Wincentego Rogali, Sieroca, ks. Ignacego Skorupki, Skrajna, Ludwika Solskiego, Stroma (bez numerów 1 i 3), Strzelecka, Szwedzka, Terasy, Romualda Traugutta, Tomasza Zana, Ugory, Bohdana Zaleskiego, Gabrieli Zapolskiej, Żuławy, Żwirki i Wigury oraz Osiedle Marii Konopnickiej⁴⁷.

W związku z powołaniem, dekretem Prymasa Polski z dnia 13 marca 1972 roku, ośrodka duszpasterskiego pod wezwaniem Matki Bożej, Matki Kościoła na terenie Górzyskowa, stanowiącego zachodnią część parafii MBNP oraz wyłączeniem siedemnastu ulic, w granicach dotychczasowej parafii znalazły się następujące ulice: Bielicka, Kazimierza Brodzińskiego, Filarecka, Grodziska, ks. Ignacego Skorupki (numery 1-111 i 2-78), Inowrocławska (numery 1-37 i 2-60), Jesionowa, Konopna, Marii Konopnickiej, Leona Kruczkowskiego, Lwowska, Teofila Lenartowicza, Stanisława Leszczyńskiego, Mariacka, Mylna, Na Wzgórze Dąbrowskiego, Norweska, Nowa, Nowodworska, Orla, Elizy Orzeszkowej, Podgórna (od numeru 24 i od numeru 17 do końca), Podhalańska, Wincentego Rogali, Seweryna Goszczyńskiego, Sieroca, Skrajna, Ludwika Solskiego, Stroma (poza numerami 1-3), Szwedzka, Terasy, Romualda Traugutta, Ugory, Ustrzycka, Bohdana Zaleskiego, Gabrieli Zapolskiej i Żuławy⁴⁸.

Duszpasterzowi, któremu odtąd podlegać mieli wierni zamieszkujący przy ulicach: Józefa Brandta, Biedaszkowo, Wojciecha Gersona, Gnieźnińskiej, Gołębiej, Grobli, Jaskółczej, Kcyńskiej, Juliusza Kossaka, Kruczej, Łabiszyńskiej, Pawiej, Pięknej, dra Stanisława Potockiego, ks. Ignacego Skorupki, Strzeleckiej, Żwirki i Wigury oraz nie wymienionych w dekrecie z dnia 13 marca 1972 roku Ikara, Marka Orłowskiego, Szubińskiej (numery od 23 do 99) i zachodniej części

⁴⁷ AP MBNP, Korespondencja ogólna 1949-1986, k. 164.

⁴⁸ *Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej 1979* (dalej skrót „RAG”), Gniezno 1979, s. 88-89.

ulicy Inowrocławskiej (numery od 39 do 61 i od 62 do 68) przysługiwać miały uprawnienia wynikające z przepisów prawa powszechnego i partykularnego oraz tytuł rektora. Mocą tego dekretu kaplica pod wezwaniem Matki Boskiej Matki Kościoła uzyskała osobowość prawną ze wszystkimi, wynikającymi z tego uprawnieniami, przywilejami i obowiązkami. Równocześnie trosce kościoła parafialnego Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Bydgoszczy, jako kościoła macierzystego „... poruczone zostało zaopatrzenie kaplicy [...] w najkonieczniejsze sprzęty liturgiczne, paramenty, bieliznę kościelną i naczynia święte”⁴⁹.

3. Stan liczebny parafii

W 1920 roku, z chwilą włączenia w obszar Wielkiej Bydgoszczy 18 przedmieść, na terenie przyszłej parafii znalazły się przedmieścia: Szwederowo (wraz z Górzyskowem) o powierzchni 257,29 ha, Bielice Nowe o powierzchni 261,76 ha oraz Biedaszkowo o powierzchni 229,47 ha, a także włączone do miasta w 1867 roku terytoria Nowego Dworu o powierzchni 15 ha i „centralnego” Szwederowa o powierzchni 18 ha – enklawy położonej między ulicami Schwedenbergstraße (obecnie ks. Ignacego Skorupki) i Frankenstraße (Stanisława Leszczyńskiego) do Kreuzstraße (Tadeusza Czackiego). Ich łączna powierzchnia obejmowała blisko 800 hektarów⁵⁰. Obszar ten zamieszkiwało w 1910 roku około 9,5 tysiąca, a w roku 1920 około 11 tysięcy mieszkańców. Należy podkreślić, że proces rozwoju demograficznego otaczających miasto osiedli podmiejskich był bardzo zróżnicowany. Wynikało to między innymi stąd, „... że osiedla o zdecydowanie robotniczym charakterze, jak Szwederowo, Wilczak i Okole, wykazywały wyraźną zależność tego procesu od koniunktury gospodarczej” miasta⁵¹.

Stąd też tempo wzrostu ludności tych osiedli, które od połowy XIX wieku nabierały coraz bardziej charakteru scalających się z Bydgosz-

czą przedmieść o zabudowie miejskiej, było znacznie większe aniżeli w mieście. „...udział mieszkańców trzech największych osiedli robotniczych ...” w ogólnej liczbie ludności aglomeracji bydgoskiej „...wzrósł z 13,6 % w 1852 r. do 16,8 % w 1885 r., 21,5 % w 1900 r. i 23 % w 1910 r.”⁵². Liczba wiernych w parafii w roku 1972 osiągnęła około 22 tysiące osób. Mimo upływu ponad siedemdziesięciu lat od erygowania okręgu duszpasterskiego na Szwederowie dzisiejsza parafia zachowała w znacznym stopniu swój pierwotny, robotniczy i w części także urzędniczy charakter. Dopiero z końcem lat siedemdziesiątych i w latach osiemdziesiątych wraz z budową wysokościowych bloków mieszkaniowych zwiększył się procent wiernych pochodzących z centrum miasta i innych dzielnic, reprezentujących typ wykształcenia technicznego.

4. Struktura wyznaniowa

Wraz ze wzrostem w latach 1852-1910 liczby mieszkańców na Szwederowie, zwiększała się tu też z roku na rok liczba katolików. Z 346 zamieszkujących w 1852 roku to osiedle przedmiejskie (25 % ogółu mieszkańców Szwederowa) liczba ta wzrosła w roku 1910 do 5.373 osób, osiągając 61 % ogólnej liczby mieszkańców (8.801 osób). Spośród tej grupy katolików 17 % stanowili Niemcy. Szwederowo stanowiło wówczas najbardziej polskie i katolickie przedmieście Bydgoszczy. W sąsiadujących przedmieściach – Wilczaku i Okolu – o dominującym udziale Polaków, katolicy stanowili odpowiednio 35 % i 30% ogółu mieszkańców. Łącznie na obszarze miasta katolicy w 1910 roku stanowili 32 %, a osoby mówiące po polsku 19% ogółu mieszkańców miasta⁵³. Ludność Szwederowa poddawana była pod władaniem pruskim intensywnej germanizacji. „Rząd pruski czynił wszystko, by i tę dzielnicę > das polnische Bollwerk < (polski bastion) zniemczyć”⁵⁴. Umacnianiu i poszerzaniu niemieckich wpływów kulturalnych służył Kościół Ewangelickiej Gminy Zjednoczonej. Na terenie przedmieścia usytuowane były m.in. przy ul. Leszczyńskiego 87/88 kościół dra Martina Lutra (Lutherkirche), dom mieszkalny dla pastora,

⁴⁹ KMG, MBNP, t. 2 1956, k. 284.

⁵⁰ A. Licznarski, *Rozwój terytorialny Bydgoszczy*, w: *Kronika Bydgoska II 1964-1965*, Bydgoszcz 1971, s. 7-16.

⁵¹ K. Wajda, *Przemiany terytorialne i ludnościowe w latach 1850-1914*, w: *Historia Bydgoszczy*, t. 1, Poznań 1991, s. 510-511.

⁵² K. Wajda, op. cit., s. 511.

⁵³ Ibidem, s. 512-513.

⁵⁴ J. Konopczyński, op. cit., s. 5.

dom z salą zebrań, ochronka niemiecka, do której prowadzenia Vaterländischer Frauenbund nakłonił diakoniski – członkinie ewangelickiego stowarzyszenia kobiet, realizującego cele charytatywno-dydaktyczne i ewangelizacyjno-misyjne⁵⁵. Poprzez swą działalność charytatywną diakoniski wywierały znaczny wpływ na część biednej ludności przedmieścia.

Germanizacji mieszkańców Szwederowa próbowały się m.in. przeciwstawić się siostry Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia. Na rzecz biednych i ułomnych pracowały także członkinie Stowarzyszenia Pań Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo. Z inicjatywy działaczki narodowej Marii Czarlińskiej wynajęte zostało przy ul. Orlej 34 pomieszczenie, w którym zorganizowano kuchnię dla ubogich i gdzie Siostry Miłosierdzia skrycie uczyły języka polskiego i historii. Ofiarnej pomocy finansowej na rzecz obu dzieł udzielały przedstawicielki arystokracji krajeńskiej i pałuckiej⁵⁶. Działalność tę inwigilowały diakoniski relacjonując o wszelkich polskich poczynaniach prezesowi rejencji bydgoskiej Fritzowi von Bülow⁵⁷.

Mimo, że w okresie międzywojennym liczba Niemców stale zamieszkałych w Bydgoszczy ciągle malała (wyemigrowała przede wszystkim warstwa urzędników i pracowników administracji niemieckiej), to pozostali (przedsiębiorcy, kupcy) stanowili nadal silną ekonomicznie grupę. Miasto stało się też centrum szeregu niemieckich organizacji mniejszościowych, których członkowie korzystali w pełni ze swobód obywatelskich przysługujących Polakom. W skali całego miasta liczba ludności niemieckiej w Bydgoszczy zmalała z 38% ogółu mieszkańców w końcu roku 1920 (32.067 osób) do 6,5% (9.318 osób) według stanu na 31 sierpnia 1939 roku. W tym samym czasie wzrosła odpowiednio liczba Żydów z 0,7% (565 osób) do 1,4% (2.055 osób). Przedstawiciele innych narodowości stanowili od 0,5% do 0,4% ogółu mieszkańców⁵⁸.

Szwederowo opuściła większość zamieszkałych tam Niemców, zarówno ewangelików jak i katolików. Według przybliżonych danych

⁵⁵ *Encyklopedia Katolicka* (dalej EK), t. 3, Lublin 1985, k. 1253.

⁵⁶ J. K o n o p c z y ń s k i, op. cit., s. 6.

⁵⁷ „*Dziennik Bydgoski*”, R.XXX:1927, nr 80.

⁵⁸ W. K o t o w s k i, *W latach Drugiej Rzeczypospolitej 1920-1939, w: Bydgoszcz. Zarys dziejów*, Bydgoszcz 1980, s. 193.

do wybuchu II wojny światowej na obszarze parafii mieszkało jeszcze około 100 protestantów⁵⁹. Korzystali oni z kościoła Marcina Lutra usytuowanego przy ul. Stanisława Leszczyńskiego 42/44 (uprzednio 87/88), u zbiegu z ul. Bielicką. Na jego wieży w dniach 3 i 4 września 1939 roku, podobnie jak na wieżach kilku innych kościołów ewangelickich w Bydgoszczy, znajdował się punkt ogniowy dywersantów hitlerowskich. Kościół został spalony dnia 4 września 1939 r. w czasie zacieklej walk żołnierzy z 5 kompanii strzeleckiej 62 Pułku Piechoty Wielkopolskiej z dywersantami⁶⁰.

Na obszarze parafii mieszkało w okresie międzywojennym także 6 wyznawców prawosławia, pierwotnie (lata 1920-1935) 16, a następnie 3 Żydów oraz określana w latach trzydziestych na około 200 osób grupa członków dzisiejszego Kościoła Polskokatolickiego (wówczas Narodowego), zwanych też hodurówcami, pod koniec lat trzydziestych licząca około 20-40 osób⁶¹.

Brak danych z okresu okupacji niemieckiej o przynależności mieszkańców Szwederowa do określonych wyznań. W latach powojennych liczba wyznawców innych wyznań niż rzymskokatolickie, mieszkających na terenie parafii liczącej w przybliżeniu w 1946 roku 18.700 wiernych, a w 1972 roku około 22.000, ulegała dość istotnym zmianom, wahając się w poszczególnych okresach od 120 do 320 niekatolików. Po wroście w latach pięćdziesiątych ze 120 (1946) do 320 (195), w kolejnych latach nastąpił spadek, ponownie do liczby 120 w roku 1972. Największą grupę stanowili w ostatnim okresie protestanci i Świadkowie Jehowy⁶².

5. Konwersje, apostazje, rekonyliacje

Jak w każdej parafii, również w parafii Matki Boskiej Nieustającej Pomocy na Szwederowie miały miejsce nawrócenia z innych wyznań

⁵⁹ Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (dalej AAG), Archiwum Kurii Metropolitalnej I (dalej AKM I) - [zespół w AAG], Wizytacje pasterskie w kościele parafialnym na Szwederowie, wizytacja z 28 X 1930.

⁶⁰ E. S e r w a ń s k i, *Dywersja niemiecka i zbrodnie hitlerowskie w Bydgoszczy na tle wydarzeń w dniu 3 września 1939 r.*, Poznań 1981, s. 180-181.

⁶¹ AAG, AKM I, Wizytacje pasterskie w kościele parafialnym na Szwederowie.

⁶² KMG, MBNP, t. 1 i 2, Sprawozdania duszpasterskie za lata 1933-1938 oraz 1946-1972.

na wyznanie rzymskokatolickie, a także niestety odstępstwa od wiary katolickiej. Jak wynika ze sprawozdań duszpasterskich w okresie międzywojennym, w latach 1932-1938 (brak danych z lat wcześniejszych) nawróciło się w parafii 19 osób, w tym po 7 z wyznania protestanckiego i Kościoła Narodowego, 3 z prawosławia oraz 2 Badaczy Pisma Świętego. W tym samym okresie dokonało apostazji 16 osób, 14 do Kościoła Narodowego i 2 do Badaczy Pisma Świętego, a powróciło do wiary katolickiej 10 osób.

Po zakończeniu II wojny światowej w latach 1946-1954 miały miejsce 24 konwersje, głównie z wyznania mojżeszowego (15 osób) oraz spośród Badaczy Pisma Świętego (4 osoby), z wyznania protestanckiego (3) i anglikańskiego (2). Trzy osoby przeszły do Świadków Jehowy. Tyle również powróciło na łono Kościoła. W latach 1955-1966 konwertowało łącznie 6 osób, z jakich wyznań brak informacji. W następnych latach nie odnotowywano faktów zmian przynależności wyznaniowej w obrębie parafii⁶³.

6. Świątynia parafialna

W następstwie wzrostu liczby mieszkańców Szwederowa prowizoryczny kościół stał się za mały, a jego pomieszczeń z uwagi na trudne warunki techniczne nie można było poszerzyć. Dlatego palącym problemem stała się budowa większej świątyni. Ks. Jan Konopczyński postanowił w roku 1924 zbudować kościół na ogólnie dostępnym, wolnym terenie. Koncepcja ta uzyskała akceptację zarówno ze strony Dozoru Kościelnego jak i Konsystorza. Rozpoczęte zostały starania o uzyskanie odpowiedniej działki budowlanej, usytuowanej centralnie w stosunku do obszaru parafii.

Jako dogodne miejsce pod budowę świątyni ksiądz proboszcz wraz z Dozorem Kościelnym (decyzja Rady Parafialnej z dnia 13 grudnia 1924 r.) wytypowali działkę położoną przy ul. Orlej 33⁶⁴. Jednak pertraktacje prowadzone w sprawie jej nabycia podjęte z właścicielem Józefem Radomskim zakończyły się fiaskiem. O nie dojście do skutku umowy zakupu ziemi przy ul. Orlej 33 ksiądz proboszcz miał preten-

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ J. K o n o p c z y ń s k i, op. cit., s. 33.

sję do swego wikariusza księdza Feliksa Dziadzi (pełniącego tę funkcję od 22 września 1921 r. do 1 stycznia 1926 r.), który według opinii ks. J. Konopczyńskiego do działań przeciwko sprzedaży wspomnianej działki na rzecz parafii przez dotychczasowego właściciela wciągnął też kościelnego Zbigniewa Kołaczyńskiego, a w części także rendanta Józefa Beczyńskiego. Wprawdzie nie znamy zarzutów stawianych księdzu Dziadzi, lecz w następstwie wystąpienia księdza proboszcza do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie o przeniesienie ks. Dziadzi do innej parafii, ten ostatni został ustanowiony mansonarzem i wikarym przy parafii Świętej Trójcy w Gnieźnie. Po translokacji księdza Dziadzi udało się, za pośrednictwem księdza dziekana Tadeusza Skarbek-Malczewskiego, w styczniu 1926 r. zakupić przez Radę Parafialną działkę o powierzchni 6 morgów pod budowę kościoła przy ul. Ugory 8/9 za kwotę 8.000 zł⁶⁵. Sumę tę udało się zebrać w efekcie ofiarnej działalności nowego wikariusza księdza Marcelego Słupińskiego (ustanowionego w parafii 1 stycznia 1926 roku). 5.500 zł uzyskano w czasie kolędy w 1926 roku, pozostałą kwotę pożyczęły towarzystwa działające na Szwederowie⁶⁶. Nawiązany został również kontakt z architektem Stefanem Cybichowskim z Poznania, projektantem i budowniczym ponad 100 obiektów sakralnych i użyteczności publicznej w Wielkopolsce, na Kujawach i Pomorzu⁶⁷.

Pierwotnie projektowano budowę o konstrukcji z muru pruskiego. Za radą architekta S. Cybichowskiego i radcy budowlanego inż. arch. Bohdana Raczkowskiego Rada Parafialna pod przewodnictwem księdza proboszcza postanowiła powiększyć kościół o jedno przęsło i zbudować nawę z żelazobetonu. Architekt Stefan Cybichowski zakończył opracowanie projektu w maju 1926 roku.

⁶⁵ Ibidem, s. 35; „Dziennik Bydgoski”, R.XXI:1927, nr 21.

⁶⁶ J. K o n o p c z y ń s k i, op. cit., s. 35.

⁶⁷ *Wielkopolski Słownik Biograficzny* (cytowany dalej: WSB), Warszawa-Poznań 1983, s. 120. Stefan Cybichowski (1881-1940) był w latach 1920-26 członkiem Rady Miejskiej w Poznaniu, a w latach 1927-39 pełnił funkcję honorowego radcy magistratu i decernenta ogrodów miejskich. Był również wykładowcą budownictwa wiejskiego na Wydziale Rolniczo-Leśnym Uniwersytetu Poznańskiego. Za swą działalność zawodową i społeczną uhonorowany został tytułem szambelana papieskiego. Aresztowany 28 października 1939 roku, po osadzeniu w Forcie VII w Poznaniu, został rozstrzelany 6 stycznia 1940 r.

Dnia 15 października 1926 roku rozpoczęto kopanie fundamentów kościoła⁶⁸. Prace budowlane prowadziła firma budowlana Eicke & Lewandowski z Poznania⁶⁹. W wznoszeniu kościoła pomagało bezinteresownie, głównie poza godzinami pracy, wielu mieszkańców Szwederowa. Do końca grudnia 1926 roku pracowało codziennie przy budowie około 150 osób. Mimo trudnej sytuacji gospodarczej budowa wspierana był przez datki finansowe, składane zarówno przez osoby prywatne, jak i organizacje, instytucje czy przedsiębiorstwa. Montaż postępował szybko. Od stycznia do maja 1927 roku trwały prace przy wianowaniu drewna na dachy i wieże. W marcu 1927 r. mury świątyni podciągnięto do poziomu przyszłego dachu, a tuż przed Wielkanocą była gotowa wieża główna. Prace związane z pokryciem dachu i wież powierzono znanym firmom bydgoskim, o wieloletniej tradycji: Ludwika Sosnowskiego⁷⁰ (prace blacharsko-instalacyjne) i architekta budowniczego Franciszka Suwalskiego (architektura). Robotnicy pochodzili tylko z Bydgoszczy⁷¹.

Jak już wspomniano, od początku brak było funduszy na budowę kościoła. W celu ich uzyskania organizowane były różnego rodzaju akcje. Jedną z nich była ogólnomiejska loteria fantowa, zorganizowana w 1926 roku⁷². Losy w cenie dwóch złotych, których łączna wartość wygranych wyniosła 6.000 zł, rozprowadzane były za pośrednictwem kilkudziesięciu firm handlowych w Bydgoszczy oraz indywidualnych kolektorów⁷³. Wystawa fantów o dużej wartości (m.in. kompletu mebli pokoju stołowego) miała miejsce w dawnym „Składzie Saskim” przy ul. Mostowej w dniach od 23 czerwca do 1 lipca 1926 roku⁷⁴. Loteria przyniosła 25.000 zł czystego zysku. Podatek od loterii przekazany do Skarbu Państwa wyniósł 3.500 zł⁷⁵.

⁶⁸ KMG, MBNP, t. 1 1920-1955, k. 25. Daty dotyczące rozpoczęcia wykopów pod budowę kościoła są rozbieżne. Podaje się m.in. także dzień 4 października 1926 r. („*Dziennik Bydgoski*”, R.XXI:1927, nr 72).

⁶⁹ J. K o n o p c z y ń s k i, op. cit., s. 39.

⁷⁰ Ludwik Sosnowski (1860-1943), mistrz blacharski, działacz gospodarczy i narodowy w okresie zaboru pruskiego, zwany „królem polskim”.

⁷¹ „*Dziennik Bydgoski*”, R.XXI:1927, nr 72.

⁷² „*Dziennik Bydgoski*”, R.XX:1926, nr 132.

⁷³ Ibidem, nr 103.

⁷⁴ Ibidem, nr 142.

⁷⁵ J. K o n o p c z y ń s k i, op. cit., s. 38.

Dnia 7 marca 1927 roku wizytował kościół tymczasowy i plac budowy nowego kościoła ks. kardynał August Hlond⁷⁶. W czerwcu tegoż roku na łamach „*Dziennika Bydgoskiego*” oraz „*Gazety Bydgoskiej*” ogłoszony został apel księdza Jana Konopczyńskiego w sprawie zakupu cegiełek 50. groszowych na ukończenie budowy kościoła. Kolektorzy, wyznaczeni przez Radę Parafialną, mieli rozprowadzać cegielki na terenie całego miasta⁷⁷. Wielokrotnie też w roku 1927 ukazywały się w lokalnej prasie informacje o ofiarach na budowę kościoła na Szwederowie, składanych zarówno przez osoby fizyczne, jak i organizacje społeczne. Na łamach „*Dziennika Bydgoskiego*”, w ramach tzw. „łańcucha ofiar”; poszczególni mieszkańcy miasta składali datki w wysokości 10 - 50 zł, wzywając do kontynuowania łańcucha swych znajomych. Kolejna „*Gorąca prośba Szwederowa*” ogłoszona została na łamach prasy bydgoskiej w październiku 1927 roku⁷⁸. Stwierdzano w niej, że z ofiar składanych przez mieszkańców Bydgoszczy w ciągu całego roku, wpłynęło na budowę kościoła jedynie 3.600 zł. Równocześnie robotnicy zamieszkali w dzielnicy Szwederowo złożyli 17.000 zł, nie licząc robocizny udzielanej przez pół roku codziennie do późnych godzin wieczornych przy wznoszonej świątyni. W tym okresie wzniesiony został również budynek nowej plebanii. W ten sposób umożliwiona została sprzedaż dotychczasowej plebanii przy ul. ks. Ignacego Skorupki 4/5. We wspomnianej „*gorącej prośbie*” wyrażone też zostało podziękowanie dla Szkoły Pilotów dla Małoletnich w Bydgoszczy za permanentne udzielanie pomocy technicznej w toku budowy kościoła. Fundusze osiągnięte ze sprzedaży nieruchomości przy ul. ks. Ignacego Skorupki 4/5 stanowić miały subwencję na budowę kościoła. Komisja Miejska oszacowała wartość posesji na ponad 39.000 zł, parafia zażądała od Zarządu Miejskiego 45.000 zł. Kwotę tę uchwalili Magistrat. Członek Chrześcijańskiej Demokracji, przewodniczący Komisji Finansowej Rady Miejskiej radny Antoni Lewandowski w przeddzień posiedzenia Rady Miejskiej miasta Bydgoszczy starał się u przewodniczącego Rady Parafialnej ks. Jana Konopczyńskiego cenę tę obniżyć do 40.000 zł, uzasadniając to faktem, że na posesji ciążyła jeszcze hipoteka w wysokości 6.000 mk. W związku

⁷⁶ Ibidem, s. 40-41.

⁷⁷ „*Dziennik Bydgoski*”, R.XXI:1927, nr 138.

⁷⁸ Ibidem, nr 235.

z aktualnymi trudnościami finansowymi parafii, związanymi z bieżącymi wydatkami na budowę kościoła, Rada Parafialna wyraziła zgodę na obniżenie ceny sprzedażnej do 40.000 zł. Rada Miejska na posiedzeniu w dniu 27 lutego 1928 roku uchwaliła, że spłata reszty należności za posesję w wysokości 25.000 zł zostanie dokonana po wykreśleniu z księgi wieczystej wszystkich ciężarów hipotecznych. W efekcie starań adwokata-notariusza dra Ignacego Muracha oraz przychylności Sądu Grodzkiego, kierowanego przez prezesa Zenona Frydrychowicza, Rada Parafialna uzyskała wykreślenie z księgi wieczystej 21.000 mk hipotek. Pozostało do spłaty jeszcze 6.000 mk. Z powodu braku informacji o aktualnych miejscach zamieszkania ich właścicieli, Rada Parafialna zaproponowała przejęcie przez Radę Miejską tych hipotek o wartości około 1.300 zł z procentami. Radny Lewandowski zaproponował a konto nie skreślonych hipotek wstrzymać parafii sumę z ceny kupna 10.000 zł⁷⁹. Ostatecznie Zarząd Miejski nabył nieruchomości za 40.000 zł.

◉ Za zezwoleniem generalnej dyrekcji Polskiego Monopolu Loteryjnego wypuszczone zostały po raz drugi losy w cenie 1 zł na budowę kościoła. W związku ze stosunkowo małym zainteresowaniem (sprzedano jedynie 2.000 losów) Rada Parafialna, za zgodą PML, zlikwidowała loterię. Pieniądze za wykupione losy zwracano do 18 lutego 1928 roku, po tym okresie nastąpił ich przepadek na fundusz budowy kościoła⁸⁰.

◉ Obok organizacji działających na terenie dzielnicy, jak np. Towarzystwa Obywateli Szwederowa, organizującego na potrzeby budowanego kościoła zabawy karnawałowe i wiosenne, czy Towarzystwa Powstańców i Wojaków, które 27 marca 1927 roku urządziło w Strzelnicy przy ul. Toruńskiej przedstawienie amatorskie pt. „Powstanie w 1863 r.”, przeznaczając z niego dochód także na budowę świątyni⁸¹, przede wszystkim bractwa i stowarzyszenia kościelne: Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo, Bractwo Matek Chrześcijańskich, Katolickie Towarzystwo Robotników Polskich przekazały większe (np. KTRP w 1927 r. 1.800 zł, a w 1928 r. 4.100 zł) lub mniejsze kwoty ze zorganizowanych przez siebie imprez

⁷⁹ „Dziennik Bydgoski”, R.XXII: 1928, nr 52.

⁸⁰ Ibidem, nr 21.

⁸¹ „Dziennik Bydgoski”, R.XXI: 1927, nr 72.

na fundusz budowy kościoła. Także niektóre organizacje z terenu miasta włączyły się do tej akcji, m.in. chór Miejskiego Żeńskiego Katolickiego Gimnazjum Humanistycznego wykonał oratorium, a uczniowie Miejskiego Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczego im. Mikołaja Kopernika wystawili sztukę Albrechta Brede pt. „Dwunastoletni Jezus”⁸².

Jednym z hojnych ofiarodawców był ksiądz biskup Antoni Laubitz, który również żywo interesował się postępem prac przy budowie kościoła m.in. podczas wizytacji parafii w dniu 19 maja 1928 roku⁸³. Szereg osób udzielało pomocy przekazując materiały budowlane lub ułatwiając ich zakup po niższej cenie. Hrabina Aniela Potulicka z Potulic ofiarowała 10 tysięcy cegieł, a Ministerstwo Dóbr i Lasów Państwowych, za pośrednictwem działacza niepodległościowego, posła na sejm, członka Rady Miejskiej Jana Faustyniaka (1879-1972), odstąpiło za połowę ceny drewno, które przetarła na bardzo korzystnych warunkach z równoczesnym udzieleniem długoterminowego kredytu firma Artura Arndta w Łochowie⁸⁴. Żwir został przekazany nieodpłatnie przez właścicieli cegielni na Szwederowie Władysława Poczekaja, Franciszka Hanusiaka i Amandę Engel. Pokryto jedynie koszty transportu i rozładowania⁸⁵. Dzięki wydatnej pomocy członka Rady Parafialnej aptekarza mgra Zdzisława Rybickiego, prezydent miasta Bydgoszczy dr Bernard Śliwiński, jako prezes Rady Nadzorczej Towarzystwa Akcyjnego „Lloyd Bydgoski” (przy jednogłośnie uchwale Rady) przyznał parafii bezpłatnie 100 tysięcy cegieł oraz zabezpieczył fundusze miejskie na roboty budowlane związane z otoczeniem kościoła⁸⁶. Trzy tysiące złotych przyznała też w ramach tzw. budżetu kościelnego Rada Miejska w Bydgoszczy na wyposażenie wnętrza⁸⁷.

Ze względu na brak odpowiednich funduszy, w czasie budowy kościoła nie zrealizowano w pełni planów architektonicznych, zwłaszcza w dziedzinie wystroju i formy zewnętrznej budowli. Podniesienie przez firmę Eicke & Lewandowski kosztów otynkowania wnętrza

⁸² „Dziennik Bydgoski”, R.XXII: 1928, nr 22.

⁸³ Ibidem, nr 116.

⁸⁴ J. K o n o p c z y Ń s k i, op. cit., s. 39.

⁸⁵ Ibidem, s. 40.

⁸⁶ „Dziennik Bydgoski”, R XXI: 1927, nr 72.

⁸⁷ KMG, MBNP, t.1 1920-1955, k. 227.

zmusiło Radę Parafialną do powierzenia dalszych prac innej firmie. W ostatniej fazie budowy – w wykonaniu posadzki w kościele – znów wydatnie pomogli ofiarnie parafianie, pracując w liczbie około 100 osób przez dwa tygodnie wieczorem, a dowozu około 1000 m³ ziemi pod posadzkę dokonały bezpłatnie swoją kolejką wąskotorową zarządy cegielni Mechaników i Towarzystwa Akcyjnego „Wisła” z ul. Stromej⁸⁸.

Do realizacji budowy kościoła przyczyniły się też zaciągnięte w latach 1926-1927 przez parafię za zgodą Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie pożyczki (na 5 lat po 10%) w wysokości 4.000 dolarów⁸⁹ oraz zbiórka pieniędzy, w oparciu o zgodę Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, w ościennych województwach, zwłaszcza w województwie pomorskim. Kolektor parafii Michał Laguna zebrał na budowę kościoła około 12.000 zł⁹⁰.

W roku 1927, dzięki staraniom rozpoczętym w 1925 r. przez ks. prałata Tadeusza Skarbek-Malczewskiego w Kurii Metropolitalnej w Warszawie, parafia otrzymała czternastowieczny dzwon „św. Jan Apostoł”, ważący około 300 kg, rewindykowany przez władze polskie z Rosji, a pochodzący z nie istniejącego już kościoła na Kresach Wschodnich, wywiezionego przez Moskali do Piotrogradu. Z zakupionych kilkunastu XVI-XVII-wiecznych sygnaturek w Pustelniku koło Warszawy odlany został drugi dzwon - „Matka Boska Nieustającej Pomocy”, ważący około 500 kg. Łączny koszt obu dzwonów wyniósł 3.000 zł. Uroczyste poświęcenie dzwonów przez księdza dra Zygmunta Rydleńskiego nastąpiło w Niedzielę Palmową dnia 10 kwietnia 1927 roku⁹¹. Umieszczone następnie w głównej wieży, odezwały się po raz pierwszy dnia 8 kwietnia 1927 roku podczas ostatniej w starym kościele, procesji rezurekcyjnej⁹².

W czasie wznoszenia murów kościoła ujawniły się w szczegółach uchybienia projektu arch. Stefana Cybichowskiego. Naraziło to parafię na straty finansowe oraz dwuletni proces z firmą budowlaną Eicke i Lewandowski. Koszt budowy kościoła miał wynieść 200.000 zł.

⁸⁸ J. Konopczyński, op. cit., s. 48.

⁸⁹ KMG, MBNP, t. I 1920-1955, k. 183.

⁹⁰ J. Konopczyński, op. cit., s. 51.

⁹¹ „Dziennik Bydgoski”, R.XXI:1927, nr 82; Kronika Parafialna (cytowana dalej: KP), s. 12 i 14. Według zapisu w Kronice dzwony ważyły odpowiednio 220 i 280 kg.

⁹² „Dziennik Bydgoski”, R.XXII:1928, nr 85.

Firma Eicke & Lewandowski pomimo zmian w toku prac budowlanych w stosunku do pierwotnego projektu nie podniosła ostatecznie ceny umownej. Stefan Cybichowski powiadomiony o dostrzeżonych usterkach projektu i pretensjach firmy budowlanej, zrezygnował z dalszej współpracy z Dozorem Kościelnym⁹³.

Budowa kościoła została zakończona w październiku 1928 roku⁹⁴. Uroczyste poświęcenie świątyni miało miejsce 28 października. Tego dnia odprawiono również w „starym kościele” u zbiegu ulic Orlej i Dąbrowskiego ostatnie Msze święte o godz. 7⁰⁰, 8⁰⁰ i 9⁰⁰. Budynek został później adaptowany na Dom Katolicki⁹⁵. Odpust Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w nowym kościele miał miejsce po raz pierwszy dnia 23 czerwca 1929 roku⁹⁶.

W niedzielę dnia 23 lutego 1930 roku nastąpiła uroczysta introdukcja księdza proboszcza do kościoła, w oparciu o rozporządzenie Kurii Arcybiskupiej w Gnieźnie z dnia 12 lutego 1930 roku. W uroczystości introdukcji nowego beneficjanta uczestniczył dziekan Dekanatu Bydgoskiego Miejskiego ks. radca Kazimierz Stepczyński wraz z grupą księży, przedstawiciele władz miejskich, korporacji kościelnych, bractw i towarzystw oraz licznie zebrani wierni⁹⁷.

Oddanie do użytku wiernych kościoła nie zakończyło prac nad wyposażaniem jego wnętrza. W roku 1933 ks. Jan Konopczyński zlecił opracowanie wystroju i wyposażenia wnętrza świątyni architektowi Marianowi Andrzejewskiemu z Poznania⁹⁸. „W tamtych czasach ko-

⁹³ KMG, MBNP, t. I 1920-1955, k. 231.

⁹⁴ Według arch. Alfonsa Licznarskiego „Prace budowlane rozpoczęto 25 IX 1926 r. i zakończono 5 XI 1928 r.”. A. L i c z n a r s k i, *Dorobek budowlany i architektoniczno-urbanistyczny miasta w latach 1920-1945*, w: *Bydgoszcz w latach 1920-1970*, Bydgoszcz 1972.

⁹⁵ „Dziennik Bydgoski”, R.XXII:1928, nr 251.

⁹⁶ „Dziennik Bydgoski”, R.XXIII:1929, nr 135.

⁹⁷ KMG, MBNP, t. I 1920-1955, k. 208.

⁹⁸ WSB, s. 25. Marian Andrzejewski (1882-1962) po uzyskaniu w 1907 r. dyplomu architekta na politechnice w Charlottenburgu, od 1912 r. zamieszkały w Poznaniu, prowadził w latach 1922-1939 własną pracownię architektoniczną, od 1927 r. wykładał budownictwo kościelne w seminarium duchownym i był doradcą kurii w sprawach architektury. W okresie międzywojennym wykonał szereg projektów kościołów, budynków użyteczności publicznej na obszarze Wielkopolski oraz projekt pomnika Wdzięczności w Poznaniu; KMG, MBNP, t. I 1920-1955, k. 230.

ściół był ubogi, natomiast obecnie prezentuje się wspaniale⁹⁹. Dopiero w 1937 roku zakończono budowę ołtarza głównego i obu ołtarzy bocznych. Zakupione też zostały dwa stylowe konfesjonały. Fakty te usunęły ostatnie przeszkody na drodze do konsekracji kościoła, jak pisał dziekan bydgoski ksiądz Kazimierz Stepczyński do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie dnia 22 grudnia 1938 roku¹⁰⁰. Przed wybuchem II wojny światowej konsekracji jednak nie dokonano.

W czasie działań wojennych kościół uległ dość znacznym uszkodzeniom. Dnia 23 stycznia 1945 roku do wnętrza świątyni wpadł pocisk armatni, rozbił jedną z belek wiązania dachowego wieży i rozerwał na znacznej powierzchni powalę nad nawą główną. Uszkodzone też zostały ramy okienne, wypadły wszystkie szyby. Dachy zostały zniszczone w 60 procentach.

Z inicjatywy ks. proboszcza Czesława Rólskiego, który objął rządy nad osiemnastotysięczną parafią dnia 15 września 1946 roku, podjęto prace mające na celu przywrócenie świetności kościoła. Obok zbiorów pieniężnych na terenie parafii, jedną z form uzyskania funduszy na odbudowę świątyni były koncerty muzyki kościelnej oraz wenty ogólno miejskie. Trzynastego października 1946 roku w kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa jako akt wdzięczności mieszkańców śródmieścia odbyła się „godzina muzyki” w wykonaniu wirtuozowskim organisty Szczepana Jankowskiego¹⁰¹. Dnia dwudziestego kwietnia 1947 roku zorganizowana została wiosenna wenta w Resursie Kupieckiej przy ul. Jagiellońskiej 11¹⁰².

⁹⁹ S. Weimann, *Wspomnienie o dawnym Szwederowie*, „Kalendarz Bydgoski na rok 1986”, Bydgoszcz, s. 118.

¹⁰⁰ KMG, MBNP, t.1 1920-1955, k. 131.

¹⁰¹ Szczepan Jankowski (1900-1990) od dziewiątego roku życia niewidomy, wykazując w czasie pobytu w bydgoskim Zakładzie Ociemniałych duże uzdolnienia muzyczne został za protekcją ks. abpa Edmunda Dalbora wykształcony na organistę. Studia muzyczne kontynuował w Państwowym Konserwatorium Muzycznym w Poznaniu u ks. Wacława Gieburowskiego, Feliksa Nowowiejskiego i organomistrza prof. Józefa Pawlaka, a także w Akademii Muzycznej w Lipsku. W 1971 r. obchodził jubileusz pięćdziesięciolecia pracy organistowskiej i dyrygenckiej w jednej parafii p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Bydgoszczy. W roku 1964 został odznaczony przez papieża Pawła VI papieskim orderem „Pro ecclesia et pontifice”.

¹⁰² „Ilustrowany Kurier Polski”, R. III:1947, nr 105. Jak pisał reporter „Ilustrowanego Kuriera Polskiego” udział w wencie stanowić miał: „... jednocześnie dowód wdzięczności wobec tej dzielnicy, która w latach okupacji przygarnęła do siebie wysiedleńców ze

Kościół pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Bydgoszczy
(fot. W. Umiński CM)

śródmieścia”. W związku z przebudową ulicy Jagiellońskiej i budową ronda Jagiellonów budynek Resursy Kupieckiej został w 1971 r. rozebrany.

Kościół pw. Matki Bożej Nieustającej Pomocy w Bydgoszczy
(fot. W. Umiński CM)

Kolejna wenta ogólnomiejska, z której dochód przeznaczono na odnowienie kościoła na Szwederowie odbyła się w niedzielę 9 listopada 1947 roku w sali balowej Bydgoskiego Towarzystwa Wioślarskiego¹⁰³.

Restauracja wnętrza kościoła przeprowadzona została przez artystę plastyka Władysława Zacholskiego. Konsekracji Kościoła dokonał 29 czerwca 1947 roku sufragan gnieźnieński ks. biskup Lucjan Bernacki. W trwających trzy godziny ceremoniach, w których uczestniczył także kanclerz Kurii ks. Edmund Palewodziński dokonano wmurowania relikwii w ołtarz główny¹⁰⁴.

Dnia 14 września 1947 roku ks. proboszcz Czesław Rólski poświęcił witraż projektu plastyka Edwarda Kwiatkowskiego, upamiętniający mieszkańców Szwederowa zamordowanych na cmentarzu przykościelnym w dniu 10 września 1939 roku. Witraż przedstawia obok ukrzyżowanego Chrystusa, kapłana symbolizującego zamordowanych księży polskich, Matkę-Polkę z dzieckiem na szyi, więźnia w pasiaku - symbol obozów koncentracyjnych, zakonnicę z powrozem oraz harcerza¹⁰⁵. Sześć tygodni później, 26 października 1947 roku ks. Rólski poświęcił również nowy, stalowy dzwon o wadze 750 kg „Święty Wojciech (zawieszony 27 października), przekazany parafii na pamiątkę Roku Jubileuszowego przez Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Bydgoszczy, w miejsce zabranych przez Niemców dwóch dzwonów i sygnaturki¹⁰⁶. W tym samym roku odmalowano cały kościół. W roku następnym kościół wyposażono w organy, które - za zgodą Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego - zostały przeniesione z kościoła ewangelickiego w Mąkowsku¹⁰⁷.

¹⁰³ „Ilustrowany Kurier Polski”, R. III:1947, nr 304.

¹⁰⁴ Ibidem, nr 176.

¹⁰⁵ Ibidem, nr 254.

¹⁰⁶ KMG, MBNP, t.1 1920-1955, k. 378. Dnia 19 IX 1947 parafia MBNP wystąpiła do Urzędu Wojewódzkiego Pomorskiego w Bydgoszczy (Wydział Społeczno-Polityczny-oddział Wyznaniowy) o zezwolenie na zabezpieczenie uszkodzonego dzwonu gminy ewangelickiej w Fordonie. Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Bydgoszczy pismem z dnia 26 X 1947 - l. dz. 1134/PH/R/259/47 oddał dzwon parafii pod dozór; AP MBNP, Korespondencja z władzą świecką 1947-1967, k. 5. Por. też „Ilustrowany Kurier Polski”, R. III: 1947, nr 295.

¹⁰⁷ AP MBNP, Korespondencja z władzą świecką 1947-1967, k. 6. Pismo OUL z dnia 29 IV 1948 - l. dz. PH/R/561/48. Tytułem wniosku o kupno-dzierżawę organów 13 V 1948 parafia MBNP wpłaciła do OUL kwotę 10.000 zł, w wykonaniu pisma OUL

W końcu roku 1951 parafia MBNP zwróciła się do Wydziału Budownictwa Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy z prośbą o zatwierdzenie projektu na dobudowę zakrystii, kotłowni i magazynu na opał przy kościele¹⁰⁸. Nadzór nad inwestycją miał sprawować budowniczy Marian Józefowicz. W związku z brakiem odpowiedzi na powyższy wniosek ks. proboszcz i Rada Parafialna zdecydowali o podjęciu prac. Prace realizowała firma Wollschlägera z Bydgoszczy. Kolegium przy Miejskiej Radzie Narodowej ukarało proboszcza grzywną w wysokości 2.000 zł za przystąpienie do przebudowy kościoła bez pozwolenia władzy budowlanej¹⁰⁹. Mimo braku takiego pozwolenia budowę kontynuowano i zakończono w ciągu 1952 roku. Formalny odbiór przez administrację budowlaną dobudowanej zakrystii, kotłowni i magazynu opałowego nastąpił w końcu tego roku¹¹⁰. W dolnej części zakrystii mieściła się kotłownia, w górnej salka katechetyczna.

Dnia 29 sierpnia 1953 roku huragan spowodował znaczne szkody w kościele¹¹¹. Prawdopodobnie też w czasie okupacji powstały pierwsze zarysowania ścian bocznych, które poszerzyły się w latach 1954-55, wychylając się z pionu o około 4 cm. W efekcie odkopania fundamentów stwierdzono, „...że ściany zewnętrzne nie zostały posadzone w osi fundamentów”. Przy wytyczaniu ławy majster budowy niewątpliwie pomylił się i dla ukrycia błędu przesunął ścianę zewnętrzną o 25 cm. Stąd środek ciężkości ściany wypadł poza zewnętrzną krawędź ławy, otrzymując mimośrodowe obciążenie. Ściana zaczęła się wychylać z pionu i rysować.

z dnia 11 V 1948 - E I/65/Róż/2728/48; AP MBNP, Korespondencja z władzą świecką 1947-1967, k. 8.

¹⁰⁸ AP MBNP, Korespondencja z władzą świecką 1947-1967, k. 63. Pismo z dnia 31 XII 1951 (l.dz. 652/52) zawierało w załączeniu odbitki projektu.

¹⁰⁹ AP MBNP, Korespondencja z władzą świecką 1947-1967, k. 73. Orzeczenie Kolegium przy MRN w Bydgoszczy z 23 VI 1952 - S.A - III/6751/3840.

¹¹⁰ AP MBNP, Korespondencja z władzą świecką 1947-1967, k. 83. W piśmie Prezydium Miejskiej Rady Narodowej - Wydział Budownictwa w Bydgoszczy z dnia 21 XI 1952 poświadczającym odbiór prac w stanie surowym stwierdzono: „wybudowano wg zatwierdzonych planów i zezwolenia budowlanego (sic!) z dnia 7 VII 1952 r.”

¹¹¹ AP MBNP, Korespondencja z władzą świecką 1947-1967, k. 92. Pismo l.dz. 583/53 z dnia 1 IX 1953 - zgłoszenie do Miejskiego Urzędu Budowlanego z prośbą o zbadanie rozmiarów szkód.

Ołtarz główny kościoła z wizerunkiem Maryi
(fot. W. Umiński CM)

Ambona projektu architekt-plastyka Sylwestra Kryski (z 1954 r.)

(fot. W. Umiński CM)

W celu zabezpieczenia budynku kościoła przed dalszą dewastacją i możliwością runięcia murów, wiosną 1956 roku przystąpiono do ich zabezpieczenia. Pochwycono ściany fundamentów oraz dobudowano z każdej strony po 4 mury oporowe, zbrojone częściowo wkładkami żelaznymi na fundamentach betonowych. Założono też dwie plomby szklane. W oparciu o ekspertyzy inż. Witolda Bejtka (biegłego sądownego w dziedzinie budownictwa) oraz inż. arch. Franciszka Węglorza przystąpiono na jesieni 1956 roku do remontu tynków sufitowych na trzcinie, które już w części odpadły. Podczas prac remontowych okazało się, że konstrukcja drewniana była zdrowa, robak toczył jedynie dolny pas dwóch łuków¹¹². Po zatwierdzeniu przez Kurie Metropolitalną w Gnieźnie koncepcji wzmocnienia fundamentów i ścian według projektu inżynierów Stanisława Willi, Franciszka Węglorza i Witolda Bejtki¹¹³ oraz drugiego wejścia w formie klasycystycznego portalu z kruchtą i drzwiami wahadłowymi¹¹⁴, jeszcze na jesieni tego roku zrealizowano tak potrzebne inwestycje¹¹⁵.

W ramach dalszego wzbogacania wyposażenia wnętrza, świątynia otrzymała w 1954 roku nową ambonę projektu architekta-plastyka Sylwestra Kryski, nową chrzcielnicę (również projektu S. Kryski)¹¹⁶, drewniany krzyż ścienny¹¹⁷, a w 1955 roku dwa witraże według projektu Edwarda Kwiatkowskiego ufundowane przez parafian jako dar wdzięczności Najświętszej Maryi Pannie w Jubileuszowym Roku Maryjnym wykonane przez firmę znanego malarza i witrażysty Stanisława Powalisza (1898-1968) z Poznania¹¹⁸. Projekty dwu dalszych witraży: Wniebowzięcia NMP oraz Matki Boskiej Gromnicznej nie zostały zatwierdzone przez Kurie Metropolitalną. W roku 1955 umieszczono obraz św. Judy Tadeusza w górnej części bocznego ołta-

¹¹² KMG, MBNP, t. 2 1956 >, k. 52.

¹¹³ AP MBNP, Korespondencja z władzą duchowną 1954-1960, k. 198.

¹¹⁴ KMG, MBNP, t. 2 1956 >, k. 12. Zgodnie z pismem Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie z dnia 27 VII 1956 nr 5708/56/M. „Wejście winno być szerokie, a kapitele i kolumny dostosowane do kolumn głównego wejścia”.

¹¹⁵ AP MBNP, Korespondencja z władzą duchowną 1954-1960, k. 280.

¹¹⁶ KMG, MBNP, t. 1 1920-1955, k. 432. Pismo Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie z dnia 15 VI 1954 nr 4346/54/M. Upřednia chrzcielnica z miedzianej blachy w formie kielicha o wysokości 1,20 m i średnicy 0,40 m była niewidoczna w kościele.

¹¹⁷ Ibidem, k. 434. Projekt zatwierdzony przez Kurie Metropolitalną w Gnieźnie dnia 26 II 1954.

¹¹⁸ WSB, s. 589-590.

rza Najświętszego Serca Pana Jezusa (jako odpowiednik obrazu św. Teresy w ołtarzu św. Anny). Obraz św. Judy Tadeusza (o wymiarach 480 na 500 mm) projektował Leon Drapiewski. Tło obrazu jest koloru ciemnozielonego. Szata wewnętrzna koloru czerwonego, a zewnętrzna – niebieskiego. Całość utrzymana w kolorach pastelowych harmonizuje z ołtarzem¹¹⁹. Z okazji srebrnego jubileuszu kapłaństwa księdza proboszcza Czesława Rólskiego w dniu 13 lutego 1956 roku ufundowane zostały dwa konfesjonały¹²⁰.

W latach 1956-57 Kuria Metropolitalna w Gnieźnie zaleciła wzbogacenie dekoracji chrzcielnicy o dodatkowe rzeźby. Przedkładane przez parafię projekty (m.in. Sylwestra Kryski) nie zostały przez Kurię zaakceptowane¹²¹. Ostatecznie odstąpiono od uzupełnień chrzcielnicy o dodatkowe elementy dekoracyjne. Dnia 28 listopada 1957 roku proboszcz wystąpił do Kurii Metropolitalnej o zatwierdzenie projektu założenia ośmiu półokrągłych górnych okien witrażowych o konstrukcji żelaznej z wentylatorami, w miejsce drewnianych z 1937 roku, mocno już zniszczonych. Nowe, z wentylatorami i oszkleniem witrażowym, zaprojektował Edward Kwiatkowski. Projekt został zatwierdzony przez Kurię Metropolitalną dnia 18 grudnia 1957 roku, a wmontowanie okien nastąpiło w listopadzie 1958 roku¹²². Generalny remont kościoła obejmujący nowe sklepienia, tynki dekoracyjne stiukowe, polichromie i reliefy wykonano w latach 1958-1962.

Zgodnie z zaleceniami powizytacyjnymi wizytacji kanonicznej dokonanej przez biskupa Lucjana Bernackiego na przełomie czerwca i lipca 1965 roku, rok później usunięto z kościoła gipsową figurkę św. Franciszka i otynkowano z zewnątrz kościół. W 1969 roku odmalowane zostało główne wejście do kościoła, a w następnym roku, zgodnie z uchwałą Rady Parafialnej z dnia 15 kwietnia 1970 roku przelożo-

¹¹⁹ KMG, MBNP, t. 1 1920-1955, k. 447 i 448. Projekt zatwierdzony przez Kurię Metropolitalną w Gnieźnie dnia 22 IV 1955 nr 2896/55/W.

¹²⁰ Ibidem, k. 454. Akceptacja Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie z dnia 25 X 1955 – nr 8617/55/M.

¹²¹ KMG, MBNP, t. 2 1956 >, k. 19. Pismo Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie z dnia 13 IV 1957 – nr 2613/57/M: „Kurii Metropolitalna postanawia sprawę chrzcielnicy załatwić definitywnie. Pozostanie się przy formie dzisiejszej chrzcielnicy bez dalszych uzupełnień. Wobec powyższego Kuria Metropolitalna nie zatwierdza nowego projektu S. Kryski”.

¹²² KMG, MBNP, t. 2 1956 >, k. 39. Pismo z dnia 18 XII 1957 - nr 12986/57/W.

no dach (o powierzchni 2.300 m²) na całym kościele oraz zainstalowano 70 m² rynien nad wejściem do kościoła oraz nad prezbiterium¹²³.

W 1949 roku przy frontonie świątyni (od strony zachodniej) ustawiono krzyż misyjny, usytuowany w miejscu poprzedniego z roku 1937, ściętego przez okupanta w maju 1940 roku¹²⁴, a wokół kościoła zasadzono w 1967 roku topole włoskie, w miejsce wyciętych starych drzew.

Dnia 10 września 1965 roku odsłonięty został w północno-zachodniej części placu przykościelnego pomnik, dłuta artysty rzeźbiarza Józefa Makowskiego¹²⁵, upamiętniający śmierć 17 (21) Polaków¹²⁶ pochodzących z dzielnicy Szwederowo, którzy w niedzielę 10 września 1939 roku w czasie opuszczania Mszy św. około godz. 11⁰⁰ - 11³⁰ zostali zamordowani przez Niemców. Zginęli od strzałów w tył głowy, wśród nich kobieta i dziecko¹²⁷. W miejscu kaźni mieszkańcy usypali grób, który został jednak zaraz zniwelowany przez Niemców. W listopadzie 1949 roku na prośbę rodzin pomordowanych proboszcz skierował pismo do Zarządu Miejskiego z prośbą o zbudowanie pomnika w miejscu usypanej po zakończeniu wojny mogiły i krzyży¹²⁸.

7. Plebania i zabudowania gospodarcze

Nowo erygowany w 1920 roku okręg duszpasterski na Szwederowie, po zakupie przez Dozór Kościelny w 1923 roku od Katolickiego Stowarzyszenia Budowy Kościołów w Bydgoszczy nieruchomości przy ul. ks. Ignacego Skorupki 4/5, przeznaczył stojący na niej jednopiętrowy budynek na plebanię. Plebania mieściła się w nim do czasu sprzedaży nieruchomości miastu Bydgoszczy w 1927 roku. Po zakupie nieruchomości przy ul. Ugory 8/9, w miejsce niewielkiego domu,

¹²³ AP MBNP, Korespondencja z władzą duchowną 1961-1980, k. 178.

¹²⁴ „Ilustrowany Kurier Polski”, R.V:1949, nr 269; KP, s. 25.

¹²⁵ Józef Makowski ur. w 1914 r. Toruniu, studia artystyczne ukończył w warszawskiej ASP, uczestniczył w powstaniu warszawskim, autor wielu form przestrzennych i obrazów zdobiących muzea i galerie Kujaw i Pomorza.

¹²⁶ Tablica na pomniku informuje wprawdzie o liczbie 21 pomordowanych, lecz inne źródła (np. W. Jastrzębski, *Terror i zbrodnia. Bydgoszcz*, Warszawa 1974, s. 36) podają mniejszą liczbę.

¹²⁷ W. Jastrzębski, *Terror i zbrodnia. Bydgoszcz*, Warszawa 1974, s. 36.

¹²⁸ AP MBP, Korespondencja z władzą świecką 1947-1967, k. 27.

jeszcze w 1927 roku wzniesiony został według projektu architekta Stefana Cybichowskiego murowany, z palonej cegły, tynkowany, jednopiętrowy budynek plebanii, o dachach krytych podwójnie papą. W budynku znajduje się 13 pokoi, dwie kuchnie oraz pomieszczenia pomocnicze i gospodarcze.

Jesienią roku 1957 na plebanii zainstalowane zostało centralne ogrzewanie¹²⁹. W 1969 roku plebanię wraz z domem gospodarczym otynkowano szlachetnym tynkiem. W tym okresie odnowiony został również parkan od strony ulicy Ugory, usunięto starą bramę stawiając nową, położono też chodnik do krzyża misyjnego i odmalowano główne wejście do kościoła. W 1970 roku wybudowano i urządzono kaplicę oraz salkę katechetyczną dla starszej młodzieży z centralnym ogrzewaniem.

Tablica z pomnika na placu przykościelnym upamiętniająca ofiary II wojny światowej (1965 r.)
(*fol. W. Umiński CM*)

¹²⁹ AP MBNP, Korespondencja z władzą duchowną 1954-1960, k. 332. Wystąpienie parafii MBNP z 3 VII 1957 – l.dz. 426/57 do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie o wyrażenie zgody na założenie centralnego ogrzewania na plebani. Kuria Metropolitalna zatwierdziła projekt pismem z dnia 15 VII 1957 – nr 7592/57/M.

8. Cmentarz grzebalny

Pierwotnie okręg duszpasterski na Szwederowie nie posiadał własnego cmentarza. Parafian chowano na Cmentarzu Nowofarnym, położonym przy zbiegu ulic Artyleryjskiej i Zaświat, odległym około 4 km na północ od dzielnicy Szwederowo.

Dnia 17 lipca 1922 roku ks. Tadeusz Skarbek-Malczewski, dziekan bydgoski, wystąpił do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie o wyrażenie zgody na poświęcenie części cmentarza przy ul. Szubińskiej, przeznaczonej na grzebanie ubogich różnych wyznań. Konsystorz wyraził zgodę i upoważnił ks. Jana Konopczyńskiego do poświęcenia cmentarza. W oparciu o decyzję gnieźnieńską Rada Miejska w Bydgoszczy uchwaliła wydzielenie na wspomnianym cmentarzu specjalnej części dla ubogich katolików¹³⁰.

W obrębie dzielnicy, przy ul. Kossaka 74, znajdował się natomiast cmentarz komunalny (założony w 1874 r.), połączony z cmentarzem ewangelickim (założonym 2 września 1873 r.). Cmentarz był zdewastowany, stąd nie było wśród parafian wielu zainteresowanych, by chować na nim swoich bliskich. Oficjalnie był zamknięty od roku 1900, lecz nie chowano na nim zmarłych już uprzednio.

Dnia 25 stycznia 1923 r. ks. Jan Konopczyński wystąpił do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie o wyrażenie zgody na kupno cmentarza, a później do władz miejskich o przekazanie cmentarza na rzecz parafii. Uchwałą z dnia 20 marca 1923 roku Rada Miejska w Bydgoszczy darowała powyższy cmentarz na własność parafii. Parafia mogła objąć cmentarz z dniem 1 kwietnia 1923 roku. Obejmował on wówczas obszar 6. morgów. W związku z jego niewielką powierzchnią już wkrótce okazał się zbyt mały na potrzeby dynamicznie rozwijającej się parafii. W styczniu 1928 roku parafia dokupiła od Anny Dąbrowskiej parcelę graniczącą z cmentarzem, a od 1 października dokonywano na niej pochówków. W następnych latach powiększono cmentarz do 1,5 ha¹³¹, a ogrodnik Stanisław Bergandy przystąpił do jego konserwacji. Jak stwierdza Alojzy Bukolt: „W początkowym okresie dotarcie do niego było bardzo utrudnione podczas roztopów, jako, że ul. Kossaka nie miał twardej nawierzchni. Bywały przypadki, iż za-

¹³⁰ KMG, MBNP, t. I 1920-1955, k. 43.

¹³¹ J. Konopczyński, op. cit., s. 26-27.

przeg karawanu z dwoma końmi topił się w błocie. Dzięki staraniom księdza udało się położyć na tej drodze tzw. kocie łby (w 1936 roku – przypis JU) pozostające do dziś, jednakże bez chodników¹³².

Wśród wielu znanych działaczy bydgoskich, pochowanych na tym cmentarzu wymienić można m.in. artystów-plastyków, braci Teodora i Franciszka Gajewskich, spoczywają tu też prochy drugiego proboszcza parafii MBNP - księdza Czesława Rólskiego oraz Sióstr Elżbietanek. Znajduje się tu również okazały grobowiec rodziny Volkmann, którego fundatorką była Wiktoria Volkmann (1863-1957), słynąca w parafii z filantropii.

W okresie okupacji niemieckiej w następstwie pisma dziekana bydgoskiego z dnia 19 maja 1940 roku skierowanego do biur parafialnych¹³³ szereg nagrobków zaopatrzonych zostało w napisy w języku niemieckim. Po II wojnie światowej wiele nagrobków otrzymało na powrót tablice w polskim brzmieniu, ale szereg z napisami po niemiecku nadal nie usunięto. Prezydent miasta Bydgoszczy zwrócił się 15 lipca 1948 roku do dziekana bydgoskiego z żądaniem usunięcia napisów niemieckich z nagrobków na cmentarzu parafii MBNP, motywując to m.in. faktem, że inne parafie napisy te usunęły¹³⁴. Na jesieni roku 1949 Zarząd Miejski zażądał ogrodzenia cmentarza przy ul. Kossaka i cofnięcia płotu do właściwej linii, jak istniejąca część parkanu od strony miasta¹³⁵. Wyjaśnienia parafii skierowane do Zarządu Miasta, że przesunięcie nastąpiło w latach 1936-1937 w czasie niwelacji i kładzenia bruku na ul. Kossaka nie wpłynęło na zmianę decyzji administracji miasta, która zobowiązała proboszcza do cofnięcia płotu

¹³² A. Bukolt, *Cmentarze Szwederowa*, „Kalendarz Bydgoski na rok 1992”, Bydgoszcz, s. 156-157.

¹³³ K. Śmigiel, *Walka władz hitlerowskich z katolickim kultem religijnym na terenie Archidiecezji Gnieźnieńskiej w latach 1939 - 1945*, w: „*Studia historyczne*” pod red. M. Żywczyńskiego i Z. Zielińskiego, Lublin 1968, t. 2, s. 229.

¹³⁴ AP MBNP, Korespondencja z władzą świecką 1947-1967, k. 20. Pismo Prezydenta miasta Bydgoszczy jako powiatowej władzy administracyjnej z dnia 15 VII 1948 – l.dz. IV-671/48 SP skierowane do dziekana bydgoskiego miejskiego ks. Jana Konopczyńskiego o spowodowanie usunięcia przez ks. Czesława Rólskiego, proboszcza parafii MBNP w terminie do 10 IV wszystkich „napisów niemieckich z nagrobków omawianego cmentarza, albowiem napisy niemieckie godzą w uczucia Polaków...”.

¹³⁵ AP MBNP, Korespondencja z władzą świecką 1947-1967, k. 31. Pismo Zarządu Miejskiego Oddział IX/3 – Inspekcja Budowlana z dnia 12 IX 1949 – l.dz. IX/3 I Bud. 8 zarządzające cofnięcie parkanu do właściwej linii do dnia 15 XII 1949.

w terminie do dnia 1 września 1951 roku¹³⁶. W 1956 roku zgodnie z dekretem powizytacyjnym nr 8056/55 zniwelowane zostały zaniedbane groby.

Prośbę administratora parafii skierowaną w dniu 2 kwietnia 1971 roku do władz miejskich i wojewódzkich o zezwolenie na poszerzenie cmentarza grzebalnego (rocznie przybywało ok. 250 grobów) o sąsiednie działki nr 70 i 72 o powierzchni około 2.800 m² położone od strony ul. Gnieźnieńskiej, a stanowiące własność miejską odrzucono motywując tym, że zgodnie z zatwierdzonym planem zagospodarowania miasta Bydgoszczy, według ustaleń szczegółowego planu zagospodarowania przestrzennego dzielnicy Górzyskowo, teren przylegający do cmentarza przewidziany jest w przyszłości pod budowę szkoły zawodowej (projektu budowy szkoły nie zrealizowano), a w latach 1974-1975 utworzony zostanie cmentarz komunalny przy położonej w dzielnicy Glinki ulicy Dąbrowa¹³⁷. Cmentarz w zasadzie jest już zamknięty dla aktualnych pochówków. Chowani są tu jedynie członkowie rodzin uprzednio pogrzebanych parafian.

W związku z rozbudową południowo-zachodniej części parafii, obejmującej rejon Górzyskowa zamieszkałego w tym czasie przez około 3.500 mieszkańców, parafia skierowała 26 stycznia 1971 roku pismo do Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy z prośbą o wydanie zezwolenia na budowę w obrębie Górzyskowa-Biedaszkowa nowego kościoła. W uzasadnieniu podkreślono, że odległość z Górzyskowa do kościoła parafialnego przy ul. Ugory wynosi 3 km, co przy braku odpowiedniej komunikacji jest szczególnie uciążliwe dla starców i dzieci. Wydział do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy poinformował parafię, „że zgodnie z okólnikiem nr 3 Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 27 marca 1959 roku w sprawie budownictwa obiektów sakralnych i kościelnych” składanie wniosków należy do Kurii. O wyniku zostanie zawiadomiona Kuria, która zgodnie z cytowanym okólnikiem obiekt zgłosiła do planu na 1971 r.¹³⁸ W związku z takim stanowiskiem władzy państwowej na wiosnę tegoż

¹³⁶ AP MBNP, Korespondencja z władzą świecką 1947-1967, k. 53. Pismo PMRN – Wydział Budownictwa, Oddział Administracji Budowlanej z dnia 23 IV 1951 – znak: Bud I/3.

¹³⁷ AP MBNP, Korespondencja ogólna 1949-1986, k. 183 i 188.

¹³⁸ AP MBNP, Korespondencja ogólna 1949-1986, k. 177. Pismo z dnia 28 kwietnia 1971 roku – Wz II-610/1/71.

roku wybudowano nową kostnicę, a dotychczasową kaplicę cmentarną, mogącą pomieścić około 100 osób, oddano do celów duszpasterskich. Pierwsza ofiara Mszy św. miała miejsce w niedzielę 23 sierpnia 1971 roku. Odprawił ją ks. wikariusz Andrzej Rosa, od 1 lipca pełniący tu obowiązki duszpasterskie¹³⁹, a uczestniczyło w niej przeszło 600 osób. Odtąd w niedziele odprawiane były trzy Msze św., w których uczestniczyło około 2.000 wiernych¹⁴⁰. Wokół kaplicy zaczęła się tworzyć nowa wspólnota skupiająca coraz większą liczbę wiernych. Wierni mieszkający w pobliżu kaplicy uczestniczyli nie tylko w odprawianych Mszach św., ale także posyłali tu swe dzieci na katechizację. Potrzeba pełnienia wszystkich posług religijnych w kaplicy przemawiała za utworzeniem odrębnego ośrodka duszpasterskiego, umożliwiającego w pełniejszej formie uczestniczenie okolicznym mieszkańcom w życiu Kościoła. Dlatego ksiądz proboszcz Czesław Rólski zawiadamiając 6 września 1971 roku Kurie Metropolitalną w Gnieźnie o fakcie oddania kaplicy na cele sakralne i duszpasterskie prosił równocześnie o nadania kaplicy tytułu „Matki Bożej, Matki Kościoła”¹⁴¹. Stefan kardynał Wyszyński dekretem z dnia 13 września 1971 roku (N/6899/71/PR) na mocy kanonu 1191 par. 2 Kodeksu Prawa Kanonicznego erygował na cmentarzu kaplicę publiczną pod wezwaniem Matki Bożej, Matki Kościoła wyrażając nadzieję, „... że kaplica ta ułatwi mieszkającym w tej dzielnicy służbę Bogu, dla dobra ich dusz i należytego wychowania religijnego dzieci”¹⁴². Podczas wizytacji na początku grudnia 1971 roku kaplicy ksiądz Prymas wyraził ustnie zgodę na usamodzielnienie ośrodka duszpasterskiego „na cmentarzu”¹⁴³, a dekretem z dnia 13 marca 1972 roku (z mocą obowiązującą od dnia 19 marca 1972 roku¹⁴⁴) w sprawie duszpasterstwa przy kaplicy publicznej pod wezwaniem Matki Bożej, Matki Kościoła w Bydgoszczy, ustanowił Duszpasterstwo Kościoła pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny, Matki Kościoła w Bydgoszczy, przydzielając ją równocześnie do dekanatu Bydgoszcz III i zlecając obowiązki duszpasterskie ks. Andrzejowi Rosie.

¹³⁹ KMG, MBNP, t. 2 1956 >, k. 247.

¹⁴⁰ Ibidem, k. 252.

¹⁴¹ Ibidem, k. 258.

¹⁴² Ibidem, k. 259.

¹⁴³ Ibidem, k. 281.

¹⁴⁴ Ibidem, k. 282-284.

Chrzcielnica w kościele parafialnym

(fot. W. Umiński CM)

9. Krzyż

Na przestrzeni dziejów parafii wzniesiono tylko jeden krzyż przydrożny. W roku 1935 staraniem Akcji Katolickiej działającej przy parafii MBNP wzniesiony został na skwerze miejskim u zbiegu ulic ks. Ignacego Skorupki i Orlej Krzyż Pamiątkowy Roku Jubileuszowego¹⁴⁵. Krzyż, dłuta bydgoskiego artysty rzeźbiarza Teodora Gajewskiego (1902-1948), rodowitego szwederowianina, składał się z dwóch stopni, podstawy o wymiarach 3,40 na 2,25 m i samego krzyża z pasją – 5,05 m. Postać Chrystusa Ukrzyżowanego wynosiła 1,9 m. Całość miała 7,30 m wysokości. Krzyż wykonany był ze sztucznego granitu (żelbetonu obłożonego warstwą dwukolorowego tłucznia), krzyż i postać Chrystusa (pasja) w kolorze jasnosiwym, pozostałe elementy w różowym. U podstawy krzyża-pomnika znajdowała się tablica „Rok odkupienia 1934-1935”¹⁴⁶. Pomnik poświęcony został dnia 3 maja 1935 roku przez proboszcza ks. Jana Konopczyńskiego¹⁴⁷. Z okazji uroczystości poświęcenia Krzyża Pamiątkowego Waclaw Oraczek napisał sześciowrotkowy wiersz okolicznościowy pt. „Hej brzmijcie dzwony”, który opublikowany został na łamach „Dziennika Bydgoskiego”¹⁴⁸. Krzyż zburzyli Niemcy w roku 1940 taranując go czołgiem¹⁴⁹.

¹⁴⁵ KP MBNP, s. 22; KMG, MBNP, t.1 1920 - 1955, k. 248. Dekretem z 27 X 1934 Kuria Metropolitalna w Gnieźnie wyraziła zgodę (248/11971/34) na poświęcenie kamienia węgielnego, żądając równocześnie przesłania projektu. Projekt pomnika został zatwierdzony przez Kurię decyzją z dnia 20 III 1935 - l.dz. 2682/35.

¹⁴⁶ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej cytowane: APB), Akta Magistratu m. Bydgoszczy, sygn. 4329. Dnia 15 X 1934 Magistrat m. Bydgoszczy podjął uchwałę o zezwoleniu na postawienie krzyża-pomnika, po przedłożeniu projektu w terminie sześciu miesięcy i zobowiązaniu do jego wykończenia w ciągu 3 lat od daty zatwierdzenia projektu. Magistrat wyraził jednocześnie zgodę na ułożenie kamienia węgielnego w dniu 28 X 1934. Artysta rzeźbiarz T. Gajewski przedłożył projekt krzyża-pomnika 13 III 1935. Przekazany do Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego przez Zarząd Miejski w Bydgoszczy wniosek o zatwierdzenie pomnika, w myśl postanowień dekretu z dnia 3 I 1919 o zatwierdzaniu pomników ze stanowiska artystycznego w rozumieniu ustawy z dnia 13 III 1934 (Dz. U. RP nr 33, poz. 89), aprobował Konservator na Województwa Poznańskie i Pomorskie 23 III 1935. U schyłku życia autor projektu pomnika T. Gajewski uważał realizację krzyża za najlepszą ze swych prac rzeźbiarskich. Założenie urbanistyczno-architektoniczne otoczenia pomnika opracował inż. arch. Kazimierz Orlicz.

¹⁴⁷ „Dziennik Bydgoski”, R.XXXIX:1935, nr 104.

¹⁴⁸ Ibidem, nr 103.

10. Dom Katolicki

U zbiegu ulic Orlej i Jana Henryka Dąbrowskiego usytuowany jest obecnie zespół obiektów Komendy Wojewódzkiej Straży Pożarnej. Wznoszą się one na nieruchomości przy ul. Orlej 26/28 (uprzednio 13/14) i Dąbrowskiego 2, zapisanej w księdze wieczystej „Szwederowo” tom V, karta 188 (KW 7343), a obejmującej plac o powierzchni 1.954 m². Nieruchomość ta z murowanymi zabudowaniami została zakupiona od miasta przez parafię Matki Boskiej Nieustającej Pomocy na Szwederowie z dobrowolnych składek mieszkańców dzielnicy z przeznaczeniem na kościół tymczasowy. Budynek, w którym od 10 października 1920 roku do 28 października 1928 roku mieścił się kościół, służył następnie do wybuchu II wojny światowej jako Dom Katolicki celom kultury dzielnicy¹⁵⁰. Prawowitym właścicielem tego obszaru stała się parafia z dniem 28 czerwca 1929 roku, a wpisano ją do księgi wieczystej 2 marca 1930 roku.

W styczniu 1930 r. z inicjatywy księdza Jana Konopczyńskiego zorganizowane zostało w Domu Katolickim kino na 700 miejsc dla mieszkańców Szwederowa. Natomiast w lutym tegoż roku, w związku z brakiem na Szwederowie urzędu pocztowego, ks. Jan Konopczyński (po akceptacji Ministerstwa Poczty i Telegrafów) wystąpił do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie z prośbą o wyrażenie zgody na usytuowanie urzędu, w dwu pomieszczeniach Domu Katolickiego za cenę 2.000 zł rocznie na przeciąg 10 lat¹⁵¹. W marcu Dozór Kościelny udzielił jednogłośnie swego poparcia w tej sprawie¹⁵². Po pozytywnym również wypowiedzeniu się dziekana bydgoskiego ks. Kazimierza Stepczyńskiego, zobowiązanego przez Kurię rozporządzeniem z dnia 28 lutego 1930 roku do zajęcia stanowiska w tej sprawie¹⁵³ Kuria Metropolitalna wyraziła zgodę na lokalizację poczty w Domu Katolickim.

¹⁴⁹ KMG, Straty osobowe i materialne Archidiecezji Gnieźnieńskiej, 1372/45 - Bydgoszcz-Szwederowo. Z inicjatywy ks. prałata Władysława Mielcarka, od 1972 r. proboszcza parafii MBNP oraz mieszkańców Szwederowa po 50. latach zrekonstruowano go.

¹⁵⁰ KMG, MBNP, t. 1 1920-1955, k. 415.

¹⁵¹ Ibidem, k. 197.

¹⁵² Ibidem, k. 198.

¹⁵³ Ibidem, k. 200.

W momencie zakupu przez parafię nieruchomości na narożniku ulic Orlej i Jana Henryka Dąbrowskiego ciążyły na niej długi w wysokości 92.000 mk. Wkrótce parafia uregulowała dług 62.000 mk. Kwota 30.000 mk w złocie, zapisana hipotecznie na rzecz Clary Henning, zrewaloryzowana na 6.660 zł, przeszła po jej śmierci na rzecz jej pięciorga dzieci. Niespłacenie w okresie czterech lat przez Magistrat miasta Bydgoszczy spadkobiercom Clary Henning włączonych do sumy należności odsetek od hipoteki, dało asumpt do wystąpienie adwokata dra Wilhelma Spitzera, w imieniu masy spadkowej reprezentowanej przez Walerię Mayerową, córkę Clary Henning, do parafii pod groźbą procesu z żądaniem odsetek w wysokości 10% oraz dowolnie przewalutowanej spłaty hipoteki wynoszącej 7.000 zł. Uchwala z dnia 15 grudnia 1932 roku Dozór Kościelny Parafii MBNP upoważnił aptekarza Stanisława Rybickiego, wypróbowanego współpracownika księdza proboszcza Jana Konopczyńskiego, do reprezentowania parafii wobec spadkobierców Clary Henning¹⁵⁴. W sierpniu 1934 roku Waleria Mayerowa podjęła z kolei interwencję w Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie¹⁵⁵ w sprawie nie wywiązywania się od dwu lat przez parafię z płacenia odsetek. Spór został, zgodnie z propozycjami W. Mayerowej, zlikwidowany przez Stanisława Rybickiego w październiku 1934 roku¹⁵⁶. Hipoteka została spłacona, po przeliczeniu, w kwocie 6.350 zł¹⁵⁷. W czasie II wojny światowej w Domu Katolickim mieściły się agendy organizacji hitlerowskich.

Dnia 28 stycznia 1945 roku, wkrótce po wyzwoleniu miasta spod okupacji niemieckiej i utworzeniu organów Milicji Obywatelskiej w Bydgoszczy, w Domu Katolickim na Szwederowie został samowolnie zorganizowany komisariat MO. W lutym lub marcu 1945 roku Rada Parafialna Parafii Matki Boskiej Nieustającej Pomocy zgodziła się ostatecznie na użytkowanie nieruchomości przez MO. Milicja użytkowała pomieszczenia części administracyjnej bezpłatnie, w dawnej sali restauracyjnej (w latach 1920-28 wykorzystywanej na kościół tymczasowy) parafia prowadziła nauki przygotowawcze do sakramentów świętych.

¹⁵⁴ Ibidem, k. 250.

¹⁵⁵ Ibidem, k. 245.

¹⁵⁶ Ibidem, k. 251.

¹⁵⁷ Ibidem, k. 230.

Przeniesienie w dniu 19 lutego 1946 roku komisariatu MO do innej posesji nie spowodowało zwrotu całego obiektu prawowitemu właścicielowi. Mimo kilkakrotnej interwencji proboszcza i Rady Parafialnej władze milicyjne nie oddały kluczy do pomieszczeń Domu Katolickiego¹⁵⁸. Cały budynek zajęty został dla potrzeb Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej, podległej Komendzie Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej, później przeznaczony na ośrodek szkoleniowy pożarnictwa. Z uwagi na brak pomieszczeń do prowadzenia katechizacji bezprawne zajmowanie pomieszczeń Domu Katolickiego było szczególnie dotkliwie odczuwane przez parafię, tym bardziej, że także ówczesne władze oświatowe odmówiły wynajęcia pomieszczeń w pobliskiej szkole na cele katechetyczne. Mimo wielokrotnego kierowania przez administratora parafii do Komendy Wojewódzkiej MO w Bydgoszczy pism o zwrot nieruchomości, pozostały one bez odpowiedzi¹⁵⁹.

Równolegle, bo już 22 lutego 1946 roku, ks. proboszcz wystąpił do Zespołu Delegacyjnego Prokuraturii Generalnej RP w Bydgoszczy o przywrócenie własności kościelnej przy ul. Orlej 26 i 28 oraz Jana Henryka Dąbrowskiego 2, niesłusznie zajętej w 1945 r. przez MO, a potrzebnej parafii do wykonywania działalności duszpasterskiej¹⁶⁰.

W lipcu tegoż roku Zarząd Miejski w Bydgoszczy wyraził gotowość wydzierżawienia od parafii części pomieszczeń Domu Katolickiego w celu uruchomienia w nich Ośrodka Zdrowia. Rada Parafialna gotowa była przychylić się do propozycji Zarządu Miejskiego. Z uwagi jednak na zajmowanie obiektu przez władze milicyjne umowa nie doszła do skutku. Nie mogąc pogodzić się z zaborem mienia kościelnego przez MO, nowy proboszcz ksiądz Czesław Rólski, wystąpił w listopadzie 1946 roku do Zarządu Miejskiego w Bydgoszczy o przywrócenie parafii posiadania Domu Katolickiego¹⁶¹. Zarząd Miejski zawiadomił parafię, że z dniem 25 listopada 1946 roku wyłączył ze swej administracji te nieruchomości (KW tom V, karta 188), oddając je parafii¹⁶². Także Okręgowy Urząd Likwidacyjny, do któ-

¹⁵⁸ Ibidem, k. 415.

¹⁵⁹ AP MBNP, Domy Katolickie, k. 6 i 26.

¹⁶⁰ Ibidem, k. 3.

¹⁶¹ Ibidem, k. 5 i 8. Pismo z dnia 5 XI 1946 do Zarządu Miejskiego – Administracji Nieruchomości Porzuconych i Opuszczonych w Bydgoszczy.

¹⁶² Ibidem, k. 13.

rego zwrócił się w tej samej sprawie administrator parafii, przywrócił jej powyższą nieruchomości¹⁶³.

Powyższe ustalenia prawne nie wpłynęły jednak na zmianę stanu faktycznego. Pisma kierowane do Komendy Wojewódzkiej MO w listopadzie 1946 roku¹⁶⁴ i w następnych miesiącach o zwrot Domu Katolickiego pozostały też bez odpowiedzi. Należy tu odnotować, że już w początkach roku 1946, kiedy Dom Katolicki nie był jeszcze „formalnie” przejęty przez Państwo, a jedynie zawłaszczony przez Milicję Obywatelską, w prasie lokalnej ukazywały się wyprzedzające ten fakt notatki, informujące o mających się odbyć w „Sali Milicji Obywatelskiej (dawn. Dom Katolicki)” zebraniach np. w dniu 23 marca 1946 roku koła Stronnictwa Pracy¹⁶⁵ czy o uroczystym otwarciu przy ul. Dąbrowskiego 4 Domu Związku Uczestników Walki Zbrojnej o Niepodległość i Demokrację, w którym odbywać się będą przedstawienia teatralne dla mieszkańców dzielnicy Szwederowo¹⁶⁶.

W roku 1948, w związku z koncepcją prezydenta miasta adaptacji Domu Katolickiego na teatr dzielnicowy, zaistniała ponownie szansa na wydzierżawienie Domu Katolickiego Zarządowi Miejskiemu w Bydgoszczy. Jak stwierdzał w liście do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie ksiądz proboszcz „niemożliwym jest w inny sposób odzyskanie domu zajętego przez ORMO, a w sali (byłego Domu Katolickiego - przypis J.U.) odbywają się wesołe zabawy, pijatyki, awantury i etc.”, natomiast wydzierżawienie domu miastu na cele kulturalne pozwoliłoby z jednej strony na realizowanie moralnie poprawnej działalności kulturalnej, z drugiej strony na konserwację obiektu. Rada Parafialna sugerowała wydzierżawienie sali widowiskowej z możliwością okresowego korzystania z niej także przez wspólnotę parafialną oraz przydzielenie dla potrzeb parafii tzw. małej sali. Poprzez wydzierżawienie Domu Katolickiego Zarządowi Miejskiemu Rada działała „jedyną sposobnością, by choć częściowo wejść do domu”¹⁶⁷.

¹⁶³ KMG, MBNP, t. 1 1920-1955, k. 12. Pismo z dnia 11 XI 1946 - OUL V-3463/46/PR.

¹⁶⁴ Ibidem, k. 6. Pismo z dnia 13 XI 1946 informujące KW MO o przywróceniu przez OUL posiadania przez parafię zespołu domów przy ul. Orlej 26/28 i Dąbrowskiego 2 i zobowiązujące MO do zwrotu kluczy od powyższych obiektów.

¹⁶⁵ „Ilustrowany Kurier Polski”, R.II:1946, nr 80.

¹⁶⁶ Ibidem, nr 92.

¹⁶⁷ KMG, MBNP, t. 1 1920-1955, k. 381. List ks. Czesława Rólskiego z dnia 17 lutego 1948 roku.

Próby wydzierżawienia miastu obiektu upadły „ponieważ ORMO (Milicja Obywatelska) Domu Katolickiego nie chce opuścić”¹⁶⁸. Wręcz odwrotnie, dnia 14 września 1948 roku Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy wystąpił do władz administracyjnych o wywłaszczenie nieruchomości na rzecz Skarbu Państwa. Dnia 12 kwietnia 1951 roku, w związku z zamieszczeniem w Dzienniku Urzędowym Nr 7 Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy „Ogłoszenia o wszczęciu postępowania wywłaszczeniowego nieruchomości położonych przy ul. Orla 26/28 i Jana Henryka Dąbrowskiego 2”, Parafia Matki Boskiej Nieustającej Pomocy na Szwederowie wniosła sprzeciw do Wydziału Społeczno-Administracyjnego Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Bydgoszczy w sprawie bezprawnego zajmowania przez organy podległe Ministerstwu Spraw Wewnętrznych Domu Katolickiego¹⁶⁹. Dnia 27 kwietnia 1951 roku Prezydium WRN w Bydgoszczy zawiadomiło parafię, że rozprawa wywłaszczeniowa nieruchomości przy ul. Orlej/Dąbrowskiego odbędzie się 11 maja 1951 roku¹⁷⁰. W wyznaczonym dniu, w gmachu ówczesnego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy przy ul. Jagiellońskiej 3 odbyła się „rozprawa” w sprawie wywłaszczenia parafii z posiadania Domu Katolickiego. Poza księdzem proboszczem Czesławem Rólskim uczestniczyli w niej m.in. przedstawiciele Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego Czesław Hermanowski i Stanisław Wilga oraz Komendant Wojewódzkiej Straży Pożarnej w Bydgoszczy mjr Józef Błażejek. Według oceny prowadzącego „rozprawę” referenta do spraw wywłaszczeniowych PWRN Jana Anzelma „Dotychczasowe postępowanie wywłaszczeniowe zostało przeprowadzone przepisowo i zastrzeżeń nie zgłaszano”. Wniosek o wywłaszczenie Domu Katolickiego poparł pracownik WUBP Czesław Hermanowski. Zaprotestował przeciwko wywłaszczeniu ks. Czesław Rólski, który przedstawił złożony przez siebie sprzeciw z dnia 12 kwietnia 1951 roku¹⁷¹.

¹⁶⁸ Ibidem, k. 390. Pismo z dnia 17 IX 1948 r. do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie.

¹⁶⁹ Ibidem, k. 415.

¹⁷⁰ AP MBNP, Domy Katolickie, k. 29. Pismo Prezydium WRN - Wydział Społeczno-Administracyjny SP-A IIA4/10/51; AP MBNP, Domy Katolickie, k. 27. Tego samego dnia Kuria Metropolitalna w Gnieźnie (pismo znak 3329/51/Maj) sugerowała księdzu proboszczowi odwołanie się do Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie.

¹⁷¹ AP MBNP, Domy Katolickie, k. 15.

Na podstawie artykułu 72 Rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 roku o postępowaniu administracyjnym (Dz. U. R. P., nr 36, poz. 341), artykułu 22 prawa o postępowaniu wywłaszczeniowym (Dz. U. R. P., nr 86, poz. 776 z roku 1934) i dekretu z dnia 7 kwietnia 1948 roku o wywłaszczeniu majątków zajętych na cele użyteczności publicznej w okresie wojny 1939-1945 (Dz. U. R. P., nr 20, poz. 138) oraz na podstawie wyników rozprawy Prezydium WRN w Bydgoszczy orzeczeniem z dnia 19 maja 1951 roku pozbawiło parafię prawa własności z dniem 9 maja 1945 roku i przekazało nieruchomości na rzecz Skarbu Państwa. Uzasadniono to faktem użytkowania obiektu od stycznia 1945 roku przez resort Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz wybudowaniem na nieruchomości w 1949 roku budynku służącego szkoleniu przeciwpożarowemu, jak również odbywaniem na wewnętrznym dziedzińcu ćwiczeń praktycznych¹⁷². Dnia 9 czerwca 1951 roku ks. Czesław Rólski odwołał się od powyższego orzeczenia, za pośrednictwem Prezydium WRN w Bydgoszczy, do Prezydium Rady Ministrów w Warszawie¹⁷³. 22 listopada 1951 r. podjęła natomiast ze swej strony interwencję poprzez Sekretariat Episkopatu Polski Kuria Metropolitalna w Gnieźnie¹⁷⁴. Władze centralne nie udzieliły jednak żadnej odpowiedzi na powyższe odwołania.

W lutym 1952 roku ksiądz Czesław Rólski, inspirowany przez Kurię Metropolitalną¹⁷⁵ zwrócił się ponownie do Prezydium Rady Ministrów z prośbą o wydanie decyzji¹⁷⁶. Bez mała rok później Odwoławcza Komisja Wywłaszczeniowa przy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy, po rozpatrzeniu w dniu 22 stycznia 1953 roku odwołania Parafii MBNP od orzeczenia Prezydium WRN z dnia 19 maja 1951 roku, postanowiła odwołanie z dnia 9 czerwca 1951 roku częściowo uwzględnić i wywłaszczyć na rzecz Skarbu Państwa jedynie parcelę o powierzchni 1.296 m² (szerokości 23 m i długości 54,90 m) położoną w Bydgoszczy przy ul. Jana Henryka Dąbrowskiego 2, na której znajdował się nowo pobudowany dom przeznaczony dla Wojewódzkiej Szkoły Straży Pożarnej, natomiast resztę parceli

¹⁷² Ibidem, k. 16. Pismo PWRN W.A. l.dz. W-1/105/50 z dnia 19 V 1951 r.

¹⁷³ Ibidem, k. 17.

¹⁷⁴ KMG, MBNP, t. 1 1920-1955, k. 418.

¹⁷⁵ AP MBNP, Domy Katolickie, k. 33. Pismo Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie z dnia 24 I 1952 r. – nr 473/52/Maj.

¹⁷⁶ Ibidem, k. 34. Pismo z dnia 19 II 1952 r. do Prezydium Rady Ministrów.

i budynków pozostawić własnością Parafii Matki Boskiej Nieustającej Pomocy na Szwederowie¹⁷⁷. Decyzja ta nie wpłynęła jednak na zmianę stanu faktycznego. Parafia, mimo formalnie prawnego przywrócenia części nieruchomości, nie weszła z powrotem w stan jej posiadania. Dnia 23 kwietnia 1957 roku ksiądz proboszcz Czesław Rólski wystąpił do Wydziału Ksiąg Publicznych Sądu Powiatowego w Bydgoszczy o wykreślenie w księdze wieczystej wszystkich hipotek markowych wpisanych w dziale III KW „Szwederowo tom V, karta 188”¹⁷⁸. W związku z zaleganiem przez parafię z zapłatą niesłusznych należności skarbowych na kwotę 264.558,03 zł, od 1959 roku w Urzędzie Finansowym i Sądzie Powiatowym w Bydgoszczy toczyła się sprawa o przejęcie nieruchomości. W oparciu o uchwałę Nr 9/15/63 z dnia 4 marca 1963 roku Prezydium MRN w Bydgoszczy i Skarbowy Urząd Komorniczy w Bydgoszczy zawiadomiły parafię, że w związku z zamierzonym przejęciem Domu Katolickiego na własność Państwa za zaległy podatek dochodowy za lata 1959 i 1960, oszacowano tę nieruchomość na kwotę 238.450 zł¹⁷⁹. Dnia 12 marca 1953 roku ks. proboszcz Czesław Rólski powiadomił Kurię Metropolitalną w Gnieźnie o dokonanych przez władze administracyjne oszacowaniu Domu Katolickiego i próbie jego odebrania¹⁸⁰. W 1964 roku Wydział Finansowy Prezydium MRN w Bydgoszczy przejął nieruchomość przy ul. Orlej 26/28 i Jana Henryka Dąbrowskiego 2 na poczet zaległości podatkowych¹⁸¹. Podstawę przejęcia na rzecz Skarbu Państwa z nieruchomości KW 7343 Sądu Powiatowego w Bydgoszczy parceli o obszarze 285 m² o wartości 235.266 zł określonej we wstępnym projekcie podziału z dnia 20 listopada 1963 roku, stanowiło postanowienie Wydziału II Niespornego Sądu Powiatowego w Bydgoszczy z dnia 11 marca 1964 roku, podjęte na wniosek Skarbowego Urzędu Komorniczego¹⁸².

¹⁷⁷ Ibidem, k. 21. Pismo OKW przy PWRN w Bydgoszczy z dnia 28 II 1953 Nr Ew. 49/52.

¹⁷⁸ AP MBNP, Korespondencja z władzą duchowną 1954-1960, k. 314.

¹⁷⁹ KMG, MBNP, t. 2 1956 > k. 107. Pismo PMRN w Bydgoszczy, Wydział Finansowy – SUK Fin./VI/814/3209/61.

¹⁸⁰ Ibidem, k. 106.

¹⁸¹ KMG, MBNP, t. 2 1956 > k. 184.

¹⁸² Ibidem, k. 115. W roku 1991 przywrócono Parafii Matki Boskiej Nieustającej Pomocy prawo własności do działki przy ulicy Orlej 28 użytkowanej dotychczas przez Woje-

11. Duszpasterze

Administracja, utworzonego po trzech tygodniach od wkroczenia do Bydgoszczy wojsk polskich i przejęcia władzy nad miastem od Niemców¹⁸³, nowo ustanowionego okręgu duszpasterskiego na Szwederowie¹⁸⁴ powierzona została księdzu Janowi Konopczyńskiemu, od 1 lipca 1917 roku wikarem w jedynej do momentu podziału na okręgi duszpasterskie parafii bydgoskiej pod wezwaniem św. św. Marcina i Mikołaja (fary). Ks. Konopczyński, jeszcze przed utworzeniem samodzielnego okręgu duszpasterskiego na Szwederowie sprawował w ramach parafii farnej nieformalną opiekę duszpasterską nad mieszkańcami tego największego przedmieścia bydgoskiego, przygotowując podwaliny pod erygowanie przyszłej parafii.

Straty osobowe poniesione w czasie I wojny światowej przez duchowieństwo polskie oraz brak nowo wyświęcanych księży spowodowały, że blisko dwa lata ks. Konopczyński prowadził w zasadzie sam działalność duszpasterską w nowo utworzonym okręgu. Pomagał mu w tej działalności jedynie ks. dr Zygmunt Rydlewski (1868-1941) ze Zgromadzenia Misjonarzy Ducha Świętego, którego Dom Prowincjonalny sąsiadował z obszarem parafii MBNP¹⁸⁵. Z dniem 22 września 1921 roku powołany został w parafii na stanowisko wikariusza jako pomocnik ks. Feliks Dziadzia¹⁸⁶. W tym składzie osobowym prowadzona była działalność duszpasterska przez cały okres funkcjonowania samodzielnego okręgu duszpasterskiego.

Erygowanie w roku 1924 parafii poszerzyło w zasadniczy sposób uprawnienia i zakres obowiązków administratora parafii, także w sferze majątkowej¹⁸⁷. Bowiem utworzone w roku 1920 na obszarze miasta Bydgoszczy okręgi duszpasterskie „... oddzielone od macierzystej parafii farnej w Bydgoszczy..., mając zupełną autonomię pod wzglę-

wódką Komendę Straży Pożarnej. Kościół miał otrzymać od władz wojewódzkich 280 mln zł w trzech ratach tytułem rekompensaty za okres użytkowania działki przez Wojewódzką Komendę Straży Pożarnej. Parafia przeznaczyła z tej kwoty 30 mln zł na zakup sprzętu gaśniczego.

¹⁸³ 20 stycznia 1920 r.

¹⁸⁴ Dekret z dnia 11 lutego 1920 r. – nr 586/20 o wstępnym podziale parafii bydgoskiej na cztery okręgi duszpasterskie.

¹⁸⁵ J. K o n o p c z y ń s k i, op. cit., s. 20.

¹⁸⁶ Ibidem, s. 20-21.

¹⁸⁷ Ibidem, s. 27-29.

dem duszpasterskim, pod względem administracji in temporalibus nie są na razie jeszcze usamodzielnione i należą do korporacji kościelnych przy farze, w których skład wchodzi poszczególni ks. administratorowie”¹⁸⁸.

Zwiększony zakres obowiązków spowodował konieczność zwiększenia obsady wikariuszowskiej. Równocześnie nieporozumienia, jakie nastąpiły w roku 1925 między proboszczem a wikarym, na tle podejrzeń o niewłaściwą, zdaniem wikariusza, gospodarkę pieniężną proboszcza, wymusiły przyspieszoną zmianę na stanowisku pomocnika wikariusza¹⁸⁹. Nominację na funkcję wikariusza przy parafii MBNP otrzymał ks. Marcei Słupiński, który wraz z ks. Janem Konopczyńskim przyczynił się do powołania większości bractw i stowarzyszeń kościelnych przy parafii i położył duchowe oraz organizacyjne podwaliny ich rozwojowi¹⁹⁰. W ciągu tegoż roku do pomocy w pracy duszpasterskiej w parafii skierowany został również ks. Hieronim Cześ ze wspomnianego już Zgromadzenia Misjonarzy Ducha Świętego. Pracował w parafii, zastępując kapłanów diecezjalnych, do 1 października 1927 roku. Począwszy od 1 lipca 1929 roku w parafii pracowało równocześnie dwóch wikariuszy. Do wybuchu II wojny światowej, wliczając to również okres działania okręgu duszpasterskiego, posługę kapłańską sprawowało kolejno dwunastu wikariuszy.

W czynnym przez cały okres okupacji kościele MBNP, obok proboszcza ks. Jana Konopczyńskiego, pracowało dwóch wikariuszy. Sporadycznie pomagali im w pracy także księża z pozostałych czynnych parafii.

Od momentu wyzwolenia miasta spod okupacji niemieckiej posługę duszpasterską w parafii, pod doświadczonym kierownictwem księdza proboszcza, sprawowało również dwóch wikariuszy. W sierpniu 1945 r., w miejsce dotychczasowych wikariuszy, do parafii skierowanych zostało dwóch neoprezbiterów, wyświęconych podczas pierwszych święceń w archikatedrze gnieźnieńskiej dnia 15 lipca 1945 roku.

W miarę rozwoju demograficznego parafii zwiększała się też liczba pracujących w niej księży wikariuszy. W roku 1956 do pracy przy kościele MBNP przydzielony został trzeci wikariusz, a w dwa lata

¹⁸⁸ KMG, MBNP, t. 2 1956 > k. 30.

¹⁸⁹ AAG, AKM III, sygn. 1777, k. 87.

¹⁹⁰ J. K o n o p c z y ń s k i, op. cit., s. 35.

później czwarty¹⁹¹. Łącznie w latach od 1920-1972 posługę duszpasterską w kościele MBNP sprawowało 62 księży.

Chociaż wielu z księży pracujących w parafii, z uwagi na swe zaangażowanie na różnych odcinkach (mimo czasem krótkiego okresu posługi) zasługiwałyby na ich szersze przedstawienie, ograniczono się jedynie do zamieszczenia pełniejszych biogramów księży proboszczów.

*Ksiądz kanonik Jan Nepomucen Konopczyński (1883-1961)*¹⁹²

Jan Nepomucen Konopczyński urodził się dnia 24 kwietnia 1883 roku we wsi Dalewo pod Śremem, jako syn Jana, właściciela majątku w Świńsku w powiecie kościańskim oraz Anny z domu Lewandowskiej, w rodzinie pielęgnującej tradycje narodowe i religijne. Ochrzczony został dnia 25 kwietnia 1883 roku w kościele p.w. św. Mikołaja w pobliskim Krzywiniu.

Od szóstego do dziesiątego roku życia uczęszczał do szkoły ludowej, a następnie przez rok uczył się w Szkole Obywatelskiej (Bürgerschule) w Rawiczu. Przywiązanie do wartości patriotycznych pogłębiał jako uczeń gimnazjum w Rawiczu, uczestnicząc w pracach tajnego koła Towarzystwa Tomasza Zana (TTZ). Z powodu zatargu z profesorami Niemcami został zmuszony do opuszczenia gimnazjum. W dniu 3 września 1906 r. uzyskał jako ekstern świadectwo dojrzałości w Gimnazjum im. Wictorii Augusty w Poznaniu.

Po krótkim pobycie na wydziale filozoficznym Uniwersytetu im. Marcina Lutera w Halle nad Soławą (Halle an der Saale), w styczniu 1907 roku wstąpił do Seminarium Duchownego w Poznaniu i Gnieźnie, gdzie dnia 22 stycznia 1911 roku przyjął z rąk ks. bpa dra Edwar-da Likowskiego święcenia kapłańskie. Dnia 15 lutego 1911 roku powołany został na wikariusza parafii w Kucharkach koło Poznania, aby zastępować ciężko chorego proboszcza. Po jego śmierci, dnia 1 marca 1913 roku przeniesiony został do parafii w Baszkowie koło Kobyлина. Następnie pracował jako wikary w Łeknie, we Wrześni (1914), Chlewiskach (1915) i Pobiedziskach (1916-1917), skąd z dniem 1 lipca

¹⁹¹ KMG, MBNP, t. I 1920-1955, k. 332 i 334.

¹⁹² Biogram opracowano w oparciu o: AAG, AKM III, Akta personalne ks. Jana Konopczyńskiego 1907-1939, sygn. 177; Wspomnienie pośmiertne o śp. Ks. kanoniku J. Konopczyńskim, WAG, R. ZXVI:1961, Nr 12, s. 365-367; APB, Akta Miasta Bydgoszczy 1920-1939, sygn. 3121.

1917 roku został skierowany do parafii p.w. św. św. Marcina i Mikołaja w Bydgoszczy. Z tym miastem związał się pracą duszpasterską i społeczną aż do śmierci.

Już w 1918 roku jego pieczy powierzona została opieka duszpasterska nad mieszkańcami Szwederowa, dzielnicy o charakterze robotniczym, szczególnie zaniedbanej moralnie. W dniu 20 stycznia 1920 roku uczestniczył w uroczystym powitaniu wkraczających do Bydgoszczy oddziałów Wojska Polskiego, a po ustanowieniu dekretem księdza kardynała Edmunda Dalbora z dniem 1 kwietnia okręgu duszpasterskiego na Szwederowie w pierwszej kolejności zorganizował w nim stałą opiekę na chorymi i dziećmi oraz przy udziale ogółu parafian kościół tymczasowy.

Z chwilą objęcia z dniem 1 maja 1924 roku w administrację nowo erygowanej parafii p.w. Nieustającej Pomocy Najświętszej Marji Panny, jak brzmiało formalnie wezwanie w dekrete, wzmógł starania o budowę nowego kościoła, który został wzniesiony w latach 1926-1928. Kilka lat później, też z jego inicjatywy, zbudowany został dom Sióstr Elżbietanek, w którym zlokalizowano przedszkole parafialne. W 1929 roku, w uznaniu owocnej pracy duszpasterskiej i starań o budowę kościoła parafialnego, ks. kard. August Hlond, Prymas Polski udzielił ks. Janowi Konopczyńskiemu instytucji kanonicznej na beneficjum parafii MBNP. Rok później, 23 lutego 1930, miała miejsce introdukcja ks. Konopczyńskiego, a 24 marca tradycja majątku beneficjalnego i kościelnego.

W roku 1930 głosami parafian i mieszkańców Szwederowa, po zatwierdzeniu przez Kurię Metropolitalną w Gnieźnie, wybrany został do Rady Miejskiej w Bydgoszczy, która na posiedzeniu w dniu 13 marca 1931 ustanowiła go niepłatnym radcą miejskim. Kuria Arcybiskupia w Gnieźnie pozwoliła ks. Konopczyńskiemu na przyjęcie urzędu radcy honorowego pod warunkiem, że wyznaczona mu w Radzie praca dotyczyć będzie dziedziny pokrewnej jego powołaniu kapłańskiemu.

Wybór na III niepłatnego radcę miejskiego został w czerwcu zatwierdzony przez wojewodę poznańskiego, a w październiku 1931 roku przydzielono ks. Konopczyńskiemu decernat nad Biblioteką Miejską i Bibliotekę Ludową w Bydgoszczy. Później także wybrany został wiceprzewodniczącym Miejskiego Komitetu ds. Bezrobocia, a do jego prac w Radzie Miejskiej należały też sprawy opieki nad

kościółami i parafiami, ochronkami i zakładami charytatywnymi oraz sierocińcami. Pozwolenie na pełnienie funkcji radnego Kuria przedłużyła na lata 1933-1934. W listopadzie 1931 roku, za zasługi położone w działalności społecznej w mieście Bydgoszczy ks. Konopczyński odznaczony został Złotym Krzyżem Zasługi.

Po wybuchu II wojny światowej, już w listopadzie 1939 r. ksiądz proboszcz aresztowany został przez Gestapo pod zarzutem rozdawania w czasie tzw. „bydgoskiej krwawej niedzieli” (Bromberger Blutsonntag) „broni między polskie hordy” jak podała Policja Bezpieczeństwa (*Sicherheitspolizei-Sipo*) w sprawozdaniu sytuacyjnym z dnia 11 listopada 1939 roku. W wyniku usilnych starań rodziny i znajomych, po dokładnym sprawdzeniu faktów i ciężkim przesłuchaniu, ks. Konopczyński powrócił do pracy w parafii, w której wbrew zakazowi okupanta spowiadał w języku ojczystym, podtrzymywał na duchu ciężko doświadczanych parafian i wspierał ich wielokrotnie materialnie, a plebania stała się ośrodkiem wymiany informacji o sytuacji w kraju i w Europie oraz komórką kontaktową Armii Krajowej i miejscem schronienia osób zagrożonych aresztowaniem.

Gdy w marcu 1941 roku na obszarze Okręgu Gdańsk - Prusy Zachodnie (Gau Danzig-Westpreussen), do którego 8 października 1939 r. wcielono Bydgoszcz, weszło w życie rozporządzenie o niemieckiej liście narodowościowej i obywatelstwie niemieckim na obszarach wschodnich Rzeszy Niemieckiej, ks. Konopczyński mając na względzie dobro parafii, za zgodą ówczesnego zwierzchnika Archidiecezji Gnieźnieńskiej wikariusza generalnego ks. prał. dra Edwarda van Blericq'a, w drugim etapie akcji germanizacyjnej ludności polskiej po głośnie na Pomorzu Gdańskim odezwie (Aufruf-*ie*) z 22 lutego 1942 r. namiestnika Okręgu Gdańsk - Prusy Zachodnie Alberta Forstera, podpisał, podobnie jak kilku innych pozostałych przy życiu kapłanów bydgoskich, wniosek o wpis na niemiecką listę narodowościową (Deutsche Volksliste - DVL).

Według tej odezwy osoby odmawiające przyjęcia DVL miano traktować jak wrogów narodu niemieckiego. Opornych przekazywano policji, która stosowała różną gradację nacisków na ludność polską, łącznie z aresztowaniem i zesłaniem do obozów koncentracyjnych. W efekcie stosowania brutalnych form nacisku policyjnego udało się A. Forsterowi uzyskać formalne sukcesy swej polityki germanizacji regionu. Kontrastowały one jednak znacznie z faktycznym stosunkiem

ludności polskiej do narodu niemieckiego i hitleryzmu. Ks. Konopczyński otrzymał tymczasowe obywatelstwo niemieckie aż do odwołania (tzw. grupę III- Eingedeutsch auf Wiederruf), które miało nastąpić w przeciągu 10 lat, gdyby próba germanizacji danej osoby okazała się niemożliwa.

Po zakończeniu II wojny światowej, w październiku 1945 r. ks. Konopczyński uzyskał stałe zaświadczenie rehabilitacyjne. U schyłku okupacji oficjalnie arcybiskupi w Bydgoszczy ks. Alojzy Kaluschke¹⁹³, w miejsce zamordowanego już na jesieni 1939 r. dziekana dekanatu Bydgoszcz-Miasto ks. Kazimierza Stepczyńskiego wznowił urząd dziekański w Bydgoszczy, mianując ks. Konopczyńskiego dziekanem „Bydgoszczy i okolicy”¹⁹⁴.

Po wyzwoleniu, dnia 22 marca 1945 roku za zasługi dla Kościoła, ks. Jan Konopczyński otrzymał od Prymasa Polski ks. kard. Augusta Hlonda nominację na dziekana miasta Bydgoszczy z prawami i obowiązkami wynikającymi z prawa kanonicznego i prawa diecezjalnego, a dekretem z dnia 6 kwietnia 1946 roku został mianowany kanonikiem honorowym Metropolitalnej Kapituły Gnieźnieńskiej. Uroczyste wprowadzenie do kościoła Matki Boskiej Nieustającej Pomocy na Szwederowie nastąpiło 21 kwietnia, w Dzień Zmartwychwstania Pańskiego.

Z dniem 15 września 1946 roku, po przeszło dwudziestopięcioletnim kierowaniu placówką duszpasterską na Szwederowie, w której 22 stycznia 1936 r. obchodził srebrny jubileusz kapłaństwa, ks. Konopczyński objął zarząd parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa w Bydgoszczy. Mimo pogarszającego się stanu zdrowia, od kilku lat chorował na przewlekłe kamicowe zapalenie woreczka żółciowego i miażdżycę układu krążenia, kontynuował w nowej placówce duszpasterskiej ogólnomiejską działalność duszpasterską i społeczną. Plebania przy ul. Matejki wyróżniała się staropolską gościnnością i promienio-

¹⁹³ Ks. Faustyn Alojzy Kaluschke (1891-1953) urodzony we Wschowie, po studiach teologicznych w Seminarium Duchownym w Poznaniu i święceniach kapłańskich dnia 24 VIII 1915 r. pełnił kolejno obowiązki wikariusza w parafiach w Walczu, Bledzewie i Lesznie, a od 1924 r. prebendarza kościoła sukuralnego p.w. św. Ignacego Loyoli (pojezuickiego) w Bydgoszczy, natomiast od września 1939 r. proboszcza fary i dziekana bydgoskiego. W dniu 15 VII 1941 r. mianowany przez zmuszonego do opuszczenia Gniezna ks. E. van Blericq wikariuszem generalnym północnej części archidiecezji. Po opuszczeniu w 1945 r. Bydgoszczy zmarł w 1953 r. w Zimmern (diecezja Würzburg).

¹⁹⁴ K. Ś m i g e l, *Walka władz niemieckich ...*, s. 256.

wała duchem narodowym w mieście. Stąd dziekan bydgoski kierował życiem religijnym w mieście, podejmował w uzgodnieniu z władzami administracyjnymi decyzje o przejmowaniu ponemieckich kościołów, które po poświęceniu przekazywał wiernym nowo utworzonych parafii, reaktywował działalność organizacji kościelnych, a także patronował uroczystościom religijnym jak np. wizycie duszpasterskiej w Bydgoszczy w dniach 14-15 czerwca 1947 roku hierarchów Kościoła Rzymskokatolickiego, Prymasów: Polski – ks. kard. dra Augusta Hlonda i Anglii – ks. kard. dra Bernarda Griffina, arcybiskupa Westminsteru. Brał również udział w pracach kurialnych m.in. od 1949 r. w Komisji Duszpasterskiej.

W efekcie pogarszających się generalnie stosunków pomiędzy Państwem i Kościołem, dnia 23 października 1950 roku został na plebani aresztowany przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa, którzy dokonali też zaboru ksiąg konferencji dekanalnych i akt wizytacyjnych. Po wytrwałych staraniach władz duchownych i rodziny ks. Konopczyński, na mocy postanowienia prokuratora wojewódzkiego, został ostatecznie dnia 9 stycznia 1951 roku zwolniony z więzienia.

Po podziale, we wrześniu 1952 roku, dekanatu bydgoskiego miejskiego na kilka dekanatów ks. Konopczyński objął dekanat Bydgoszcz I. Dnia 23 marca 1954 roku został instytuowany na beneficjum parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa, a dnia 10 kwietnia 1957 r. wyznaczony na okres trzech lat wizytatorem nauki religii w szkołach podstawowych w Bydgoszczy.

W styczniu 1961 roku ks. Konopczyński obchodził złoty jubileusz swych świeceń kapłańskich. Jego bogate w dokonania i kłęski, radości i smutki życie zbliżało się jednak ku końcowi. Po nagłym zawale serca, w okresie Bożego Narodzenia 1958 roku, kiedy dzięki nadzwyczajnej opiece lekarskiej kryzys został przelamany, do pełni zdrowia nie wrócił. Doświadczenia i przeżycia lat okupacji hitlerowskiej i totalitaryzmu komunistycznego dawały coraz częściej znać o sobie. Zgon nastąpił dnia 17 lipca 1961 r.

Po uroczystościach pogrzebowych w Bydgoszczy, gdzie Mszę św. żałobną odprawił sufragan gnieźnieński ks. bp Jan Czerniak przy współudziale Kapituły Prymasowskiej w Gnieźnie i sąsiednich kapituł oraz licznie zebranego kleru i tłumu wiernych bydgoszczan, zwłoki kapłana zostały przewiezione do Dalewa. Tu dnia 19 lipca 1961 r. słowo pożegnalne nad trumną i modły odprawił sufragan poznański

ks. bp Tadeusz Etter, a zwłoki ks. Konopczyńskiego spoczęły w grobowcu rodzinnym przy kościele, obok zmarłych rodziców.

Ksiądz Czesław Rólski (1905-1972)¹⁹⁵

Czesław Rólski urodził się dnia 28 maja 1905 r. w Gębicach z ojca Jana i matki Eleonory z Degnerów. Tu spędził dzieciństwo, uczęszczając w latach 1912-1917 do miejscowej szkoły ludowej. Następnie od 1917 roku do września 1919 r. uczył się w Wyższej Szkole dla Chłopców w Mogilnie, by od klasy III podjąć naukę, w bogatym w tradycje walki o polskość, Państwowym Gimnazjum Klasycznym w Trzemesznie, w którym jako uczeń VIII klasy dnia 15 maja 1925 roku złożył egzamin dojrzałości. W końcu września został przyjęty do Arcybiskupiego Seminarium Duchownego w Poznaniu. Dnia 17 października 1929 r. otrzymał z rąk ks. kard. Augusta Hlonda święcenia subdiakonatu, a 14 czerwca 1930 roku święcenia kapłańskie w Bazylice Archikatedralnej poznańskiej p.w. św. św. Piotra i Pawła.

Dnia 15 lipca 1930 roku, na podstawie decyzji wikariusza generalnego w Gnieźnie ks. bpa Antoniego Laubitza, objął jako neoprezbiter funkcję IV wikariusza przy kościele farnym p.w. św. św. Marcina i Mikołaja w Bydgoszczy, skąd - po złożeniu w marcu 1931 r. egzaminu wikariuszowskiego - został z dniem 1 stycznia 1932 r. przeniesiony na posadę wikariusza przy kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa w Bydgoszczy. Dnia 4 listopada 1936 r. złożył egzamin proboszczowski.

Wybuch II wojny światowej zastał ks. Czesława Rólskiego jako wikariusza przy kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa. Po zamordowaniu przez Niemców na jesieni roku 1939 ks. proboszcza Kazimierza Stepczyńskiego - dziekana miasta Bydgoszczy, godnie go zastępował udzielając sakramentów świętych, spowiadając po polsku, mimo obowiązującego od dnia 1 lutego 1941 roku zakazu (za słuchanie spowiedzi św. w języku polskim groziło zesłanie do obozu koncentracyjnego), odprawił Msze św., pomagał parafianom w trudnych warunkach życiowych. Po zakończeniu wojny, dnia 21 stycznia 1946

¹⁹⁵ Biogram opracowano w oparciu o: AAG, AKM III, Akta personalne ks. Czesława Rólskiego, sygn. 456; Wspomnienie pośmiertne: *Śp. Ks. proboszcz Czesław Rólski*, WAG, R. XXVII:1972, Nr 11, s. 258-259.

roku otrzymał na przeciąg pięciu lat w administrację parafię pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa, ale we wrześniu tegoż roku objął zarząd nad parafią pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy. Dnia 19 września 1946 r. dokonana została tradycja majątku kościelnego należącego do kościoła MBNP z rąk dotychczasowego proboszcza ks. Konopczyńskiego na rzecz nowego administratora parafii.

Jeszcze w tym samym roku ks. Rólski przystąpił do kompleksowego usuwania zniszczeń, które dotknęły kościół parafialny w czasie działań wojennych w styczniu 1945 r. Podstawowy fundusz na remont świątyni stanowiły kwoty pieniężne uzyskane ze zorganizowanych specjalnie w tym celu koncertów muzyki religijnej i went ogólnomiejskich. W ciągu niespełna roku wykonane zostały prace zewnątrz i wewnątrz kościoła m.in. malowanie wraz z wyposażeniem w nowe elementy dekoracyjne oraz instalacja oświetlenia elektrycznego. Dnia 29 czerwca 1947 r. odrestaurowaną świątynię konsekrował ks. bp Lucjan Bernacki. Dnia 28 kwietnia 1954 r. nastąpiła uroczysta introdukcja ks. Czesława Rólskiego na proboszcza parafii. W 1952 r. z inicjatywy proboszcza dobudowano zakrystię, w l. 1956-1957 wzmocniono fundamenty i ściany kościoła, a wewnątrz otrzymało dalsze elementy wyposażenia m.in. nową ambonę i chrzcielnicę, a w latach 1958-1962 dokonano generalnego remontu kościoła, który otrzymał nowe sklepienie, polichromie i dekoracje stiukowe.

Dnia 13 lutego 1956 r. na terenie parafii miała miejsce uroczystość jubileuszu 25-lecia kapłaństwa ks. C. Rólskiego. W kwietniu 1968 roku Prymas Polski ks. kard. Stefan Wyszyński mianował księdza proboszcza wicedziekanem dekanatu bydgoskiego II, a z dniem 1 kwietnia 1971, w następstwie podziału miasta na cztery dekanaty, wicedziekanem dekanatu III.

Okres pasterzowania ks. Rólskiego w parafii MBNP przypadł na lata szczególnie trudne dla Kościoła w Polsce, totalitaryzmu komunistycznego i programowanej ateizacji społeczeństwa. W wymiarze parafii na Szwederowie działania władz administracyjnych miały szczególnie brutalny charakter w postaci zaboru mienia kościelnego m.in. zajęcia już w styczniu 1945 r. „Domu Katolickiego”, w 1951 r. odjęcia parafii prawa własności do tej nieruchomości, a w roku 1969 zajęcia urzędzeń gospodarczych plebanii.

Ksiądz Czesław Rólski zmarł nagle 22 maja 1972 roku na plebanii, po odprawieniu wieczornej Mszy św. w kaplicy cmentarnej przy ul.

Kossaka, gdzie tworzona była nowa parafia dla mieszkańców nowych osiedli mieszkaniowych, odległych od kościoła macierzystego. Przyczyną zgonu był zawał serca, które nie wytrzymało licznych szykan władz komunistycznych stosowanych wobec proboszcza i wspólnoty parafialnej. Pochowany został dnia 27 maja 1972 r. na cmentarzu parafialnym przy ul. Kossaka.

Ks. C. Rólski wyróżniał się na terenie miasta prowadzeniem rozległej działalności duszpasterskiej. Był w tym względzie godnym kontynuatorem swego poprzednika ks. J. Konopczyńskiego. W okresie sprawowania funkcji proboszcza przez ks. Rólskiego odbyło się pięć misji parafialnych, w latach 1949, 1959, 1962, 1966 i 1971. W roku 1960 parafia MBNP była organizatorem ogólnomiejskiego Kongresu Maryjnego, w którym uczestniczyło pięciu biskupów z ks. kard. Stefanem Wyszyńskim na czele i ok. 100 księży, a w roku 1968 na Szwederowie miały miejsce obchody religijne 50-lecia odzyskania niepodległości, też z udziałem Prymasa Polski i biskupów.

Tablica pamiątkowa z okazji 75-lecia parafii
(fot. W. Umiński CM)

12. Duszpasterstwo sakramentalne

Duszpasterstwo sakramentalne stanowi istotę posługi kapłańskiej. Dlatego też od zarania parafii stanowiło główną troskę pracujących tu księży. Okres funkcjonowania okręgu duszpasterskiego na Szvederowie (lata 1920-1924) można bez mała przyrównać do działalności misyjnej. Jego utworzenie z dniem 11 lutego 1920 r., po trwających od 1917 r. pracach przygotowawczych, w kilka tygodni od formalnego przejścia przez władze polskie rządów nad miastem Bydgoszczą, świadczyło o dalekowzroczności myślenia i postępowania ówczesnego Prymasa Polski ks. kard. Edmunda Dalbora i jego ogromnej trosce o mieszkańców Szvederowa.

W pierwszym okresie działalności okręgu duszpasterskiego Msze św. odprawiane były w niedziele i święta pod gołym niebem przed domem przy ul. Orlej 34¹⁹⁶, od dnia poświęcenia kościoła tymczasowego przy ul. Dąbrowskiego 2, najpierw dwie Msze św.¹⁹⁷, a później już regularnie trzy Msze św.¹⁹⁸.

Z chwilą powołania okręgu duszpasterskiego rozpoczęto też sprawowanie sakramentów świętych. Z dniem 1 kwietnia 1920 roku założone zostały księgi: chrztów (*Liber Baptisatorum*), bierzmowań (*Liber Confirmationis*), małżeństw (*Liber Copulatorum*), zgonów (*Liber Mortuorum*), I Komunii świętych (*Liber Communio Sacra*). W latach 1920-1924 sakramentów inicjacji chrześcijańskiej (wtajemniczenia chrześcijańskiego), chrztu i I Komunii św. udzielono łącznie 2.618 osobom¹⁹⁹. Pobłogosławiono (udzielono sakramentu małżeństwa) 371 osobom²⁰⁰. Zmarło 644 wiernych²⁰¹ (brak dla tego okresu dokumentacji ilu wiernym udzielono sakrament chorych). Sakramentu bierzmowania w okręgu duszpasterskim nie udzielano.

Lata 1924-1939 stanowiły okres tworzenia się wspólnoty parafialnej, czas jego zasadniczego wzrostu duchowego, którego efekty stały się tworzywem kościoła duchowego i materialnego p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy na Szvederowie.

¹⁹⁶ J. K o n o p c z y ń s k i, op. cit., s. 12.

¹⁹⁷ Ibidem, s. 16.

¹⁹⁸ Ibidem, s. 56.

¹⁹⁹ AP MBNP, Liber Baptisatorum I 1920-1925; Liber Communio Sacra I.

²⁰⁰ AP MBNP, Liber Copulatorum I 1920-1931.

²⁰¹ AP MBNP, Liber Mortuorum I 1920-1931.

Rozwój wspólnoty parafialnej, której załążki powstały wokół tymczasowego kościoła przy ul. Dąbrowskiego 2, wymógł potrzebę zwiększenia liczby Mszy św. jeszcze przed przeniesieniem posługi Słowa Bożego i Eucharystii do nowego kościoła. Wspólnota wiernych z Chrystusem realizuje się najpełniej w sakramentalnej Komunii i podczas sprawowanej Mszy św. Posługa Słowa Bożego jest jednym z najważniejszych zadań parafii. Bowiern wiara rozwija się głównie poprzez przepowiadanie, a poza biskupami i prezbiterami wszyscy ludzie ochrzczeni są powołani by dawać świadectwo wiary słowem i życiem. Aż do roku 1925 w święta i niedziele Msze św. odprawiane były trzykrotnie, od roku 1926 już cztery Msze św. o godz. 7.00, 8.30 (z kazaniem), 10.15 (suma z kazaniem) i o 12.00 (tzw. cicha z kazaniem dla dzieci)²⁰². Liczba dzieci ochrzczonych w parafii, wraz ze wzrostem liczby mieszkańców Szvederowa wykazywała także tendencję rozwojową (z 403 w 1925 r. do 458 w 1939 r.). W ślad za tym rosła też liczba dzieci przystępujących do I Komunii św. (w 1925 r. – 249, w 1939 r. – 317). Do roku 1925 do sakramentu Eucharystii przystępowało rocznie średnio od 17.000 do 20.000 wiernych, od roku 1926 łącznie od około 35.000 do 37.000 osób²⁰³.

W latach 1925-1939 ks. bp Antoni Laubitz trzykrotnie udzielał sakramentu bierzmowania w parafii Matki Boskiej Nieustającej Pomocy. Pierwszy raz w parafii na Szvederowie sakramentu Ducha Świętego udzielił bp Laubitz w dniu 27 października 1929 roku. Otrzymało go wówczas 414 osób. W dniu 27 maja 1932 roku sakrament bierzmowania otrzymało 161 osób, dnia 23 września 1936 r. tylko 19 osób²⁰⁴. W tym czasie duszpasterze miejscowi pobłogosławili łącznie 1.653 związki małżeńskie²⁰⁵, a zmarło 2855 osób²⁰⁶.

Jak wynika ze sprawozdań statystycznych²⁰⁷, które - począwszy od roku 1933, w oparciu o rozporządzenie Nr 4 – l.dz. 5383/32/PR – zobowiązane były przysyłać do Kurii Metropolitalnej wszystkie parafie, z uwagi na duży stopień bezrobocia i ogólnie złą sytuację ekonomiczną mieszkańców Szvederowa, proboszcz parafii i inni duszpaste-

²⁰² J. K o n o p c z y ń s k i, op. cit., s. 56.

²⁰³ Ibidem, s. 57.

²⁰⁴ AP MBNP, Liber Confirmationis.

²⁰⁵ AP MBNP, Liber Copulatorum I 1920-1931; II 1931-1946.

²⁰⁶ AP MBNP, Liber Mortuorum.

²⁰⁷ KMG, MBNP, t. I 1920-1955. Sprawozdania Duszpasterskie za lata 1933-1938.

rze nie pobierali opłat za udzielane usługi lub stosowali daleko idące ulgi. Przykładowo w latach 1933-1939 bez opłaty udzielono od 52,8-92 % chrztów, pobłogosławiono od 45,5-62,5 % małżeństw i pochowano od 20,8-49,6% osób.

Wraz z zajęciem miasta przez okupanta hitlerowskiego rozpoczęła się eksterminacja ludności polskiej. Wcielenie miasta Bydgoszczy wraz z województwem pomorskim do Rzeszy Niemieckiej nastąpiło dekretem wodza i kanclerza Rzeszy z dnia 8 października 1939 roku o podziale i administracji ziem wschodnich. Dekretem tym w skład tzw. Okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie (Gau Danzig-Westpreussen) obok większej części województwa pomorskiego weszły także tereny Wolnego Miasta Gdańska i obwodu rejencyjnego Kwidzyn, a jednym z trzech obwodów rejencyjnych została Bydgoszcz²⁰⁸. Najwyższą władzę administracyjną i partyjną sprawował w okręgu Albert Forster, uprzednio „władca” Wolnego Miasta Gdańska. Obok władz administracyjnych i partyjnych głównymi instytucjami aparatu terroru i ucisku wobec ludności polskiej była policja bezpieczeństwa i służba bezpieczeństwa, policja porządkowa, urzędy pracy oraz oddziały Głównego Urzędu Powierniczego Wschód. Wszystkie podstawowe zarządzenia władz zmierzały do zepchnięcia Polaków na margines życia publicznego. Rozwiązano polskie organizacje społeczne i polityczne, obowiązywało kłanianie się Polaków umundurowanym Niemcom, wprowadzono całkowity zakaz używania języka polskiego, z miejsc publicznych usunięto polskie napisy, skonfiskowano polskie księgozbiory z bibliotek publicznych, obniżono poziom życia Polaków zmuszając ich równocześnie do pracy średnio 10 godzin dziennie przy gorszych zarobkach i pozbawieniu niemal całkowicie pomocy lekarskiej. Za uchybienia wobec zarządzeń bito i szykanowano Polaków, zmuszając ich do wykonywania różnych czynności uwłaczających godności ludzkiej.

W miejsce polskich szkół otwarto niemieckie, przeznaczone głównie dla dzieci niemieckich. Dzieci polskie, w odrębnych szkołach, uczono jedynie znajomości podstawowych elementów arytmetyki, alfabetu (gotyckiego), podstawowej znajomości języka niemieckiego w mowie i w piśmie oraz tzw. geografii regionu (Heimatkunde). Chło-

²⁰⁸ Z. Janowicz, *Ustrój administracyjny Ziemi Polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej 1939-1945*, Poznań 1951, s. 9.

stą karano dzieci za porozumiewanie się językiem polskim na terenie szkoły²⁰⁹.

Szczególnie daleko idące restrykcje okupanta nastąpiły w dziedzinie posługiwania się językiem polskim w kulcie religijnym. O ile na terenie Wielkopolski (na obszarze tzw. Kraju Warty – Gau Wartheland) wolno było rozmawiać po polsku i używać języka polskiego w kulcie religijnym, to na terenie okręgu Gdańsk - Prusy Zachodnie od początku okupacji wprowadzane były zarządzenia zabraniające używania języka polskiego, najpierw w miejscach publicznych, a potem także w kontaktach prywatnych.

Już w październiku 1939 roku nadburmistrz Bydgoszczy i kreisleiter (kierownik powiatu) NSDAP (w latach 1939-1941) Werner Kampe wydał zakaz używania języka polskiego przez ludność miasta i powiatu bydgoskiego²¹⁰. Zarządzeniem z dnia 6 października 1939 roku Kampe nakazał duchowieństwu posługiwanie się językiem niemieckim w czasie spełniania służby Bożej²¹¹. Dotyczyło to zwłaszcza głoszenia kazań, ale także odprawiania Mszy św. po polsku i śpiewania polskich pieśni kościelnych. Można było odprawiać Msze św. i śpiewać jedynie po łacinie. Ponieważ księża w parafiach przeznaczonych dla Polaków nie chcieli głosić kazań w języku niemieckim, nie mówili ich wcale²¹².

Przekładu polskich pieśni religijnych na łacinę dokonał ks. Leon Dachtera. Rozprowadzono je w formie powielaczowych broszurek, najpierw w kościele Klarysek, a po jego zamknięciu w kościele MBNP na Szwederowie. „Małe parterowe chatynki niegodne były do przejmowania przez >übermenschw<. Z pogardą o tej dzielnicy wyrażali się jako o >Polenviertel<²¹³. W kościele MBNP śpiew w języku łacińskim wprowadzili ks. Bernard Polzin i organista Anzelm Kędzierzyński.

²⁰⁹ W. Jastrzębski, op. cit, s. 15.

²¹⁰ K. Śmigiel, op. cit., s. 314.

²¹¹ Ibidem, s. 316.

²¹² Na terenie Bydgoszczy były to parafie pod wezwaniem Świętej Trójcy, Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, Najświętszego Serca Pana Jezusa, fara (dla katolików niemieckich, ale wstęp dla wszystkich był dozwolony), kościół garnizonowy oraz tymczasowo pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Panny Maryi (dawniej Klarysek) i pod wezwaniem Świętego Antoniego.

²¹³ Z. Lipiński, *Dziwne seminarium*, „Szczecińskie Studia Kościelne”, Nr 2, 1991, s. 128.

Zakazano także używania języka polskiego w sakramencie pokuty. Na obszarze miasta, jak oświadczył podczas procesu Alberta Forstera ks. Jan Konopczyński „Na początku roku 1940 Kampe wydał rozkaz zabraniający nam jako duchownym posługiwanie się językiem polskim i to nawet przy spowiedzi”²¹⁴. Zakaz słuchania spowiedzi w języku polskim w Bydgoszczy wydał „formalnie” dziekan bydgoski ks. A. Kaluschke²¹⁵, który poinformował o tym proboszczów na specjalnym zebraniu przed 1 lutego 1941 roku, od którego to dnia zakaz ten miał obowiązywać. Na każdym konfesjonale musiały wisieć napisy: „Hier wird nur deutsch gebeichtet”, chociaż nie we wszystkich kościołach ten nakaz zrealizowano, względnie umieszczano te napisy tylko na niektórych konfesjonalach²¹⁶. W parafii MBNP zarówno proboszcz ks. Konopczyński jak i wikariusze, zwłaszcza ks. Polzin słuchali często spowiedzi w języku polskim, mimo zagrażających im konsekwencji aresztowania i wywiezienia do obozu koncentracyjnego²¹⁷. Także dzieci przygotowywali księża do I Komunii św. w języku polskim²¹⁸. Jak stwierdził w 1962 roku ks. C. Rólski dzieci przyjęte do I Komunii św. w latach 1940 i 1941 przez ks. B. Polzina zostały „przedtem wyśpiewywane, mimo istniejących zakazów w języku polskim...”²¹⁹. Niektórzy Polacy, zamieszkujący jeszcze śródmieście, specjalnie przychodzili na Szwederowo „by móc się wyśpiewać po polsku”. Jak to potwierdziła Łucja Dąbrowska, zamieszkała wówczas przy ul. Śniadeckich: „Pierwszy raz byłam w październiku 1939 roku i korzystałam z okazji spowiadania się w języku polskim (u ks. Polzina – przypis J.U.) około 2 razy w miesiącu”²²⁰.

Księża parafii MBNP spieszyli też z pomocą moralną i materialną swym parafianom. Gromadzili wokół siebie młodzież. Uczestniczyli w tajnym nauczaniu w zakresie szkoły średniej. Ks. Polzin „W mo-

²¹⁴ K. Ś m i g i e l, op. cit., s. 321.

²¹⁵ Ibidem, s. 320.

²¹⁶ Ibidem, s. 321.

²¹⁷ Archiwum autora, Oświadczenia: Haliny Myszkier, Ireny Werdon i Barbary Streng z dnia 17 V 1962 r.; Łucji Dąbrowskiej z dnia 4 V 1962 r. oraz Haliny Grabowskiej i Bolesławy Korbolewskiej z dnia 28 VIII 1962 r.

²¹⁸ AA, Oświadczenia: Reginy Korbolewskiej z 18 V 1962 r. i ks. C. Rólskiego z 21 V 1962 r.

²¹⁹ AA, Oświadczenie ks. C. Rólskiego z dnia 21 V 1962 r.

²²⁰ AA, Oświadczenie Łucji Dąbrowskiej z 4 V 1962 r.

mencie trudności lokalowych dla zespołu tajnego nauczania oddał do dyspozycji uczenia młodzieży całe mieszkanie”²²¹.

Dla okresu okupacji hitlerowskiej brak informacji bezpośrednich o liczbie i godzinach odprawiania Mszy św. Niewątpliwie porządek nabożeństw nie uległ zmianie i były one w miarę możliwości odprawiane według dotychczasowego porządku. Świadczyć o tym może pośrednio informacja zawarta w książce W. Jastrzębskiego²²², że egzekucja w dniu 1939 roku na cmentarzu przykościelnym odbyła się około godziny 11.00, po Mszy św., tzn. po sumie o godz. 10.15.

W okresie okupacji (dane za lata 1940-1944) ochrzczono łącznie 2241 dzieci²²³, natomiast do I Komunii św. przyjęto 278²²⁴. Liczba zawartych małżeństw wyniosła 441²²⁵. Brak informacji o udzielonych sakramentach namaszczenia chorych, natomiast wiadomo, że zmarło w tym okresie 1421 osób²²⁶.

Zmiany społeczno-ustrojowe, które nastąpiły w wyniku zakończenia II wojny światowej w skali ogólnopolskiej i lokalnej – zderzenie programowanego ateizmu z tradycją chrześcijańską, wzrost uprzemysłowienia kraju i miasta, ograniczanie wpływów Kościoła w sferze społecznej, likwidacja organizacji religijnych, które kształtowały właściwą formację życia chrześcijańskiego tej dzielnicy – sprawiły, że odtąd parafia stała się niemal jedynym ośrodkiem oddziaływania duszpasterskiego.

Równocześnie należy podkreślić, że o ile tradycyjna parafia terytorialna bazowała na więzi sąsiedzkiej, to począwszy od lat powojennych czynnik ten, głównie w dużych miastach takich jak Bydgoszcz odgrywał coraz mniejszą rolę, co spowodowane zostało rozwojem przestrzennym miasta i wydłużeniem dróg do pracy członków parafii, gdyż większość miejsc pracy znajduje się poza jej terytorium, ale

²²¹ AA, Oświadczenie Ireny Szmelter.

²²² W. J a s t r z ę b s k i, op. cit., s. 37.

²²³ AP MBNP, Liber Baptisatorum IV 1939-1943 i V 1944-1953.

²²⁴ AP MBNP, Liber Communio Sacra.

²²⁵ AP MBNP, Liber Copulatorum II 1931-1946. Należy tu odnotować, że zmniejszenie się liczby zawartych małżeństw w latach 1942 i 1944 było wynikiem „...złożonego procesu, na który składały się czynniki polityczno-narodowościowe, populacyjne i inne...” (vide: K. Ś m i g i e l, *Walka władz hitlerowskich...*, s. 5. *Sakrament małżeństwa*, op. cit., s. 371-376).

²²⁶ AP MBNP, Liber Mortuorum II 1931-1944.

i także upowszechnieniem dóbr kultury, których ośrodki znajdują się głównie w centrum miasta. Mobilność mieszkańców optymalizował niewystarczający, ale stale rozbudowywany system komunikacji zbiorowej, ułatwiający w znacznym stopniu dotarcie do odległych miejsc pracy, nauki i kultury, ale także ośrodków duszpasterskich innych parafii. Czynniki te, prawdopodobnie obok szeregu innych związanych z ateizacją mieszkańców dzielnicy, wpłynęły na zmniejszenie się lub stagnujące wielkości w korzystaniu z posług duszpasterskich w parafii w okresie lat 1945-1972.

Przyjmując, w oparciu o roczne sprawozdania duszpasterskie²²⁷ niezmiennie liczby wiernych: w latach 1946-1952 około 18.700, w latach 1953-1968 około 19.500, a począwszy od roku 1969 - około 22.000 wiernych, nie odnotowano w tym okresie większych odchyień w liczbie udzielanych sakramentów. W latach 1945-1972 ochrzczonych zostało łącznie 12.675 dzieci, co w ciągu 28 lat daje średniorocznie liczbę 452 dzieci. Jak wynika jednak z analizy materiałów statystycznych liczba chrztów wzrastała od roku 1945 jedynie do połowy lat pięćdziesiątych (największą liczbę 630 chrztów odnotowano w roku 1953), poczym do końca omawianego okresu występował sukcesywnie spadek liczby chrztów do 309 w roku 1972. Zjawisko to pozostawało w bezpośredniej korelacji ze wzrostem liczby zawartych małżeństw i urodzeń w latach 1945-1955. Równocześnie wraz z malejącą liczbą chrztów udzielanych dzieciom pozamałżeńskim (w 1945 roku około 7%, w 1972 roku – około 2,6%), wzrosła gwałtownie liczba chrztów udzielonych dzieciom ze związków cywilnych, stanowiąc w 1972 roku 13,6%. Wiąże się to z rosnącym brakiem zrozumienia roli sakramentu małżeństwa w rozwoju wspólnoty rodzinnej i wspieraniu wzniosłej roli ojca i matki.

W okresie lat 1945-1972 do I Komunii św. przystąpiło ponad 11.000 dzieci. Szczególnie dużo dzieci przystąpiło do I Komunii św. u schyłku lat czterdziestych, bezpośrednio po okresie okupacji, kiedy to ograniczano możliwość oficjalnego przygotowywania dzieci do tego sakramentu. W roku 1947 I Komunię św. udzielono np. 644 dzieciom, a w 1948 aż 1.563. Dominanta liczby udzielonych I Komunii św. w roku 1965 stanowi kontynuację rozwoju duchowego dzieci ochrzczonych w latach 1955-1957. Rozpatrując w tym samym okresie

²²⁷ KMG, MBNP, t. 1 1920-1955 i t. 2 1956.

lat 1945-1972 realizację powinności dopełnienia sakramentu pojednania i Komunii św. wielkanocnej (paschantes), należy stwierdzić (w oparciu o te same sprawozdania), że w stosunku do liczby zobowiązanych do przystąpienia do Komunii św. wielkanocnej, w poszczególnych latach nastąpił również procentowy wzrost liczby osób nie przystępujących do spowiedzi i Komunii św. wielkanocnej z około 5,7 % w roku 1946 do około 25 % w roku 1972.

W omawianym okresie na terenie parafii wierni kilkanaście razy otrzymali z rąk księży biskupów sakrament bierzmowania. Po okresie okupacji, kiedy to na terenach włączonych do Rzeszy nie udzielano tego sakramentu, w pierwszym spotkaniu z ks. biskupem doktorem Lucjanem Bernackim w dniu 28 czerwca 1947 roku, poprzedzającym konsekrację kościoła dnia następnego, 1.374 dzieci otrzymało sakrament bierzmowania²²⁸. Jesienią tego samego roku, w dniu 16 września sakrament bierzmowania otrzymało z rąk ks. kard. Augusta Hlonda i sufragana poznańskiego ks. bpa Franciszka Jedwabskiego 1.496 parafian. Obok 644 dzieci przyjęło go 852 dorosłych, w tym 805 kobiet²²⁹. Kolejne, równie liczne bierzmowanie młodzieży, miało miejsce dnia 26 września 1951 roku przy udziale ks. kard. Stefana Wyszyńskiego²³⁰. Sakrament bierzmowania otrzymało wówczas około 1.500 osób. Począwszy od roku 1954 sakramentu bierzmowania udzielano każdego roku, względnie, co dwa albo trzy lata²³¹.

W pierwszych latach powojennych wzrosła także liczba zawieranych małżeństw, co związane było z ograniczeniami, jakie wprowadził okupant. Z biegiem lat, począwszy od roku 1956, systematycznie i nierównomiernie liczba ich spadała. Szczególne nasilenie udzielanych ślubów miało miejsce w latach czterdziestych, a zwłaszcza w roku 1945, kiedy to zawarto rekordową liczbę 280 małżeństw. Łącznie w parafii MBNP w latach 1945-1972 zawarto ponad 5.000 małżeństw²³².

Wraz z malejącą liczbą małżeństw zawieranych sakramentalnie, wzrastała w obrębie parafii liczba tzw. związków cywilnych. Proces ten

²²⁸ KP, s. 55; AP MBNP, Liber Confirmationis.

²²⁹ KP, s. 62.

²³⁰ Ibidem, s. 90.

²³¹ Liber Confirmationis.

²³² KMG, MBNP, t. 1 1920-1955 i t.2 1956 >; Liber Copulatorum III 1946-1960 i IV 1961-1974.

większe rozmiary przybrał od 1955 roku, kiedy to zanotowano w parafii 52 rodziny żyjące w takim związku. Z każdym rokiem liczba tych związków wzrastała i w 1972 roku szacowano ich liczbę na około 260.

Jeśli chodzi o korzystanie z sakramentu namaszczenia chorych, to w omawianym okresie jego udzielanie było nadal związane z reguły z niebezpieczeństwem utraty życia lub w czasie agonii. Stąd nie zawsze udało się duszpasterzom zapobiec śmierci parafian bez sakramentu, np. w latach 1946-1947 było łącznie 11 takich zejść, a w latach 1966-1968 łącznie aż 58. Liczba zgonów bez udzielonego sakramentu namaszczenia chorych utrzymywała się od roku 1956 w granicach ośmiu rocznie. Jak odnotowano w księgach zgonów w większości przypadków nie udzielenie sakramentu namaszczenia chorych było spowodowane zbyt późnym zawezwaniem do osoby już ciężko chorej, w mniejszym stopniu nagłym zgonem. Spośród 5.945 parafian, którzy zmarli w latach 1945-1972 około 2,5% zeszło z tego świata bez sakramentu namaszczenia chorych. Wśród zgonów zgłoszonych w latach 1945-1972 w kancelarii parafialnej odnotowano także 16 samobójstw²³³.

13. Duszpasterstwo pozasakramentalne

W ramach szeroko pojętego duszpasterstwa pozasakramentalnego w parafii Matki Boskiej Nieustającej Pomocy na Szwederowie organizowanych było w latach 1920-1972 szereg nabożeństw i spotkań modlitewnych oraz innych form pobudzania życia religijnego wśród wiernych.

Pogłębieniu świadomości religijnej, jak też wzrostowi i wzmocnieniu życia religijnego służyły rekolekcje parafialne, zwłaszcza zamknięte dla mniejszych grup czy zespołów stanowych. Rekolekcje odbywały się w zasadzie każdego roku, zarówno w okresie międzywojennym jak i po II wojnie światowej. Pierwsze rekolekcje w parafii MBNP odbyły się w roku 1926. Były to trzydniowe rekolekcje dla ojców oraz trzydniowe rekolekcje dla młodzieńców. W następnym roku zorganizowane zostały trzydniowe rekolekcje dla panien, a w 1929 roku czterodniowe dla matek²³⁴.

²³³ KMG, MBNP, t. 1 1920-1955 i t.2 1956 >; Liber Mortuorum.

²³⁴ AAG, AKM I, Misje parafialne 1920-1934, sygn. 468, k. 226.

Po II wojnie światowej prowadzili je przede wszystkim zakonnicy i członkowie zgromadzeń, m.in. redemptoryści (w 1952 i 1962 roku), pallotyni (1954), bernardyni (1955), misjonarze św. Wincentego a Paulo (1956 i 1957), jezuita (1958), franciszkanie (1960) oraz misjonarze Ducha Świętego (1961).

Na przestrzeni omawianego okresu misje odbyły się sześć razy. Pierwsze miały miejsce w 1937 roku. Trwały od 20 do 28 czerwca. Proboszcz ks. J. Konopczyński skierował do każdej rodziny specjalną dwustronną, drukowaną w 5.000 egzemplarzy ulotkę z dokładnym programem misji. Składały się one z trzech części: nauk dla niewiast i panien (20-23 VI), dzieci (23 VI) oraz mężczyzn i młodzieńców (23-27 VI). Nauki stanowe prowadzili Księża Misjonarze św. Wincentego a Paulo: dr Ludwik Moska (Bydgoszcz), Kazimierz Musiał (Kraków) i Jan Wagner (Pabianice). W czasie misji spowiadało się 11.000 osób, do Komunii św. przystąpiło 30.000 osób. Około 1.100 osób nie skorzystało z możliwości przystąpienia do Stołu Pańskiego. W niedzielę 28 czerwca 1937 roku odbył się odpust ku czci Matki Boskiej Nieustającej Pomocy oraz poświęcenie pierwszego w parafii krzyża misyjnego²³⁵.

Po II wojnie światowej, w omawianym okresie, misje parafialne odbyły się pięciokrotnie. Pierwszą z nich przeprowadzili w dniach od 3 do 14 września 1949 roku Księża Misjonarze św. Wincentego a Paulo na czele z księdzem dyrektorem Franciszkiem Matelskim. Na zakończenie misji 14 września 1949 roku odbyło się poświęcenie grotty Matki Boskiej z Lourdes oraz ponowne ustawienie krzyża misyjnego, w miejscu uprzedniego z roku 1937 ścieżkę przez Niemców, fundacji członka Rady Parafialnej Stefana Staszewskiego²³⁶.

Misje parafialne w 1959 roku przeprowadzili trzej ojcowie redemptoryści pod kierunkiem ojca Holdy²³⁷. W roku 1962, w dniach od 6 do

²³⁵ AAG, AKM I, Misje parafialne 1935-1939, sygn. 468.

²³⁶ „Ilustrowany Kurier Polski”, R.V:1949, nr 260; KP, s. 82-83. Jak stwierdzał ks. C. Rólski: „Dziennie wygłaszano 4-5 nauk, a codziennie wieczorem spowiadało od 10 do 20 księży. W ciągu 10 dni rozdano ok. 25 tysięcy Komunii św.”; AA, Pismo z dnia 12 III 1994 r. z Biblioteki Zgromadzenia Księża Misjonarzy z Krakowa. Brak szczegółowych informacji o prowadzących misje w latach czterdziestych.

²³⁷ KP MBNP, s. 109. Misje wypadły dobrze, uczestniczyło w nich wielu wiernych, rozdano dużo Komunii św. „Porównując ją jednak z misją sprzed dziesięciu laty - trzeba przyznać, że pierwsza wypadła pod każdym względem wspanialej i mocniej - sądzę że dlatego, że była to pierwsza misja po wojnie, gdzie szczególnie odczuwano głód Słowa Bożego”.

16 września, ponownie misje święte prowadzili ojcowie redemptoryści Alfons Wittig i Stanisław Szczurek. Uczestniczyło w nich około 90 % parafian²³⁸. Cztery lata później odbyły się misje w dniach od 14 do 22 maja 1966 roku. Misje prowadzili znów księża ze Zgromadzenia XX Misjonarzy z Krakowa²³⁹.

Kolejne misje z okazji 50-lecia istnienia i działalności parafii MBNP odbyły się w dniach od 11 do 19 września 1971 roku. Nauki głosili ponownie księża ze Zgromadzenia Księża Misjonarzy św. Wincentego a Paulo: ksiądz Alojzy Niedziela z Bydgoszczy i ksiądz Bronisław Krempa z Krakowa²⁴⁰. Z okazji pięćdziesięciolecia parafii ks. kard. Stefan Wyszyński udzielił parafianom specjalnego błogosławieństwa²⁴¹. Pięćdziesięciolecie parafii MBNP zbiegło się z dwudziestopięcioletnim kierowaniem parafią przez księdza Czesława Rólskiego i jego 41 rocznicą pracy duszpasterskiej w Bydgoszczy. Główna uroczystość z tego tytułu odbyła się w środę 22 września 1971 roku²⁴².

Księża parafii MBNP ze szczególnym pietyzmem organizowali nabożeństwa ku czci Matki Boskiej, a zwłaszcza godzinki ku czci Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, w advencie Roraty, w maju nabożeństwa majowe, a w październiku nabożeństwa różańcowe. Dnia 7 października 1953 roku ksiądz proboszcz zainicjował, po odpowiednim przygotowaniu, nowennę do Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, która odtąd jest odmawiana w kościele szwedrowskim²⁴³. Odpust przypada w dniu 23 czerwca,

Jedną z form duszpasterstwa pozasakramentalnego były i są procesje organizowane w Uroczystość Bożego Ciała i na zakończenie Oktawy Bożego Ciała. W okresie odprawiania Mszy św. w kościele „tymczasowym” przy ul. Dąbrowskiego, trasa procesji prowadziła ulicami: ks. Ignacego Skorupki, Orlą, Stromą, a począwszy od roku 1928 ulicami: Ugory – T. Lenartowicza – Nowodworską – Ugory.

²³⁸ KMG, MBNP, t. 2 1956 >, k. 104.

²³⁹ KP, s. 125.

²⁴⁰ AP MBNP, Korespondencja z władzą duchowną 1961-1980, k. 193. Pismo z dnia 20 VIII 1971 r. do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie w sprawie jurysdykcji sakramentalnej na misje.

²⁴¹ KMG, MBNP, t. 2 1956 > Pismo N/5102/71/Pr, k. 201.

²⁴² KMG, MBNP, t. 2 1956 > Pismo ks. C. Rólskiego do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie z dnia 23 VI 1971 r.

²⁴³ KP, s. 95.

Procesje na Szwederowie posiadały zawsze uroczystą oprawę, wyróżniającą parafię MBNP wśród innych parafii bydgoskich. Odznaczały się barwnością oprawy plastycznej, tematyką ołtarzy, licznym uczestnictwem parafian i ich zaangażowaniem w przystrajaniu wszystkich domów mieszkalnych i innych posesji na trasie procesji, udziałem dwu orkiestr - kolejarzy i tramwajarzy, czasem także wojskowej.

Także po II wojnie światowej trasa procesji nie uległa zmianie. W pierwszych latach powojennych w procesjach uczestniczyły jeszcze orkiestry tramwajarzy lub kolejarzy, później już tylko „cywilni orkiestranci”²⁴⁴. Do roku 1961 procesje eucharystyczne na obszarze miasta odbywały się w poszczególne dni Oktawy Bożego Ciała, a inaugurowała je główna procesja z kościoła farnego w Uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa, odbywająca się przed południem, w obrębie Starego Miasta.

Po południu odbywała się procesja w parafii p.w. św. Wincentego a Paulo na Bielawach i w dwu parafiach peryferyjnych, w niedzielę oktawy w parafiach: Świętej Trójcy (przed południem) i Najświętszego Serca Pana Jezusa (po południu). Kończącą procesją ogólnomiejską była procesja w parafii Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w czwartek. W pozostałych parafiach procesje miały miejsce w innych dniach oktawy. W tzw. głównych procesjach uczestniczyły z reguły wszystkie parafie bydgoskie ze sztandarami i feretronami, w peryferyjnych jedynie parafie sąsiednie. Przyjęta wyżej kolejność odbywania procesji w „głównych” parafiach bydgoskich nawiązywała tradycją do roku 1920, kiedy to dokonany został podział parafii bydgoskiej na cztery okręgi duszpasterskie²⁴⁵.

Począwszy od roku 1961, na żądanie władz administracyjnych wszystkie procesje eucharystyczne na terenie miasta Bydgoszczy „musiały się” odbywać jedynie w Uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa²⁴⁶. W oktawie można je było organizować tylko na

²⁴⁴ „Ilustrowany Kurier Polski”, R.III:1947, nr 60; R.IV:1948, nr 151.

²⁴⁵ „Dziennik Bydgoski”, R.XIV:1921, nr 115, 118, 120, 122 i 123.

²⁴⁶ KMG, MBNP, t. 2 1956 >, k. 100; AP MBNP, Korespondencja z władzą duchowną 1961-1980, k. 48. Na pismo k. Rólskiego zawiadamiające Prezydium MRN w Bydgoszczy o zamiarze odbycia procesji w dniu zakończenia oktawy Bożego Ciała „zaproszono” księdza proboszcza do ratusza i oświadczono mu, że procesja może się odbyć tylko w sam dzień Bożego Ciała i polecono mu napisać podanie „... o procesję w tym dniu”. Poinformowano go również, że procesja wynagradzająca w piątek po

terenach przykościelnych poszczególnych parafii. W latach 1961-1965 procesje w parafii MBNP odbywały się w Uroczystość Bożego Ciała w godzinach popołudniowych (o godzinie 18.00), począwszy od roku 1966 przed południem²⁴⁷.

Ingres OO Jezuitów, po ponad 160. latach od kasaty zakonu w Bydgoszczy, w Uroczystość Najświętszego Serca Jezusowego w dniu 20 czerwca 1946 roku do kościoła poewangelickiego przy placu Kościeleckich poprzedziła Msza św. w kościele Najświętszego Serca Pana Jezusa przy placu Piastowskim i procesja wszystkich parafii głównymi ulicami miasta do przekazanej Jezuitom świątyni²⁴⁸.

Fakt ten zapoczątkował odbywające się odtąd doroczne procesje w Uroczystość Najświętszego Serca Jezusowego w piątek po oktawie Bożego Ciała, stanowiące wynagrodzenie za zniewagi uczynione Sercu Jezusowemu. Procesje te w latach 1947-1948 organizowane były na trasie od kościoła NSPJ przy placu Piastowskim do kościoła OO Jezuitów pod wezwaniem św. Andrzeja Boboli przy placu Kościeleckich ulicami Śniadeckich i Gdańską przez plac Teatralny, ul. Mostową, Stary Rynek i ul. Teofila Magdzińskiego²⁴⁹. Od roku 1949 procesje podążały nową trasą tj. ulicami: Śniadeckich, Zygmunta Krasińskiego, 3 Maja i Bernardyńska²⁵⁰. W procesjach tych uczestniczyły wszystkie parafie bydgoskie ze sztandarami i feretronami, wielu księży i tłumy wiernych, oceniane w latach 1947 i 1948 na około 30 tysięcy osób²⁵¹.

oktawie nie może się w żadnym wypadku odbyć. Ks. Rólski powiadomił o tym superiora OO. Jezuitów o. W. Wantuchowskiego i władze kurialne prosząc o interwencję w Prokuraturze Wojewódzkiej jako instytucji sprawującej nadzór nad legalnością i prawidłowością decyzji władz administracyjnych. Skarga Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie na postępowanie władz administracyjnych w tej sprawie oraz prośba o uchylenie zakazu odbycia procesji wynagradzającej nie odniosła skutku; KP MBNP, Korespondencja z władzą duchowną 1961-1980, k. 52. „OO Jezuitów nie wnieśli żadnej petycji do jakiegokolwiek instancji w sprawie swej procesji wynagradzającej”. Według oświadczenia superiora o. K. Wójta z dnia 8 III 1995 r. brak dokumentów z tego okresu w archiwum parafialnym OO Jezuitów w Bydgoszczy.

²⁴⁷ Decyzje Wydziału Spraw Wewnętrznych PMRN w Bydgoszczy.

²⁴⁸ „Ilustrowany Kurier Polski”, R. II: 1946, nr 168 i 175.

²⁴⁹ Ibidem, R. III: 1947, nr 158; Ibidem, R. IV: 1948, nr 153.

²⁵⁰ Ibidem, R. V: 1949, nr 171 i 176; R. VI: 1950, nr 168.

²⁵¹ Ibidem, R. III: 1947, nr 161; R. IV: 1948, nr 153.

Wraz ze wzmagającą się walką Państwa z Kościołem katolickim utrudniano z każdym rokiem organizowanie tej procesji, która przechodząc przez całe śródmieście Bydgoszczy świadczyła jednoznacznie o religijności bydgoszczan i ich przywiązaniu do Kościoła. Dlatego też w następnych latach skierowano administracyjnie procesję z placu Kościeleckich ulicami: Bernardyńską, Kujawską, Sierocą, Nową i Ugory do kościoła MBNP na Szwederowie, a w roku 1961 wojewódzkie i miejskie władze administracyjne zakazały organizacji tej procesji²⁵². Odbywały się one mimo to nadal, ale bez zgody władz i jedynie wokół kościoła OO Jezuitów, stanowiąc w pewnym stopniu formę demonstracji antypaństwowej.

W Uroczystość Wszystkich Świętych, dnia 1 listopada każdego roku, parafia Matki Boskiej Nieustającej Pomocy organizowała procesje żałobne. Procesje kierowały się z kościoła parafialnego na cmentarz przy ul. Kossaka każdorazowo ulicami: Mariacką, Stanisława Leszczyńskiego, Żuławy, Stromą i Kossaka²⁵³. W połowie lat pięćdziesiątych organizacja także i tych procesji została zakazana.

Znaczny był udział parafii MBNP w ogólnopolskich czy ogólnomiejskich uroczystościach kościelnych. Pod koniec 1948 roku w odpowiedzi na noworoczny list Episkopatu Polski o inauguracji przygotowań do oddania Narodu Polskiego w opiekę Najświętszemu Sercu Pana Jezusa²⁵⁴ miały miejsce na terenie parafii osobiste poświęcenia Najświętszemu Sercu Jezusowemu rodzin, stanów i zrzeczeń katolickich. Poświęcenie poszczególnych grup poprzedziły uroczyste tridua²⁵⁵. Zgodnie z uchwałą Episkopatu Polski z roku 1948, dnia 28 października 1951 roku nastąpiło uroczyste poświęcenie Narodu Polskiego Najświętszemu Sercu Pana Jezusa. Akt ten w czasie sumy w Uroczystość Chrystusa Króla poprzedzono w parafii „Tygodniem Modlitw”, a wieczorem odbyła się procesja z Najświętszym Sakramentem wokół kościoła²⁵⁶. Uroczystości ogłoszonego przez papieża Piusa XII Jubileuszowego Roku Maryjnego (1954) rozpoczęły się

²⁵² KMG, MBNP, t. 2 1956 >, k. 88.

²⁵³ AP MBNP, Korespondencja ogólna 1949-1986, k. 11. Za zgodą Zarządu Miasta Bydgoszczy z dnia 29 X 1949 r. W piśmie stwierdzono, że o zezwolenie na odbycie procesji żałobnej należy prosić, a nie jedynie informować o jej zamierzonym odbyciu.

²⁵⁴ KP, s. 75.

²⁵⁵ Ibidem, s. 76.

²⁵⁶ Ibidem, s. 91.

w Uroczystość Objawienia Pańskiego nowenną do Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, modlitwą Ojca św. z okazji Roku Jubileusowego oraz procesją²⁵⁷.

Dnia 5 maja 1957 roku parafia przeżywała uroczystość odnowienia Ślubów Jasnogórskich, zapoczątkowującą równocześnie Wielką Nowennę. Po południu o godz. 18.00 odbyła się procesja Maryjna z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej, podczas której poszczególne stany złożyły ślubowanie²⁵⁸. Od roku 1955 organizowane były pielgrzymki do Sanktuarium Matki Boskiej Częstochowskiej na Jasnej Górze. W latach 1955-1957 każdorazowo wzięło w nich udział około 300 pielgrzymów²⁵⁹.

W dniach od 4 do 11 września 1960 roku w kościele MBNP odbyły się tygodniowe rekolekcje prowadzone przez Ojców Franciszkanów z Poznania w ramach „Maryjnego Tygodnia Modlitw” dla całego miasta, zakończone „Kongresem Maryjnym”, z udziałem księdza kard. Stefana Wyszyńskiego i ks. bpa Lucjana Bernackiego. W niedzielę w czasie sumy, której przewodniczył ks. bp Bernacki, ks. Prymas wygłosił kazanie, a następnie odbyła się procesja różańcowa do pięciu ołtarzy. Uczestniczyli w niej wierni z całego miasta²⁶⁰. W Kongresie uczestniczyło pięciu biskupów, audytor Roty Rzymskiej ks. Bolesław Filipiak oraz około 100 księży z Bydgoszczy i okolic²⁶¹.

Dnia 29 maja 1966 roku w ramach uroczystości Tysiąclecia Chrztu Polski na cmentarzu przykościelnym wśród trzydziestotysięcznego tłumu wiernych ks. kard. Stefan Wyszyński, przy udziale ks. kard. Karola Wojtyły dokonał koronacji obrazu Matki Boskiej z Różą, który później z powrotem przewieziono do fary²⁶².

Dnia 1 października 1968 roku dla uczczenia 50. Rocznicy Odzyskania Niepodległości na terenie przykościelnym miała miejsce kościelna uroczystość upamiętniająca ten fakt, w której obok księdza Prymasa uczestniczyło czterech biskupów, a kazanie wygłosił były

²⁵⁷ Ibidem, s. 94.

²⁵⁸ Ibidem, s. 101.

²⁵⁹ Ibidem, s. 102.

²⁶⁰ Ibidem, 103-105.

²⁶¹ WAG, R. XVI:1961, nr 2, s. 49-51.

²⁶² KP, s. 125; S. Pastuszewski, *Madonny bydgoskie*, w: „Kalendarz Bydgoski na rok 1995”, s. 204; M. Aleksandrowicz, *Kościół farny w Bydgoszczy. Krótki zarys dziejów*, Bydgoszcz 1991.

powstaniec wielkopolski ks. bp Kazimierz Kowalski, ordynariusz chełmiński. Głos zabrał też ksiądz Prymas²⁶³.

Jedną z form oddziaływania pozasakramentalnego na rozwój życia duchowego wspólnoty parafialnej są w okresie po Bożym Narodzeniu odwiedziny duszpasterskie u parafian, zwane kolędą. O ile w okresie międzywojennym i bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej prawie wszyscy parafianie przyjmowali odwiedziny, a w latach 50. jedynie pojedyncze rodziny (średnio od 6 do 10 rodzin) nie przyjmowały kolędy, to w latach 60. znacznie wzrosła liczba rodzin nie przyjmujących odwiedzin duszpasterskich. Przykładowo w roku 1962 na 2.000 rodzin objętych w tym roku kolędą odmówiło jej przyjęcia 30, w roku 1963 na 2.400 rodzin odmówiło 60, w 1964 roku na 2.423 rodziny odmówiło 70, ale już w następnym roku na 2.490 rodzin nie przyjęło duszpasterzy 160 rodzin, w roku 1966 na 2.500 rodzin odmówiło przyjęcia kolędy 170, a w 1969 roku na identyczną liczbę rodzin aż 275. Ten wzrastający gwałtownie proces odmowy przyjmowania kolędy (1.5 % rodzin w roku 1962 do 11 % rodzin w 1969 roku) stanowił wyraźny dowód wzmożonego wzrostu sekularyzacji mieszkańców dzielnicy, wpływ programowanej ateizacji oraz obaw osób zatrudnionych „na odpowiedzialnych stanowiskach” przed ujawnieniem faktu przyjęcia przez nich kolędy wobec pracodawców²⁶⁴. Wydaje się, że na tak nagły wzrost liczby rodzin nie przyjmujących kolędy w latach 60. wpłynęło zaostrzenie polityki antykościelnej Władysława Gomułki, i kierownictwa partii zwłaszcza po „Orędziu biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim” z 18 listopada 1965 roku oraz w okresie przygotowań i obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski w 1966 roku.

14. Katechizacja

W okresie międzywojennym nauka religii odbywała się w ramach zajęć szkolnych w szkołach powszechnych usytuowanych w obrębie parafii. W tym okresie w dzielnicy Szwederowo nie było ani średnich szkół ogólnokształcących, ani zawodowych. Nauki religii udzielali

²⁶³ KP, s. 133.

²⁶⁴ KMG, MBNP, t. 2 1956>, Sprawozdania duszpasterskie z lat 1962-1969.

katecheci. Brak bliższych danych o ich liczbie i nazwiskach. Ksiądz proboszcz Jan Konopczyński nie występował do Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie o nadanie misji kanonicznych do nauczania religii osobom, które jej uczyły w szkołach mieszczących się na Szwederowie²⁶⁵.

Po II wojnie światowej nauka religii była też prowadzona w ramach zajęć szkolnych. W roku 1951 po raz pierwszy usunięto ją administracyjnie ze szkół na terenie całego kraju. Odtąd odbywała się ona w ramach tzw. katechizacji pozaszkolnej, obejmującej wszystkie dzieci i młodzież zamieszkałe w obrębie parafii, a więc zarówno uczęszczające do szkół usytuowanych na Szwederowie, jak i w innych dzielnicach Bydgoszczy oraz innych miejscowościach. Brak odpowiednich pomieszczeń na terenie parafii stwarzał ogromne problemy w realizacji programu katechetycznego²⁶⁶.

Po powrocie w roku 1957 religii do szkół, dekretem Prymasa²⁶⁷ księży z parafii MBNP objęli funkcje prefektów (od stycznia 1957 roku ks. Zenon Willa) w położonych na terenie parafii szkołach średnich: II Liceum Ogólnokształcącym im. Mikołaja Kopernika kontynuującym tradycje Miejskiego Liceum i Gimnazjum Męskiego im. M. Kopernika, eksmitowanego na jesieni 1948 r. z gmachu w śródmieściu w związku z jego zajęciem przez szkołę świecką Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (RTPD) przy ul. Nowodworskiej 58 i mieszczącym się od 1957 roku w tym samym gmachu Państwowym Liceum Pielęgniarskim²⁶⁸ oraz w Szkole Podstawowej nr 12 przy ul. Kcyńskiej.

Nauczanie religii w szkołach nie trwało jednak długo, gdyż już w roku 1961 władze szkolne wyrugowały ponownie religię spośród przedmiotów nauczanych w szkołach. Katechizację przeniesiono znów do obiektów parafialnych. W parafii nauczano religii 5 osób - czterech księży i jedna siostra zakonna, w zasadzie w dwu, niewielkich zresztą pomieszczeniach: kaplicy w budynku przy plebanii oraz

²⁶⁵ AAG, AKM I, Misje Kanoniczne 1929, sygn. 479.

²⁶⁶ KP, s. 89: „trudność to pomieszczenia dla młodzieży: nauka odbywa się więc w kościele, w zakrystii. Jedyna dodatnia strona katechizacji pozaszkolnej – to większe powiązanie młodzieży z życiem parafialnym - ujemną stroną - to zbyt wielka liczba poszczególnych grup i brak odpowiedniego pomieszczenia”.

²⁶⁷ KMG, MBNP, t. 2 1956>, k. 3. Dekret z dnia 24 VI 1957 r. - Nr 6699/57/PR.

²⁶⁸ K. Żłobińska, *Jubileusz „Medyka” - bydgoskie białe czepki*. w: „Kalendarz Bydgoski na rok 1994”, s. 109-114.

w kaplicy w kościele. Katechizację wstępną prowadziła siostra zakonna, katechizację podstawową i zasadniczą księża oraz siostra (klasa I). W roku 1971 katechizacją wstępną objęto 204 dzieci, katechizacją podstawową i zasadniczą 2.449 osób. W katechizacji uzupełniającej uczestniczyło 518 osób, w katechizacji młodzieży pozaszkolnej 54 osoby. We wszystkich grupach, poza dziećmi z klasy III przygotowywanymi ponadto do I Komunii św. (376 dzieci) zajęcia prowadzone były przez jedną godzinę tygodniowo. Łącznie z różnych form katechizacji w roku szkolnym 1970/1971 skorzystało 3.225 osób tj. 14,7 % ogółu katolików zamieszkujących (według szacunku) obszar parafii. Problem zaradzenia brakowi odpowiednich pomieszczeń dla zajęć katechetycznych był przedmiotem szczególnej troski, zarówno proboszcza jak i władzy duchownej przeprowadzającej wizytacje duszpasterskie²⁶⁹.

Mimo, że parafia nie posiadała pomieszczeń odpowiadających wymogom władz szkolnych na przestrzeni lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych corocznie nękana była żądaniem Wydziału Oświaty Miejskiej Rady Narodowej w Bydgoszczy o nadsyłanie corocznych sprawozdań z działalności punktów katechetycznych na terenie parafii. W odpowiedzi na powtarzające się rokrocznie pisma w tej sprawie, proboszcz każdorazowo odpowiadał, że punktów katechetycznych na terenie parafii brak, a nauka religii odbywa się w ramach nauki duszpasterskiej w kościele²⁷⁰. W roku 1965 proboszcz przesłał do władz oświatowych protest przeciwko ingerencji Państwa w sprawy wychowania moralnego i religijnego dzieci²⁷¹.

²⁶⁹ KMG, MBNP, t. 2>, k. 215-244. Protokół powizytacyjny z wizytacji przeprowadzonej przez bpa Jana Czerniaka w dniach 7-9 V 1971 r.

²⁷⁰ AP MBNP, Korespondencja z władzami świeckimi 1947-1967, k. 115, 117-118, 120; AP MBNP, Korespondencja ogólna 1949-1986, k. 148, 164-165, 172 i 187.

²⁷¹ AP MBNP, Korespondencja z władzami świeckimi 1947-1967, k. 116. Pismo Parafii z dnia 20 I 1965 r. - l.dz. 17/65: „...zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 20 I 1965 w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych (Dz. U. Min. Ośw., Nr 10, poz. 124) oraz instrukcja Ministerstwa Oświaty z dnia 21 XI 1961 r. dotyczące trybu realizacji zarządzenia dotyczącego punktów katechetycznych (Dz. U. Min. Ośw., Nr 13, poz. 177) nie mają mocy obowiązującej również na podstawie art. 5 i art. 3 konwencji w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty (Dz. U. PRL z dnia 17 XI 1964, nr 40, poz. 268). Nadmieniam, że wszelka ingerencja Państwa w sprawy wychowania religijnego i moralnego jest niedopuszczalna, gdyż należy wyłącznie do rodziców dzieci”.

Należy podkreślić, że stosunek władz oświatowych miasta Bydgoszczy w okresie powojennym do parafii MBNP z reguły był nieprzychylny. Nie mając odpowiednich warunków do prowadzenia nauki przygotowawczej do Sakramentów św. proboszcz ks. Czesław Rólski wystąpił w 1948 i 1949 roku do Inspektoratu Oświaty w Bydgoszczy z prośbą o zezwolenie na odbywanie nauki przygotowawczej w godzinach popołudniowych kilka razy w tygodniu w szkołach powszechnych na Szwederowie (w 1945 roku w Szkole Powszechnej przy ul. Dąbrowskiego nauki przygotowawcze się odbywały). W roku 1948 wyjątkowo zezwolono na korzystanie z jednej z sali²⁷², w następnym roku prośba została załatwiona odmownie²⁷³. Także i w 1957 roku prośbę skierowaną w tej samej sprawie do ówczesnego Wydziału Oświaty PMRN w Bydgoszczy załatwiono odmownie ze względu na „przeludnienie klas”²⁷⁴.

15. Służby kościelne

Wśród pracowników kościelnych wyróżnić można w szczególności organistów i kościelnych. Pierwszym organistą, jeszcze w tzw. „kościelnie tymczasowym” przy ul. Dąbrowskiego był Jan Świetlik²⁷⁵, a od roku 1922 Alojzy Domachowski²⁷⁶. Z kolei od roku 1924 funkcję tę pełnił Franciszek Masłowski²⁷⁷, a od 1926 do 1949 roku Anzelm Kędzierzyński²⁷⁸. Po przejściu A. Kędzierzyńskiego na emeryturę obo-

²⁷² AP MBNP, Korespondencja z władzami świeckimi 1947-1967, k. 30. Pismo Insp. Ośw. z dnia 8 XI 1948 - Nr 6999/48.

²⁷³ Ibidem, k. 29. Pismo Inspektora Szkolnego J. Augustyna z dnia 4 X 1949 - Nr 6920/49.

²⁷⁴ Ibidem, k. 108. Pismo Wydz. Ośw. Nr 0-VI-29/3/57 z dnia 11 II 1957 r.

²⁷⁵ J. K o n o p c z y Ń s k i, op. cit., s. 18.

²⁷⁶ Księga Adresowa miasta Bydgoszczy na rok 1922, s. 23.

²⁷⁷ „Dziennik Bydgoski”, R. XVII: 1924, nr 30.

²⁷⁸ AP MBNP, Korespondencja ogólna 1949-1986, k. 15 i 16. Pismo z dnia 24 IX 1949. Anzelm Kędzierzyński był absolwentem kursu organistowskiego Szkoły Muzyki Kościelnej przy Konserwatorium w Poznaniu. Kierował też chórem. W czasie jego dyrygentury w latach międzywojennych nastąpił liczbowy i repertuarowy rozkwit chóru.

wiązki organistów pełnili: Paweł Morgała (w latach 1949-1954)²⁷⁹, Jarosław Przepodobny²⁸⁰, od roku 1971 Stanisław Maza²⁸¹.

Pierwszym kościelnym w „kościelnie tymczasowym” był Franciszek Lewicki²⁸², następnie Józef Kaizer²⁸³, później Zbigniew Kołaczyński. Kościelni wielokrotnie się zmieniali i nie udało się znaleźć informacji na ten temat. W „nowym kościele” od 7 listopada 1938 roku kościelnym był Józef Maternowski²⁸⁴. Od 15 września 1948 roku na podstawie ustnej umowy funkcję tę pełnił Adam Pająk²⁸⁵.

16. Rada Parafialna

W dwa lata po ustanowieniu okręgu duszpasterskiego na Szwederowie ks. J. Konopczyński w oparciu o zalecenie Kurii Arcybiskupiej w Gnieźnie z dnia 22 kwietnia 1922 roku przeprowadził wybory Dozoru i Reprezentacji Parafialnej²⁸⁶. Dnia 17 lipca 1922 roku do Dozoru Kościelnego wybrani zostali: kupiec Ignacy Beczyński, przedsiębiorca budowlany Franciszek Jarocki, emeryt Jan Kroc, kolejarz Teodor Maliński, ekspedytor pocztowy Jan Modrakowski, mistrz stolarski Adam Piotrowski, właściciel fabryki mebli Bolesław Siudowski, kra-

²⁷⁹ AP MBNP, Korespondencja ogólna 1949-1986, k. 96 i 97. Pisma w sprawie referencji.

²⁸⁰ Ibidem, k. 98; AP MBNP, Korespondencja z władzą duchowną 1954-1960, k. 252; Korespondencja z władzą duchowną 1961-1980, k. 149. Absolwent Liceum Muzycznego w Bydgoszczy. Otrzymał wypowiedzenie posady organisty i dyrygenta chóru od 1 XII 1956 r.

²⁸¹ KMG, MBNP, t. 2 1956 →, k. 210. Objął obowiązki organisty i dyrygenta czterdziestoosobowego chóru na podstawie umowy z dnia 27 III 1971 r. Był absolwentem czteroletniej Szkoły Organistowskiej w Przemysłu i dwuletniego konserwatorium we Lwowie; AP MBNP, Korespondencja z władzą duchowną 1961-1980, k. 189. Pismo z dnia 3 IV 1971 - l.dz. 114/71. Umowa.

²⁸² J. K o n o p c z y Ń s k i, op. cit., s. 18.

²⁸³ Księga Adresowa miasta Bydgoszczy na rok 1922, s. 23.

²⁸⁴ AAK, AKM I, Wizytacje pasterskie w Szwederowie, wizytacja z 1 XII 1936, sygn. 261.

²⁸⁵ KMG, MBNP, t. 2 1956>, k. 14. Protokół powizytacyjny z dnia 9 V 1971.

²⁸⁶ J. K o n o p c z y Ń s k i, op. cit., s. 22. W piśmie Kurii stwierdzono m.in.: „Nie przesądając możliwości ewentualnych zmian pod względem terytorialnym, których konieczność w przyszłości okazać się może, a ku czemu prawo wyraźnie sobie zastrzegamy, uważamy za wskazaną polecić obecnie przeprowadzenie wyborów do Dozoru i Reprezentacji Parafialnej na dotychczasowy obszar parafii Szwederowo celem oddania wybranym korporacjom kościelnym zarządu majątku kościelnego i stworzenia podstawy do nadania dotychczasowemu administratorowi tytułu i praw rzeczywistego proboszcza”.

wiec Feliks Szeliga, urzędnik miejski Szczepan Zalewski i robotnik Józef Zieliński²⁸⁷.

Natomiast do Reprezentacji weszli: Józef Bettyna, Ludwik Daroń, Julian Doberszyc, Adam Deręgowski, Leon Drzycimski, Piotr Finz, Maksymilian Figurski, Antoni Gwiazdowski, Leon Gaca, Aleksander Knitz, Bronisław Konieczka, Józef Kędzierski, Antoni Kolańczyński, Jan Kwiatkowski, Ignacy Karwat, Andrzej Lewandowski, Franciszek Lewandowski, Józef Maternowski, Antoni Modrakowski, Jakub Majgowski, Władysław Piskorski, Marcin Skrobaczewski, Bolesław Sass, Franciszek Schutzmann, Józef Szmelter, Władysław Stasiński, Michał Szmyt, Andrzej Szczepański, Adam Siudziński i Anastazy Winowiecki. Przewodniczącym Reprezentacji wybrano Bronisława Konieczkę²⁸⁸.

W związku z wejściem w życie konkordatu z dnia 10 lutego 1925 roku między rządem polskim a Stolicą Apostolską zgodnie z artykułem XXV wszystkie przepisy pozostające z nim w sprzeczności zostały *ipso facto* uchylone. Od tego momentu, pod względem administracji majątkowej, gminy kościelne przestały działać przez Dozory i Reprezentacje, a zarząd przeszedł zgodnie z Kodeksem Prawa Kanonicznego (*Codex Iuris Canonici*) na każdorazowych rządców kościołów (*rector ecclesiae*), łącznie z Radą Parafialną. Radzie Parafialnej nie przysługiwały już jednak uprawnienia dawnego Dozoru, który miał znaczne upoważnienia w zakresie administracji i gospodarki majątkiem kościelnym danej parafii, lecz tylko głos doradczy. Odtąd sam beneficjent zasadniczo administrował majątkiem beneficjalnym²⁸⁹. Ponieważ jednak przepisy art. IV konkordatu z 1925 roku zapewniały Kościołowi egzekucję świecką podatków tylko pod warunkiem, gdy żądanie ich było oparte na ustawie państwowej, a nie było jeszcze polskiej ustawy regulującej podatki kościelne, uchwalenie ich i nakładanie odbywało się tymczasowo na mocy pruskiej ustawy z dnia 14 lipca 1905 roku, która w § 1 przewidywała „uchwały gmin kościelnych” tzn. podjęte przez Dozory Kościelne i Prezentacje Parafialne.

²⁸⁷ Ibidem, s. 22; *Księga Adresowa miasta Bydgoszczy na rok 1922*.

²⁸⁸ J. K o n o p c z y ń s k i, op. cit., s. 22-23.

²⁸⁹ „Mieś. Kość.”, Zarządzenie nr 7 i 24 z 1926 r.

Działanie Dozorów i Reprezentacji było koniecznym jedynie tam, gdzie istniała potrzeba stworzenia dochodów w formie podatków. Natomiast tam, gdzie kościoły i beneficja czerpały dostateczne środki na pokrycie swych potrzeb, stosowanie ustawy z dnia 14 lipca 1905 r. i 20 czerwca 1875 r. o Dozorach i Reprezentacjach było zbędne, a nawet wręcz sprzeciwiałoby się obowiązującemu systemowi zarządu mienia kościelnego opartemu na prawie kanonicznym. Kościoły i beneficja pragnące pobierać podatki kościelne miały obowiązek stosować się do przepisów ustawowych i przywrócić prawidłowy skład Dozorów i Reprezentacji oraz przedkładać im do uchwalenia podatki wymagające przymusowego ściągnięcia²⁹⁰. Dnia 11 stycznia 1926 roku wojewoda poznański hr. Adolf Bniński w myśl art. XVI i XXV oraz Kanonów 1183 i 1184 odpowiednio do § 55 ustawy z dnia 20 czerwca 1875 roku, w połączeniu z zarządzeniem Ministerstwa Oświaty z dnia 28 listopada 1926 roku, wyraził zgodę, aby w oparciu o dekret kard. Edmunda Dalbora z dnia 7 stycznia 1926 roku przestały istnieć z dniem 1 lutego 1926 roku na całym obszarze województwa Reprezentacje Parafialne. Dozory Kościelne działały nadal pod nazwą „Rady Parafialne”²⁹¹.

Dozór pracował w niezmienionym składzie przez dwie kolejne kadencje. Po wyborach w końcu 1929 roku w skład nowo wybranego Dozoru obok uprzednio w nim pracujących: Jana Krocza, Teodora Melińskiego, Adama Piotrowskiego, Feliksa Szeligi, Szczepana Zalewskiego i Józefa Zielińskiego weszli: listonosz Jan Gierszewski, kowal Jan Nowak i nauczyciel Władysław Wnuk. W wyborach w 1934 roku dodatkowo w skład Dozoru wszedł pracownik kanalizacji miejskiej Maciej Kubiak. Jak wynika z zachowanych notatek prasowych i źródeł pośrednich np. protokołów powizytacyjnych Jan Krocza i Feliksa Szeliga byli członkami Dozoru Kościelnego do wybuchu II wojny światowej.

Po przerwie okupacyjnej dnia 18 grudnia 1946 roku miało miejsce zaprzysiężenie nowej Rady Parafialnej. W jej skład weszli zatwierdzeni przez Kurię Metropolitalną członkowie: kolejarz Jan Kędzierski, kupiec Michał Kruszczyński, pracownik kanalizacji miejskiej Michał

²⁹⁰ „Mieś. Kość.”, R. XLIV:1929, nr 2, poz. 32.

²⁹¹ „Mieś. Kość.”, R. XLI:1926, nr 2, poz. 24. Rady Parafialne - l.dz. 827/26 I z dnia 11 I 1926 r.

Kubiak, mistrz stolarski Wiktor Piotrowski, młynarz Teofil Szulc, mistrz rzeźnicki Stefan Staszewski, przemysłowiec Tadeusz Sulkie-wicz i nauczyciel Władysław Wnuk²⁹². Czterech z nich: Jan Kędzierski, Michał Kruszczyński, Tadeusz Sulkie-wicz i Władysław Wnuk zostali mianowani członkami Rady na lat sześć, pozostali tylko na trzy lata. Dnia 3 stycznia 1948 roku kadencja tej Rady została przedłużona na okres dalszych sześciu lat²⁹³. Skład Rady nie uległ zmianie przez najbliższe dwanaście lat. Przedkładane Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie wykazy osób proponowanych do Rady były każdorazowo zatwierdzane przez Kurię m.in. pismem z dnia 8 czerwca 1953 r.²⁹⁴ stary skład Rady został zatwierdzony do dalszego sprawowania swych funkcji na dalsze sześć lat (M. Kubiak, W. Piotrowski, T. Szulc i S. Staszewski) i na trzy lata (J. Kędzierski, M. Kruszczyński, T. Sulkie-wicz i W. Wnuk). W roku 1957 do Rady Parafialnej wchodził nadal J. Kędzierski, M. Kubiak, W. Piotrowski, S. Staszewski, T. Sulkie-wicz, T. Szulc i W. Wnuk²⁹⁵. Dnia 30 września 1960 roku Kuria Metropolitalna w Gnieźnie zatwierdziła dotychczasowy skład Rady na dalsze trzy lata. W miejsce zmarłego na początku marca 1960 roku T. Sulkie-wicza zatwierdzony został robotnik Antoni Brzykcy²⁹⁶.

W latach 1964-1972 Radę Parafialną tworzyli zatwierdzeni przez Kurię Metropolitalną w Gnieźnie parafianie: A. Brzykcy, J. Kędzierski, M. Kubiak, W. Piotrowski, T. Szulc, S. Staszewski i W. Wnuk. Nie zmieniany od lat, co prawda zatwierdzany każdorazowo przez Kurię Metropolitalną skład Rady, wzbudzał troskę władz kurialnych, które proponowały proboszczowi jej odmłodzenie²⁹⁷. Istotnie Radę

²⁹² AP MBNP, Rada Parafialna, k. 2. Nominacja z dnia 7 XIII 1946 r. Nr 10698/46.

²⁹³ Ibidem, k. 3. Pismo nr 13039/47/NII z dnia 3 I 1948 r.

²⁹⁴ Ibidem, k. 6. Pismo nr KM-5154/53/K w odpowiedzi na prośbę proboszcza z dnia 28 V 1953 r. (l. dz. 312/53) o zatwierdzenie dotychczasowego składu Rady na dalsze lata bez zmian.

²⁹⁵ KMG, MBNP, t. 2 1956>, k. 28.

²⁹⁶ AP MBNP, Rada Parafialna, k. 7. Pismo z dnia 3 IX 1960 r. - KM-7742/60/Nt. Kadencja W. Wnuka, M. Kruszczyńskiego, M. Kubiaka i J. Kędzierskiego do 20 IX 1966 r. Kadencja W. Piotrowskiego, S. Staszewskiego, T. Szulca i A. Brzykcego do 30 IX 1963 r.

²⁹⁷ KMG, MBNP, t. 2 1956>. Protokół powizytacyjny z dnia 9 V 1971 r. podpisany przez suffragana gnieźnieńskiego bpa Jana Czerniaka. „Z członkami Rady spotkałem się przy plebanii ... są bardzo oddani Duszpasterzowi i swojej parafii, zdradzają dojrzały zmysł kościelny - przejawiający się w zatroskaniu i poczuciu odpowiedzialności za losy całego Kościoła. Są już raczej w podeszłym wieku. Stąd przy wybieraniu nowego składu Rady

tworzyli niewątpliwie ludzie zaangażowani w sprawę Kościoła i o dużej praktyce życiowej, ale mocno zaawansowani w latach, będący na emeryturze lub w wieku przedemerytalnym. Zwerbowanie do Rady młodszych parafian natrafiało na duże trudności z uwagi na fakt ich zaangażowania zawodowego, a także obawy o utratę pracy z chwilą podjęcia się funkcji społecznej w instytucji kościelnej.

17. Działalność stowarzyszeń parafialnych

W ramach prowadzonej przez Kościół katolicki działalności kultowej i charytatywno-oświatowej załączki bractw i stowarzyszeń katolickich w parafii MBNP powstawały od jej erekcji. Pod koniec 1938 roku osiągnęły liczbę dwiętnastu. Ponadto na obszarze Szwedero-wa działało, współpracując ściśle z parafią, Towarzystwo Obywateli Szwedero-wa. W okresie międzywojennym realizował swe zadania Trzeci Zakon Franciszkański oraz bractwa: Arcybractwo Matek Chrześcijańskich, Bractwo Wstrzemięźliwości oraz Bractwo Światła. Po II wojnie światowej wznowiły swą działalność III Zakon i Arcy-bractwo Matek Chrześcijańskich

Spośród stowarzyszeń katolickich prowadzących działalność formacyjną, charytatywną, kulturalno-oświatową i narodową na terenie parafii pełniły swe posłannictwo: Żywy Różaniec (w czterech grupach stanowych), Krucjata Eucharystyczna, Papieskie Dzieło Rozkrzewiania Wiary, Koło Ministrantów, Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia i Konferencja Panów św. Wincentego a Paulo, Katolickie Stowarzyszenie Mężów, Katolickie Stowarzyszenie Kobiet, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej, Katolickie Stowarzyszenie Robotników Polskich oraz Chór Kościelny.

Wybuch II wojny światowej przerwał pracę wszystkich bractw i stowarzyszeń, chociaż członkowie Żywego Różańca usiłowali konspiracyjnie kontynuować swą działalność w mieszkaniach.

Po wojnie większość stowarzyszeń jak: Żywy Różaniec, Krucjata Eucharystyczna, Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia wznowiły pracę, ale przyszło im działać w odmiennych warunkach społeczno-

sugerowałem - a podzielał to w pełni ks. proboszcz - włączenie do niej także osób nieco młodszych - w wieku około 30-50 lat.”

politycznych. Rządzące komunistyczne ugrupowania polityczne dążyły bowiem konsekwentnie do planowej ateizacji społeczeństwa i pełnego wyparcia Kościoła z życia politycznego i społecznego w kraju. Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 2 października 1947 roku w sprawie uchylecia Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 28 stycznia 1934 roku o stowarzyszeniach służących katolickim celom religijnym i wyznaniowym²⁹⁸ istniejące aktualnie stowarzyszenia katolickie objęto działaniem ogólnych przepisów prawa o stowarzyszeniach. Jeszcze dalej poszedł dekret o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach²⁹⁹ i rozporządzenie Ministra Administracji Publicznej z dnia 6 sierpnia 1949 roku w sprawie wykonania dekretu z 5 VIII 1949 roku³⁰⁰. Na mocy artykułu 2 w nowym brzmieniu, stowarzyszenia, które były wyłączone spod przepisów prawa o stowarzyszeniach oraz związki religijne uznane prawnie ulegały rozwiązaniu, jeżeli w ciągu 90 dni od wejścia w życie powyższego dokumentu nie uzyskały zgody odpowiednich władz administracji państwowej na rejestrację i dalszą działalność. W myśl artykułu 2 wspomnianego dekretu do stowarzyszeń działających w dniu wejścia w życie dekretu, a służących katolickim celom religijnym i wyznaniowym, stosowało się przepisy prawa o stowarzyszeniach z 1932 roku. Dekret poszerzał wymogi przepisów ustawy z 1932 roku i żądał od wszystkich organizacji rejestracji z podaniem imiennego spisu członków.

Z końcem października 1949 roku Episkopat wydał komunikat „...że zrzeczenia religijne jak III Zakony, Bractwa kościelne i pobożne związki, uległy mocą tego dekretu rządowego w obliczu Państwa w dniu 4 listopada rozwiązaniu”³⁰¹. Tym samym uległy rozwiązaniu bractwa i stowarzyszenia, które po II wojnie światowej wznowiły swą działalność przy parafiach. Jak stwierdzał dalej komunikat: „Nie uległy jednak jako posiadające erekcję kanoniczną rozwiązaniu w obliczu Kościoła. Wierni spełniać będą tym gorliwiej i sumiennie swoje obowiązki, wypływające z przynależności do Mistycznego Ciała Jezusa Chrystusa, wyrzekając się ustrojów i form zrzeczeń religijnych”³⁰².

²⁹⁸ Dz. U. R.P. nr 65, poz. 395.

²⁹⁹ Ibidem, nr 45, poz. 335.

³⁰⁰ Ibidem, nr 47, poz. 358.

³⁰¹ T. Biedroń, *Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej*, w: *Chrześcijanin w świecie*, R.XVII: 1985, nr 141, s. 91.

³⁰² Ibidem.

Równocześnie z polecenia księdza Prymasa Stefana Wyszyńskiego wszystkim dziekanom doręczony został specjalny komunikat celem odczytania przez proboszczów we wszystkich parafiach³⁰³.

Zakończenie

W artykule starano się ukazać dzieje parafii i kościoła pod wezwaniem Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Bydgoszczy. Chociaż autor nie rości sobie prawa do całościowego ujęcia zagadnienia, to jednak opracowanie stanowi pierwsze tego typu kompleksowe zestawienie materiału historycznego o kościele i parafii. Zebrane tu dokumenty archiwalne, publikacje prasowe, wywiady ustne i korespondencyjne stanowią podstawę źródłową do zrekonstruowania różnych form działalności duszpasterskiej oraz organizacyjnej bractw i stowarzyszeń.

Jest to zarazem próba ukazania nieznanych bliżej dziejów parafii w okresie szczególnie trudnych początków oraz okupacji faszystowskiej i komunistycznej. Niemożność dotarcia do niektórych źródeł z powodu ich zniszczenia lub zaginięcia mogą sprawiać wrażenie niekompletności przedstawienia historii najstarszej wspólnoty parafialnej na Szwederowie.

Należy żywić nadzieję, że dalsze badania źródłowe pozwolą na pogłębienie i rozwinięcie poruszonych w artykule wątków działalności parafii. Dla pełnego zobrazowania tła tej działalności, w sytuacji niedostatku archiwaliów, nasuwa się potrzeba przeprowadzenia szczegółowych badań ankietowych wśród parafian o przeszłości kościoła lokalnego.

* * *

³⁰³ KMG, Bractwa 1842-1960.

The history of the Bydgoszcz Church and Parish of Our Lady of Dolours and Perpetual Help, 1920-1972

Summary

This article covers the period 1920-1972, when the parish of Our Lady of Perpetual Help in the Szwederowo quarter of Bydgoszcz was administered by its first two incumbents. Father Jan Konopczyński became Szwederowo's parish priest in February 1920. His appointment coincided with Cardinal Edmund Dalbor's decree which divided Bydgoszcz into four zones of pastoral care (ie. after the Polish authorities had taken over the administration of the city on 20 January 1920, but before the official incorporation of Szwederowo and 17 other municipalities into the City of Bydgoszcz on 1 April 1920). In 1946 Father Konopczyński was appointed Dean of Bydgoszcz and moved to the Church of Blessed Heart of Jesus at Piastowski Square. At Szwederowo his successor was Father Czesław Rólski, who officiated there during the bleak years of Stalinism and whose death in 1972 may have been precipitated by the stress and strain he had suffered while resisting the totalitarian regime.

Another reason for adopting this *terminus a quem* is the fact that the borders of the parish remained unchanged until 19 March 1972. On 13 March 1972 Cardinal Stefan Wyszyński issued a decree which established the parish of the Blessed Virgin Mary Mother of the Church in the west of Bydgoszcz. The north-western part of the parish of Our Lady of Perpetual Help, which included a block of seventeen streets in the housing estate Górzyskowo, were ceded to the new parish.

The article reviews the beginnings of the parish, its territory, demographic and denominational structure, the history of the parish church (from construction to the arrangement of its interior) and other buildings owned by the parish. It also looks at the ways in which the clergy in its liturgical and non-liturgical duties, lay servers, the Parish Board, and various parish associations contributed to the creation and development of religious life on the local church level. In the interwar period Szwederowo functioned as a small homeland with the parish of Our Lady of Perpetual Help playing a major role in integrating the predominantly working-class community and infusing it with a Christian spirit.

Translated by A. Branny

DZIAŁALNOŚĆ POLITYCZNA ARCYBISKUPA JANISŁAWA¹

1. Wstęp

Postać arcybiskupa Janisława zasługuje na uwagę ze względu na jego zaangażowanie w sprawy polityczne kraju i sprawy podległego mu Kościoła. Arcybiskup Janisław nie doczekał się biogramu w *Polskim Słowniku Biograficznym*, a tę lukę w niewielkim stopniu zapełnia krótki jego biogram w *Wielkopolskim Słowniku Biograficznym* pióra Heleny Chłopockiej². Niniejszy artykuł dotyczący działalności politycznej arcybiskupa Janisława stanowi część pracy, której celem było wyjście naprzeciw potrzebie stworzenia monografii arcybiskupa Janisława. Ramy czasowe, na jakie przypada działalność polityczna arcybiskupa Janisława, to początek XIV w., a dokładnie lata 1317-1341. Zanim jednak prześledzimy działalność polityczną, konieczne wydaje się poznanie początków kariery przyszłego arcybiskupa.

2. Początki kariery Janisława

Źródła bardzo ogólnikowo wspominają o początkach kariery Janisława. Nie ma pewności co do jego pochodzenia. Jan Długosz w *Katalogu arcybiskupów gnieźnieńskich* wywodzi Janisława z rodu rycer-

¹ Niniejszy tekst stanowi fragment mojej pracy magisterskiej *Życie i działalność arcybiskupa Janisława* powstałej w 1999 r. na seminarium prof. dra hab. Jerzego Wyrozumskiego. Maszynopis pracy magisterskiej, Instytut Historii UJ, Kraków 1999.

² H. Chłopocka, *Janisław, Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, Warszawa-Poznań 1981, s. 258.